

T.C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI

ARİSTOTELESÇİ KLASİK MANTIKTAN FREGECİ MODERN MANTIĞA
GEÇİŞTE CEVHER FİKRİNİN DÖNÜŞÜMÜ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Hasan Remzi EKER

Danışman:
Doç. Dr. Esat Burak ŞAMAN

İSTANBUL

2024

T. C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI

ARİSTOTELESÇİ KLASİK MANTIKTAN FREGECİ MODERN MANTIĞA
GEÇİŞTE CEVHER FİKRİNİN DÖNÜŞÜMÜ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)
Hasan Remzi EKER

Danışman:
Doç. Dr. Esat Burak ŞAMAN

İSTANBUL
2024

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Felsefe Anabilim Dalı'nda 200220YL06 numaralı Hasan Remzi EKER'in hazırladığı "*Aristotelesçi Klasik Mantıktan Fregeci Modern Mantığa Geçişte Cevher Fikrinin Dönüşümü*" konulu yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 03/04/2024 günü (21:00 – 22:00) saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna oy birliği ile karar verilmiştir.

Doç. Dr. Esat Burak ŞAMAN
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)

Prof. Dr. Ahmet Ayhan ÇİTİL
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

Prof. Dr. Özgüç GÜVEN
İstanbul Üniversitesi

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Hasan Remzi EKER

03.04.2024

ÖZ

Aristotelesçi klasik mantık cevher düşüncesini temele alarak mantıksal nesnenin somut bireysel varlığın bilgisine dayalı olduğunu iddia etmektedir. Bu sebeple, adların adlandırdığı nesnelerin varlığın kendisine yönelik bir ilişkisi söz konusudur. Kant'ın transandantal düşüncesiyle birlikte Aristotelesçi cevher düşüncesinin yerini bilgimizle uyumlu nesne anlayışının aldığı görülmektedir. Böylece Kant'ın mantıksal nesne anlayışında herhangi bir şekilde varlığın kendisinin bilgisini öncelemek söz konusu değildir. Fregeci modern mantıkla beraber bu tartışma dilin mantıksal formuna dayalı olarak mantıksal nesneden bahsedilmesine dönüşmüştür. Bu çalışmada Aristotelesçi klasik mantıkta karşımıza çıkan cevher düşüncesinin mantıksal nesneler bakımından varlıkla kurduğu ilişkinin Fregeci modern mantığa geçildiğinde nasıl bir dönüşüme uğradığı sorusuna cevap aranmıştır. Fregeci mantığa geçildiğinde *Kavram Yazısı (Begriffsschrift)* ve *Aritmetiğin Temelleri*'ne göre dilin analitik işlemlerle açıklanması söz konusudur. Frege'ye göre dilin mantığı aritmetiğin mantığa indirgenmesini sağlayacak şekilde analitik a priori bir yapıdadır. Sonuç olarak, Fregeci modern mantıkta dilin fonksiyon ve argüman temelli yapısına göre önermenin elde ettiği doğruluk değerinin bir mantıksal nesne olarak açıklanması mümkündür. Böylece mantıksal nesne Aristotelesçi cevher düşüncesine bağlı olmaksızın önermenin mantıksal formuna göre değerlendirilebilir. Bu sonucun dil felsefesinde dilin kullanımına dayalı olarak bir realizm tartışmasının yürütülmesine yol açtığı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: cevher, mantıksal nesne, Aristoteles, Kant, Frege.

ABSTRACT

Aristotelian classical logic, based on the idea of substance, claims that the logical object is based on the knowledge of concrete individual existence. For this reason, the objects named by names have a relation to existence itself. With Kant's transcendental thought, it is seen that the Aristotelian idea of substance is replaced by an understanding of the object compatible with our knowledge. Thus, in Kant's conception of the logical object, there is no question of prioritizing the knowledge of being itself in any way. With Fregean modern logic, this discussion has turned into talking about the logical object based on the logical form of language. This study seeks to answer the question of how the relationship between the idea of substance, which we encounter in Aristotelian classical logic, and existence in terms of logical objects is transformed in Fregean modern logic. In Fregean logic, according to *Begriffsschrift* and *Foundations of Arithmetic*, language is explained by analytical operations. According to Frege, the logic of language has an analytic a priori structure that enables arithmetic to be reduced to logic. As a result, in Fregean modern logic, according to the function and argument based structure of language, it is possible to explain the truth value obtained by the proposition as a logical object. Thus, the logical object can be evaluated according to the logical form of the proposition without depending on the Aristotelian idea of substance. This result is thought to lead to a discussion of realism in the philosophy of language based on the use of language.

Key Words: substance, logical object, Aristotle, Kant, Frege.

ÖNSÖZ

Cevher düşüncesi klasik mantık açısından oldukça önemli bir yere sahipken modern mantıkla beraber kendisinden bahsedilmeyen bir kavram olmuştur. Mantıksal nesne bakımından varlığın kendisiyle ilişki kurmanın gerekliliği konusu tartışmalıdır. Tez çalışmamın temel problemi cevher düşüncesini mantıksal nesne bakımından inceleyerek bu durumu klasik mantıktan modern mantığa geçişte analiz etmektir. Varlık meselesinin Frege'deki konumu kendisinden sonraki özellikle dil felsefesi tartışmaları bakımından önemli olmaktadır. Bu çalışmanın uğraşısı dil felsefesine klasik açıdan katkı vermek olabilir.

Tez çalışmamın gerçekleşmesinde bana yardımcı olan ve desteklerini esirgemeyen danışmanım Doç. Dr. Esat Burak ŞAMAN'a çok teşekkür ederim. Tez jürisinde bulunan Prof. Dr. Ahmet Ayhan ÇİTİL ve Prof. Dr. Özgüç GÜVEN hocalarıma sundukları katkılardan dolayı müteşekkirim. İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Felsefe Bölümü'ndeki hocalarıma emekleri için çok teşekkür ederim.

En büyük destekleri ailemden ve arkadaşlarımdan almış olmaktan dolayı çok mutluyum. Eğitim sürecimde bana sundukları tüm desteklerden dolayı anneme ve babama çok teşekkür ederim. Eşim Sümeyra Yılmaz EKER'e yoğun ve stresli geçen tez sürecinde yanımda olduğu için ne kadar teşekkür etsem azdır.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
BEYAN.....	iii
ÖZ	iv
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR.....	viii
TABLolar	ix
ŞEKİLLER.....	x
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM: ARİSTOTELES’İN MANTIKSAL NESNE ANLAYIŞI	7
1.1. Platon ve çelişmezlik ilkesinin temellendirilmesi	7
1.2. Aristoteles’in terimlere ilişkin bir çözümlemeden hareketle özel adla anılan mantıksal nesneyi tam belirlenmiş olarak sunması	13
1.3. Aristoteles’in cevher düşüncesi ve sonuçları.....	15
İKİNCİ BÖLÜM: FREGE’NİN MANTIKSAL NESNE ANLAYIŞI	20
2.1. Kant’ın transandantal düşüncesinde mantıksal nesne	20
2.2. Frege’nin düşünce – yargı – önerme sınıflandırması arka planında mantıksal nesneyi bir fonksiyonun değeri olarak sunması	32
2.2.1. Fonksiyon ve argüman ayrımı ve kavram – nesne ilişkisi	40
2.2.2. Anlam ve gönderim ayrımının düşüncelerle ilişkisi	45
2.2.3. Nesneler arası ilişkileri kuran özdeşlik yaklaşımı ve dilin yapısı	48
2.3. Frege’de klasik cevher fikrinin elenmesi ve sonuçları.....	50
SONUÇ.....	60
KAYNAKLAR	66
ÖZGEÇMİŞ	70

KISALTMALAR

Kısaltma	Bibliyografik Bilgi
çev.	çeviren
ed.	editör
s.	sayfa

TABLÖLAR

Tablo 1: Taşıyıcıdaki Durumlar	18
---	----

ŞEKİLLER

Şekil 1: Bölünmüş Çizgi Analogisi 9

Şekil 2: Bağıntı Temelli Kanıt..... 35

GİRİŞ

Mantıksal nesne, özel veya genel bir adın adlandırdığı, dilin imkanları çerçevesinde yüklemeler vasıtasıyla hakkında konuşulabilen nesnedir. Mantıksal nesneler özel adlar veya genel adlar üzerinden adlandırılarak bir nesneye işaret edilmesi sürecinde karşımıza çıkmaktadır. Örneğin; “Hasan” adı işaret ettiği özne hakkında mantıksal alanı bir dilin içerisinde yer alan önermenin kapsamında belirlemektedir. Bu bağlamda adın belirlediği şeyler olduğu kadar belirlemediği ama Hasan’ın sahip olabileceği şeyler de bulunmaktadır. Bu sebeple, mantıksal nesneler uzay ve zamandaki tüm koşulları adlandırmamaktadırlar. Adlandırılan şeyin önermede sahip olduğu bir duruma işaret etmektedirler. Mantıksal nesneler sadece fiziksel veya zihinsel yargıların konusu olmadığı için varlıkla ilişkisinin belirlenmesi de gerekmektedir. Bu nesnelerin elde edilmesinde kullanılan mantıksal ilkelerle adlandırılan şeyin önermedeki nesne olarak statüsü ile dışarıdaki varlık arasındaki mantıksal ilişkinin açığa çıkarılması farklı felsefi yaklaşımlarla karşılanmaktadır. Özellikle cevher kategorisiyle başlayan varlığın kendisinin bilgisi üzerinden mantıksal nesne tarifinin modern dönemde Fregeci mantıkta nasıl bir dönüşüme uğradığı çalışmamızın temel sorusudur. Varlığa yönelik olarak Aristotelesçi cevher kategorisi, Kant’ın transandantal yaklaşımı ve Fregeci modern mantık anlayışı mantıksal nesnelerin anlamını ve işlevini farklılaştırmaktadır.

Varlık, fiziksel veya duysal olarak var olduğunu düşündüğümüz nesneler hakkında var olma durumunu belirleyen kaynak veya ilke belirlenerek ifade edilebilir. Var olan ise fiziksel veya duysal özellikleri bakımından bilimize konu olan nesneleri ifade etmektedir. Varlık ve varolan arasındaki fark mantıksal nesnenin ilişkilendirildiği alanı oluşturmaktadır. Varlığın tanımına göre var olanlar ve mantıksal nesnenin anlamı belirlenmektedir. Nesneler ise varolana işaret etmektedirler. Varlık hakkında doğru veya yanlış ifade geliştirilebilmesi mantıksal nesnenin özelliğidir. Örneğin; “kırmızı kalem” dediğimizde bu adın adlandırdığı nesneyle arasındaki ilişkide öncelikle adın adlandırdığı şeyin kendisinin varlık olduğu bilgisi söz konusudur. Adın adlandırdığı şey ise varolan olarak varlıktan ayrılmaktadır. “Kırmızı kalem” bir mantıksal nesne olarak adın dildeki varlığıyla varlığın kendisi arasındaki ilişkiyi açıklamaktadır. Mantıksal nesnenin varolanlarla kurduğu ilişkinin varlık hakkındaki tanımlarla belirlenmesi dil ve varlık

arasındaki köprüdür. Bu sebeple, varolana dair bilginin açıklanmasında kullanılan mantıksal ilkeler zorunlu olarak varlık hakkında nasıl bilgi elde edildiğini ve bu bilginin nasıl varolan hakkında geçerli önermelere dönüştüğünü ifade etmelidir.

Platon'un var olan hakkında konuşmanın meşruluğunu sağlamak üzere tartışmaya açtığı çelişmezlik ilkesi mantıksal nesne tartışması açısından önemlidir. Platon Parmenides'ten farklı olarak bir şey hakkında konuşmanın varlık veya yokluk içerebileceğini düşünmektedir. Bu sebeple, varlığın cinslerinin varlık hakkında konuşmalarda kullanılmasını gerekli görmüştür.

Platon'da varolanları bilmek için pay alma ilkesi gereklidir. Matematiksel nesnelerin de üstünde yer alan idealar kavrayış (*noesis*) alanını temsil eden varlığın gerçekliğinin kaynaklarıdır. Fiziksel nesnelerin bulunduğu varolanlar hakkında konuşmak için ideaların ve matematiksel nesnelerin bulunduğu varlık alanıyla ilişki kurmak/pay almak gerekmektedir. Böylece doğru bilgiyi (*epistêmê*) inançtan (*doksa*) ayırmak mümkündür. Bu bakımdan mantıksal nesnenin incelenmesinde duyu bilgisine indirgenmiş *doksa* alanındaki varolanlarla geçerli bilgiyi sağlayan *epistêmê* alanındaki idealar arasında pay alma ilişkisi söz konusudur. Platon'da varolanlar hakkında dilsel düzeyde ilişki kurulmasının gerekçesi idealar ve matematiksel nesnelerdir.

Aristotelesçi klasik mantıkta dil, özne ve yüklem ilişkisine dayalı olarak anlaşılmaktadır. Kategoriler anlayışıyla birlikte özneye yüklenen yüklem türleri belirlenmektedir. Burada karşımıza cevher kategorisi çıkmaktadır. Varlığın tanımını veren bu kategori, varlığın sabit kalan tarafını da oluşturmaktadır:

Varlık, çeşitli anlamlara gelir: Bir anlamda o, bir şeyin olduğu şeyi veya cevheri, bir başka anlamda bir niteliği veya bir niceliği veya bu tür diğer yüklem türlerinden birini ifade eder. Varlık bütün anlamlara gelmekle birlikte, asıl anlamında var olan bir şeyin, “bir şeyi o yapan şey”, yani onun cevherini ifade eden şey olduğu açıktır.¹

Cevher kategorisinin oynadığı rol, varlığın ne olduğunun bilinmesi ve bu varlığa yüklenen diğer kategoriler aracılığıyla bu varlığın bilgisinin artırılmasıdır. Mantıksal nesnenin cevher kategorisiyle ilişkisi ise adın adlandırdığı nesnenin tanımını vermek ve bu nesne hakkındaki mantıksal ifadeleri varlığın kendisiyle irtibatlı düşündürmektir.

¹ Aristoteles, *Metafizik*, çev. Ahmet Arslan, 5.baskı, İstanbul: Sosyal Yayınları, 1996, s.306 [1028a10].

Aristoteles varlık hakkında konuşmanın varlığının tanımının verilmesiyle başlaması gerektiğini düşünerek cevher kategorisini teklif etmiştir. Cevher kategorisi varlığın kendisini oluşturmaktadır. Aristoteles'te cevher kategorisi varlığın kendisi olması bakımından varlık hakkında esas varlığın cevheri taşıyan somut bireysel varlık olduğu iddiasını taşımaktadır. Bu sebeple, varlık hakkında konuşmak somut bireysel varlığın bilgisiyle mümkündür. Aristoteles için mantıksal nesnenin statüsü önermeyle sınırlı kalmamaktadır. Cevher kategorisinden dolayı varlığın kendisiyle kurduğu irtibatı da içermektedir.

Cevher düşüncesinin mantıksal nesneyle ilgili bir boyutu da taşıyıcı (*hypokeimenon*) konusundaki açıklamalarda yer almaktadır. Aristoteles taşıyıcı konusunda cevheri taşıyıcıya yüklenmeyen olarak tanımlamaktadır. Geriye kalan şeyler arazlardır ve bunlar taşıyıcıya yüklenerek elde edilmektedir. Varlığın kendisi duysal olarak bilinen somut bireysel varlıktır. Aristoteles için somut olarak işaret edilen bir şey olmadığında tümel adlar veya cevher kategorisi olamaz. Örneğin; bir ahşap ev hakkındaki bilimiz bu evin tümel ev bilgisinden ve evin tanımını veren cevher kategorisinden bağımsız olarak ahşap evin kendisini de kabul etmektedir.² Somut bireysel varlık ve cevher kategorisi arasındaki ilişkinin analitik a priori bilgiden kaynaklanan bir yaklaşım olduğunu düşündüğümüzde bir şeyin tanımı o şeyin kendisi olarak görülebilir. Ancak Aristotelesçi klasik mantık anlayışındaki bir şeyin kendisinin bilinebilir olması konusunda özellikle Kant açısından farklı bir yaklaşım söz konusudur.

Kant'ın transandantal felsefesinin temel iddiası bizden bağımsız bir nesnenin bilinemeyeceği hakkındadır. Transandantal düşüncenin amacı transandant koşulları düşünce süreçlerinden uzaklaştırmaktır. Bu yaklaşım Aristotelesçi klasik mantık anlayışında yer alan cevher düşüncesine eleştirel bir yaklaşımdır. Aristoteles'te cevher kategorisi fikri nesnenin doğasını öne çıkarmaktadır. Bununla birlikte nesnenin bilgisini verili kabul etmektedir. Kant'a göre cevher kategorisinin bu konumu varlığın bilgisini öncelikli görmekten dolayı transandant yaklaşımdır. Kant'ta bağıntı kategorisinde olan cevher bilgi açısından geçerlidir. Fenomenlerin bilgisinin elde edilmesinde kullanılan ve doğuştan gelen kategorilerden birisi olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda cevher fenomenlerde kalıcılık ilkesi olarak düşünülmektedir. Kant'ın transandantal düşüncesine

² Esat Burak Şaman, "Cevher – Araz", *Metafizik*, ed. Ömer Türker, İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021, II s.503-505.

göre deneyimden önce bilgi olamaz. Bir nesne hakkındaki bilgimiz tecrübeyle elde edilen kavramlar olabilir. Bu durum adların adlandırdığı bir mantıksal nesnenin varlığın kendisiyle zorunlu ilişkisini olumsuz görmektedir. Bunun yerine bilginin transandantal koşulları içerisinde nesnenin bilinebileceği düşünülmektedir. Nesnenin deneyime konu olması duyusallığı ve nesnenin görünüşlerini önemli hale getirmektedir. Duyusallık yetisi bize nesneleri sunmaktadır. Anlak yetisi sayesinde de nesneler hakkında düşünmeye başlarız. Bu sebeple, anlak ve duyusallık bilgi kaynağımızı oluşturan yetilerdir. Bu düşünüş şekli elde ettiği bilgiyi yetilerden kazandığı için sentetik a priori bilgidir.

Kant'a göre nesnellik formunu sunan ve aklın düzenini sağlayan bilgi yasaları transandantal düzeydeki kavramları sağlarlar. Transandantal kavramlar transandantal koşullu nesneleri dışladığı için Kantçı yaklaşım Aristotelesçi cevher kategorisini de kabul etmemektedir. Varlığın kendisini bilmekten farklı olarak düşüncemize uygun nesnelerin bilgisini bilecek bir yetkinlik söz konusudur. Bu sebeple, mantıksal süreçler nesnenin bilgisini sağlayan yetilerimizdir. Mantıksal nesneler de bu süreçte elde edilen bilgilerin konusudurlar.

Frege ise kavramların nesneyle irtibatının dilin mantıksal yapısına dair fonksiyon – argüman temelli yaklaşımla analitik a priori ilkelere göre ifade edilmesini savunmaktadır. Çalışmamızda bu yaklaşım modern mantık alanının kurucu çalışmaları olarak özellikle *Kavram Yazısı* ve *Aritmetiğin Temelleri* üzerinden açıklanmaktadır.

Frege *Kavram Yazısı*'nda dile dair fonksiyon ve argüman ilişkisini ortaya koymaktadır. Dilin mantıksal yapısı Aristotelesçi gramatik form anlayışından farklıdır. Özne ve yüklem temelli dil çözümlemesi dilin mantığını açığa çıkaramamaktadır. Frege'ye göre doğal dil, bir kavramın doğasında o kavramı aşan ve ona nesnelliğini veren bir kategorinin olması gerektiği düşüncesini gerekli görebilir. Ancak dilin analitik yapısı gereğince biz bir önermenin anlamını ve gönderimini dikkate alarak mantıksal formla sınırlı şekilde nesneleri analiz edebiliriz.

Mantıksal form dilin kanıta dayalı incelemesini sunmaktadır. Mantıksal nesne bu kanıtlamanın sonucunda elde edilen bir fonksiyonun doğruluk değeridir. Fonksiyonun içeriğini oluşturan argümanın nesneyle gönderim odaklı kurduğu ilişki sonucunda o fonksiyonun bir nesne hakkında elde ettiği anlam mantıksal nesne değeri kazanmaktadır. Frege fonksiyon – argüman temelli dil anlayışı ile dilin aritmetiğe benzeyen yönlerine de

dikkat çekmek istemiştir. Frege aritmetiği mantığa indirgeme projesinde matematiksel işlemlerin dildeki mantıksal işlemlerden daha basit olmadığını göstermektedir:

Begriffsschrift, dilegetirîşlerin sadeliğini ve açık olarak anlaşılmasını sağlamak üzere tasarlanmıştır ve az sayıda belirli kalıpla, bir hesaplama gibi işlemektedir; öyle ki, bir önermeden bir diğerine ilerlerken kesin olarak konulmuş kurallara uymayan hiçbir geçişe izin verilmemiştir.³

Frege *Aritmetiğin Temelleri* çalışmasında matematiksel nesneleri mantıksal açıdan tartışmaktadır. Ayrıca sayıların mantıksal tarafını da öne çıkarmaktadır. Frege'ye göre "sıfır ve bir" gibi nesnelerin bize verilmesi için duyusallık gerekli değildir. Bu sebeple, saf mantıksal araçlarla elde edilebilecek nesneler de söz konusudur.⁴ Bu nesnelerin bilgisi için mantıksal işlemlerin gösterilmesi ve mantıksal kuralların uygulanması beklenmektedir. Bunun için de dilin doğru bir şekilde çözümlenmesini sağlamak yeterlidir.

Frege mantıksal analizle başlayan ve mantıksal nesneyle tamamlanan bir dilsel düşüncenin mümkün olduğunu düşünmektedir. Bu sebeple, Frege için esas olarak düşünceler gerçeklik taşımalıdır. Düşünceler gerçeklik bakımından bizim dışımızda olan şeylerdir. Düşüncelerin nereden geldiği veya tanımının ne olduğu bilinmeyebilir. Onlar vardır ve kavramsal analizin gerekçesi olarak durmaktadırlar. Düşünceler psikolojik faktörlere indirgenmemelidir. Frege'nin düşüncelere verdiği bir gerçeklik alanı ve her koşulda düşüncelerin var olduğunu düşünmesi kavramların nesnel içeriklerini nasıl kazandıklarını açıklamak üzere yeni bir bakış açısı sunmaktadır.

Bu çalışmada öncelikle Aristoteles'in kategoriler anlayışında önemli bir işlev kazanan, varlığa tanımını veren cevher kategorisi incelenmiştir. İkinci bölümün girişinde varlığın tanımını veren ve o varlığın kendisini oluşturan cevher kategorisinin dil ve varlık arasındaki ilişkisini kritik eden Kant'ın transandantal düşüncesi ele alınmıştır. Burada Aristoteles'in varlık anlayışından farklı olarak yetilerimize uyan bir nesne anlayışının imkânı öne çıkarılmaktadır. Varlığın kendisinin bilgisini yetilerimizin bilgisine geçiren bu yaklaşım mantıksal nesneyi de yetilerimizin çalışma prensiplerine uygun olarak çalışan kavramlara taşımaktadır. İkinci bölümün devamında Frege'nin dil anlayışımızı

³ Gottlob Frege, *Aritmetiğin Temelleri*, çev. H. Bülent Gözkan, 5.baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020, s.185.

⁴ Frege, *Aritmetiğin Temelleri*, s.182.

değiştirmesi ve mantıksal formu gramatik formdan ayırması süreci ele alınmaktadır. Frege'ye göre nesne kavrayışımızın mantıksal ilkelere göre açıklanması mümkündür. Bu durumda mantıksal nesnenin konumu analitik tanımlar üzerinden tanımlandığı için düşüncelerin gerçekliğiyle varlık hakkında bilgi edinilebilir. Aristotelesçi klasik mantık anlayışında yer alan cevher kategorisiyle somut bireysel varlık arasındaki ilişki Frege'de kavramların gönderimine bağılı olarak elde edilen doğruluk değerlerinin düşünce düzeyinde birer mantıksal nesneye dönüşümüyle sonuçlanmıştır. Bu çalışmanın temel gayesi Aristotelesçi cevher yaklaşımının Fregeci modern mantık bakımından geldiğı noktayı dönüşüm şeklinde açıklamaktır. Özellikle Aristotelesçi cevher düşüncesinde adların adlandırdığı mantıksal nesnelerle varlığın kendisi arasında kurulan ilişkinin nasıl dönüştüğünü incelenmektedir. Kant'ın transandantal düşüncesiyle birlikte varlığın kendisi hakkında olumsuz görüş söz konusudur. Varlığın bilgisi deneyim olmaksızın mümkün değildir. Deneyime göre bir nesnenin bilgisi ise anlık ve duyusal yetilerine bağılıdır. Transandantal düşünceyle birlikte kavramlar nesneler hakkında bilgi içermeye başlamıştır. Frege'yle birlikte mantıksal nesnelerin kavramsal olarak düşüncelerin zemininde gerekçelendirilmesine geçilmektedir. Aristoteles'te varlık hakkında tanım veren ve varlığın özünü oluşturan cevher kategorisinin somut bireysel varlıkla ilişkisinin yerini Frege'yle birlikte düşünce düzeyinde bir kavramın gönderiminden dolayı ortaya çıkan nesnelliğe dönüşüm almıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM: ARİSTOTELES’İN MANTIKSAL NESNE ANLAYIŞI

1.1. Platon ve çelişmezlik ilkesinin temellendirilmesi

Çelişmezlik ilkesi bir şeyin hem kendisi olarak hem kendisi olmayan olarak aynı anda bulunmasının kabul edilemez olduğunu düşünmektir. Çelişmezlik ilkesine göre bir şeyin A olduğunu belirlediğimizde bu şey aynı zamanda A olmayan olamaz. Bu sebeple, çelişmezlik ilkesince elde edilen şey “A, A olmayan değildir.” biçiminde formüle edilebilir ve buna çelişmezlik önermesi denir.”⁵ Çelişmezlik ilkesinin taşıdığı bu düşünce ve ortaya çıkan temel prensip, bir şeyin kendisiyle özdeş olması bilgisini de kullanmaktadır. Özdeşlik ilkesi ise şununla ilişkilidir: “...bir şey “A” dedik mi, “A”dan başka olan her şey (“A”ya eşit olan şeyler de içinde olmak üzere), “A”ya özdeş olmayan her şey demektir. Buna kısaca “A olmayan” diyebiliriz.”⁶ A olmayan, A’nın belirlenmesinden sonra ortaya çıkıyorsa varlık hakkında yapılan bir belirlenim varlığın ne olduğunu sunduğu kadar varlığın ne olamayacağını da belirlemektedir.

Platon’da bu konu Parmenides’in var olmayanın yokluk olarak görülmesi ve yokluk hakkında konuşmanın imkansızlığı argümanını ele almakla ilgilidir.⁷ Platon *Sofist* diyalogunda Parmenides’in varlığın araştırılabilecek tek şey olduğu iddiasını öne çıkarmaktadır:

“Bu ‘bir şey’ de bizce biliniyor. Öyle ki, biz daima varolan bir şeyle ilgi kurarız. Çünkü salt kendisi için yalnızca konuşmada kullanılmış, sanki çıplak ve bütün varolandan bağları koparılmış olan olanaksızdır, değil mi?”⁸

Varlığın olumsuzlanması yani yokluk ise hakkında düşünülemeyen ve konuşulamayandır. Bu sebeple, bir şey hakkında konuşulması veya düşünülmesi o şeyin var olduğunu göstermektedir.⁹ Platon’a göre var olan, hakkında konuşulabilen ve

⁵ Doğan Özlem, *Mantık*, 7.baskı, İstanbul: İnkılap Yayınları, 2004, s.50.

⁶ Özlem, *Mantık*, s.48.

⁷ Neşe Aksoy, “Sofist Diyalogu: Mantıksal Olanaklılığı Bağlamında ‘Başka’ Kavramı”, *FLSF(Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)* 29 (2020): 411-412.

⁸ Platon, *Diyaloglar*, ed. Mustafa Bayka, 7.baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2010, s.576[237d].

⁹ Aksoy, “Sofist,” s.410.

düşünülebilen şeydir. Platon'a göre ifadeler de bir şey hakkında olmalıdır. Aksi takdirde anlamsızdır. Bu sebeple, düşünceler ve yargılar bir nesne hakkında olmalıdır.¹⁰ Önergelerin bir şey hakkında olması bir şey hakkında olmayan olmadığını da ifade ettiği için zorunlu olarak doğru olmaktadır. Ancak her önermenin bu şekilde doğrulanması konusunda Platon ve Parmenides arasında görüş farklılığı vardır.

Platon, Sofistlerin hakkında konuştukları şeylerin doğru olmayabileceğini göstermek üzere Parmenides'in yukarıda sunulan çerçevesinde yer alan yokluğun aslında varlıkla ilişkili olarak ele alınabileceğini savunmaktadır.¹¹ Çelişmezlik ilkesini ihlal etmeksizin bir ifade varlık hakkında onun olmadığı bir şeyi ifade edebilir ve bu bilgi yanlış değerini alabilir. Bir şey hakkındaki düşünce veya söz yanlış olabilir. Bir sözün yanlış olması doğru olanın çeliştiği anlamında değildir. Yanlış olan önerme de bir şey hakkında olabilir ve yanlış bilgi içerebilir.¹² Platon'un *doksa* kavramı bu durumu karşılamaktadır. Platon'a göre *doksa* türünde olan bilginin kaynağı duyu verileriyle sınırlıdır.¹³ Yanlış söz içeren sözlerin varlıkla irtibatlı halini "başka bir gerçeklik" olarak düşünebiliriz.¹⁴

Platon varlık ve yokluk kavramlarının bir arada ele alınmasının imkanını *Sofist* diyalogunda kavramlar arası ilişkiler üzerinden kurmaya çalışmaktadır. Cins kavramı bunlardan biridir. Varlığın bazı cinsleri olabilir. Örneğin; varlık ruh kavramıyla veya devinim kavramıyla ilişkilenebilir. Bu sebeple, varlığın tek bir cinsi olması yerine varlığın cinsleri söz konusudur.¹⁵ Bu cinslerden yola çıkılarak varlık hakkında doğru veya yanlış konuşmak mümkündür. Varlığın cinslerini yanlış değerlendiren önermeler yanlış değerini alabilirler. Varlık hakkında bu yolla yanlış yargı cümleleri oluşabilir. Ancak bunlar varlığın gerçek halini değiştirmezler.

Platon'a göre bir varlığı bilmek, bilmek isteyen varlıktan etkilenmesiyle mümkündür. Varlığın etkilenimi ve devinimi onu bilinir kılmaktadır. Aksi takdirde etkilenimi ve devinimi olmayan bir varlık hakkında bilgi elde edilememektedir.¹⁶ Bu

¹⁰ Cengiz Çakmak, "Platon'da Gerçekliği Tasvir Eden Önergelerin Yapısı Hakkında Bir Çalışma", *Felsefe Arkivi* 30 (1997): 127-128.

¹¹ Mehmet Çiçek ve M. Fatih Elmas, "Platon'un *Sofist* Diyalogu Üzerine Bir İnceleme", *Kaygı* 22 (2023): 807.

¹² Çiçek ve Elmas, "Sofist," s.812.

¹³ Çakmak, "Önergelerin Yapısı," s.130.

¹⁴ Aksoy, "Sofist," s.412.

¹⁵ Aksoy, "Sofist," s.413-415.

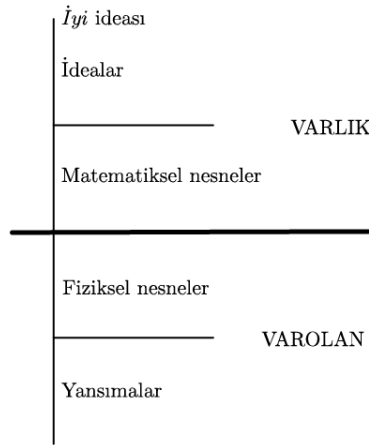
¹⁶ Aksoy, "Sofist," s.416.

bakımdan herhangi bir cinsi olmayan varlıktan da söz edilemez. Varlıkla ilgili olarak kavramlar arası ilişkiler önemli olmaktadır.

Sofist diyalogunda kavramlar arası ilişkilerin müstakil bir bilim olarak diyalektik olduğu söylenmektedir. Bu bilim sesli harflerin bir kelimedede bağ işlevi görmesi gibi cinsleri kullanmaktır.¹⁷ Diyalektik cinslerin birbirleriyle ilişkilerini ve hangi cinslerin birbirleriyle ilişki kurmasının uygun olduğunu tartışmaktadır. Temel olarak diyalektik anlayışında Platon, duyulur şeylerle idealar arasında ilişkinin doğru olan hakkında konuşmak ve var olan hakkında konuşmak olduğunu savunmaktadır. Bu bilimin en öne çıkan konusu matematik nesnelerdir. Bu nesneler hem duyulurlara müracaat edilerek hem de idealardan pay alınarak kullanılan nesnelerdir. Bu sebeple, idealardan pay almak varlık ve var olan ayrımının temelidir. Varlık ve var olan ayrımının bölünmüş çizgi analojisi üzerinden anlatımı ise şu şekildedir:

Şekil 1

Bölünmüş Çizgi Analojisi

Kaynak: Ahmet Çevik, *Matematik Felsefesi ve Matematiksel Mantık*, İstanbul: Nesin Yayınları, 2019, s.44.

¹⁷ Çiçek ve Elmas, "Sofist," s.821.

Varlık tümel olan, en genel olandır. Var olan ise varlıktan pay alarak elde edilmektedir. Tikel varlık, en özel olandır. Bu şekilde var olanlar fizikseldirler. İdealar ise görünüşten ayrı olan varlıklardır. Görünüşe konu olmayan varlıklar idealarlardır. İdealar, görünüşe konu olan fiziksel var olanlar gibi değişime tabii olmazlar.¹⁸ Platon bu nesneleri incelemek üzere temellendirdiği diyalektik anlayışını¹⁹ *Devlet*'te şu şekilde öne çıkarmaktadır: “İnsan dialektikayla duyuların hiçbirine başvurmadan, yalnız aklı kullanarak her şeyin özüne varmayı ve iyinin özüne varmadıkça durmamayı denediği zaman, görülen dünyanın da sonuna varır, kavranan dünyanın da.”²⁰

Diyalektik anlayışının en meşhur göstergesi ise Sokratik yöntemdir:

Sokratik yöntem, karşılıklı soru – yanıt yoluyla kavramlara açıklık getirme yöntemidir. Karşı tarafın yanıtından yola çıkarak bunun yine onun düşünceleri açısından tutarsız ve çelişik olduğunu göstermek, yöntemin ilk aşamasıdır. Bundan sonra karşılıklı soru – yanıtlarla, tartışma konusu kavram çeşitli açılardan ele alınır.²¹

Platon'a göre cinsler, hareket, durağanlık, aynı, başka ve var olanın kendisidir.²² Var olanın kendisi ve başka cinsleri, kuşatıcı cinslerdir. “Başka” var olandan ayrılmasını hareket, durağanlık ve aynı cinslerini kullanarak gerçekleştirir. Bir başka ifade ile hareket, durağanlık ve aynı “başka” cinsiyle kullanılabilir cinslerdir. Bu bakımdan var olan ve var olmayan yani “başka” birlikte değerlendirilebilir. Çünkü var olmayan, var olanın karşıtı değil “başka” cinsinin sonucudur.²³

Platon'da varlık, var olan ve var olmayan olarak görüldüğü için hakkında çelişmezlik ilkesini ihmal etmeyecek şekilde işlem yapılabilir. Çelişmezlik kavramının mantıksal açıdan genişletilmesi, varlığın incelenmesinde diyalektik gibi bir yöntem üzerinden ilerlenmesini sağlamaktadır. Böylece yanlış bilgiler ve yanlış bilgi kaynaklarının olabileceği düşünülmektedir.

¹⁸ Çevik, *Matematik*, s.41-42.

¹⁹ Cemal Güzel, “Platon'un Bilgi Görüşü,” *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 2(20) (2003): 107.

²⁰ Platon, *Devlet*, çev. Sabahattin Eyüpoğlu ve M. Ali Cimgöz, 20.baskı, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2010, s.254[532a].

²¹ Çevik, *Matematik*, s.43.

²² Çiçek ve Elmas, “Sofist,” s.823.

²³ Çiçek ve Elmas, “Sofist,” s.834-835.

Platon çelişkiden değişimi de anlamaktadır. Platon’a göre duyu verileri gibi bir değişim bilgi vermez. Duyu verilerinin doğası sabit bir dayanağın olmadığı süreçtir. Ancak değişimi sağlayan şey olarak varlık üzerinden değişim açıklanmalıdır. Bunun için ne değişen ne de değişmeyen olarak değişimin dışında olan idealardan pay alarak değişime konu olan şeyler bilinebilir. Bunların tanımları verilebilir. Böylece bir şeyin değişime uğrayan tarafı üzerinden bir şeyin kendisi değişmeyen olarak bilinebilir. Bu sebeple, değişimi açıklayan ve kendisi değişmeyen şey sayesinde biz bir şey hakkında geçerli bilgiye sahip olabiliriz. Bu bilgi elde edimi sürecinde çelişkiyi yönetmek için idealara ihtiyaç duyarız.²⁴

Platon’a göre varlıkla ilişki kurmak için gerekli olan ilişki türü olan pay almanın cinslerle birlikte kullanımı şu şekildedir:

Platon’un felsefesinde ifadelerin doğru olarak kurulma imkanını İdealar arasındaki ilişkiler belirler. Sözgelişi “insan” cins ismiyle “anlamak” fiilinin birleşmesinden meydana gelen bir ifadenin kuruluş imkanları, İnsan İdeası ile Anlama İdeasının birbirinden pay almasına bağlıdır.²⁵

Pay alma ilkesi, bir dayanak noktası olarak bir şeyin ideasını ve buna bağlı olarak varlığın değişimini açıklamaktadır. Böylece neyin varlık olduğunu bilmek için temel bir referans noktası olarak idealar söz konusudur. İdealar duyulur olmayan şeyler olarak vardırırlar. Duyulur olan şeyleri açıklarken idealardan pay alma ilkesine başvurulmaktadır. Kesin bilginin konusu idealardır.²⁶

Platon varlık ve var olan arasındaki bağı matematiksel nesneler üzerinden kurmaktadır. Öyle bir nesne olsun ki hem idealar tarafında yer alsın hem de fiziksel var olanlarla ilişki içerisinde olsun. Böyle bir nesne Platon’a göre matematiksel nesnedir. Çünkü matematiksel nesneler fiziksel özellikler taşımalarına rağmen idealarda olan “zamandan, mekndan, duyulardan ve hatta akıldan bağımsız, ezeli ve ebedi” özelliklere sahip bir varlık ve var olan türüdür.²⁷

²⁴ zgr Uçak, “Felsefi Farklılaşma Sorulardan Değil Cevaplardan Doğar: Sofistler ve Platon”, *FLSF(Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)* 1 (2006): 74.

²⁵ akmak, “nermelerin Yapısı,” s.137.

²⁶ Güzel, “Bilgi,” s.107.

²⁷ evik, *Matematik*, s.43.

Sonuç olarak, Platon Parmenides’den farklı olarak var olmayan hakkında da çelişkiye düşmeksizin konuşmanın imkanını açmıştır. Bunu sağlamak için de kavramlar arası ilişkilere başvurmuştur. Bu ilişkiyi pay alma ilkesiyle belirgin hale getirmiştir. Kavramların varlıkla irtibatını gerçekleştirmek üzere cinsleri tanımlamıştır. Bunları beş büyük cins olarak belirlemiştir. Varlık ve yokluk karşıtlığı yerine cinslerin kullanımıyla varlıktan farklılaşan gerçeklikleri anlamlı kılmıştır. Örneğin; geniş olmama sadece dar değil aynı genişlikte olma olarak da düşünülebilir.²⁸ Bu durum varlık ve yokluk karşıtlığı yerine mantıksal olanaklılık olarak okunabilir. Örneğin; ‘Hasan iki kolu olan bir insandır’ cümlesi ile ‘Hasan iki kanatlı bir insandır’ cümlesi arasında birini Hasan hakkında var olan bir önerme diğerini ise Hasan hakkında var olmayan bir önerme şeklinde açıklayabiliriz. Burada var olmayan hakkında olan önerme yine de varlık hakkında yargı bildiren bir önermedir. Böylece biz var olanda olmadığını bildiğimiz bir şey hakkında da konuşabiliriz.²⁹ *Sofist*’te bu duruma dair bir açıklama söz konusudur: “O halde var olan bir şeyden söz ediyor ancak senin hakkında var olandan başka bir şey söylüyor demektir. Bu durumda şu sonuç çıkar: Her şeyin çevresinde çok sayıda varlık ve çok sayıda yokluk vardır.”³⁰ Platon’un ele aldığı bu tartışmada varlık ve var olan ayrımının matematiksel nesneler üzerinden ilişkili kılınması sonucunda var olanların gerçekliği için gerekli olan idealardan var olanların nasıl pay aldıkları gösterilmiştir. Ancak matematiksel nesnelerin kendilerinin bu ayrıcalıklı konumu noktasında bu nesnelerin kaynağına yönelik bir bağımsız araştırma sunulmamıştır. Var olan ve var olmayan olarak varlık hakkında konuşmanın imkânı diyalektik, idealar ve pay alma ilkesi etrafında gerekçelendirilmiştir. Matematiksel nesnelerin ve ideaların müdahalesi olmaksızın varlığın cinslerini bilerek varlık hakkında anlamlı konuşmak mümkün müdür? Bu soru etrafında Aristoteles’in konuyla ilgili düşüncesi bir sonraki bölümde incelenecektir.

²⁸ Aksoy, “Sofist,” s.421.

²⁹ Aksoy, “Sofist,” s.423.

³⁰ Platon, *Sofist*, çev. Furkan Akderin, 2.baskı, İstanbul: Say Yayınları, 2015, s.123[263c].

1.2. Aristoteles'in terimlere ilişkin bir çözümlemeden hareketle özel adla anılan mantıksal nesneyi tam belirlenmiş olarak sunması

Platon dildeki isimlerin işaret ettikleri nesnelerle aralarındaki ilişkinin zorunlu olduğunu düşünmektedir. Ancak Sofistlerin dilden aldıkları güçle var olmayanlar hakkında konuşmalarında olduğu gibi zorunlu olarak her ilişki doğru olmayabilir. Platon'un pay alma ilkesi de bu problemi aşmaya yönelik bir çaba sunmaktadır. Doğruluk iddiasında bulunmak ve bu zorunlu ilişkinin gösterilmesi bakımından matematiksel nesnelerin kaynağını bilmek gerekmektedir. Bu nesneler hakkında bu nesnelerin "neyin içinde var olduğu" gösterilerek fiziksel özellikler taşıyan matematiksel nesnelerin fiziksel evrenle ilişkisi incelenmektedir.³¹ Bu yaklaşımı müstakil bir alan içerisinde incelemek Aristoteles'in mantık alanını şekillendirmesiyle netlik kazanmıştır.³²

Aristoteles Platon'un çelişmezlik ilkesi hakkında kurduğu çerçeveyi geliştirerek varlığın bir kategorisi olarak cevher düşüncesini teklif etmek istemiştir. Böylece varlığın ne olduğu onda yer alan başat bir kategori tarafından ifade edilebilir. Varlık ve düşünce birlikte olduğu için çelişmezlik konusu sadece bilgi düzeyinde ele alınmamaktadır.³³ Çelişkiden kurtulmak veya çelişkiyi yapılandırmak için Aristoteles varlığın niteliklerini ve daha genel olarak varlığın tanımını incelemeyi anlamlı görmektedir. Böylece bilgi ve varlık arasında bir uygunluk kurulabilir ve varlık hakkında konuşmak ve varlığın tanımı bir konu kılınabilir.³⁴

Bir şey hakkında konuştuğumuzda o şeyin varlığını ifade ederiz. Bir başka ifade ile o varlığın başka şekilde açıklanması mümkün olmayan yani kendisi olan şeyin tanımını vermiş oluruz. Bu varlığı doğru ifade edebiliriz veya yanlış ifade edebiliriz. Ancak bir şeyin olmadığı hallerini konuşarak o varlık hakkındaki bilgiyi doğruymuş gibi ifade edemeyiz. Varlığın tanımı bizi bu türlü koşullarda kıyaslama yapacak şekilde korumaktadır.

Aristoteles'in çelişmezlik ilkesiyle ilgili yorumu neticesinde dil ve varlık ilişkisi adlar üzerinden açıklanmaktadır. Adlar varlıkları göstermektedir. Bu sebeple her bir ad belirlidir. Bir varlığı göstermektedir. Yüklemlerin de adlara benzer şekilde belirli ve

³¹ Çevik, *Matematik*, s.47.

³² Harun Kuşlu, "Çelişmezlik İlkesi Bağlamında Aristoteles'in Sofizme Bakışı," *Felsefe Dünyası* 55 (2012): 277.

³³ Kuşlu, "Çelişmezlik," s.280.

³⁴ Kuşlu, "Çelişmezlik," s.284.

varlığa ilişkin olduğu görülmektedir. Adlara “dır” kopula olarak eklendikten sonra yüklemeler elde edilir ve bu özne-yüklem ilişkisi birer önerme olarak karşımıza çıkar.³⁵ Örneğin, “Ahmet öğretmendir” cümlesindeki kopula özne ve yüklemi birbirine bağlamaktadır.³⁶ Kopulanın işlevleri, bağ kurması, varlığı imlemesi, zamanı imlemesi ve kip bildirmesi şeklinde sınıflandırılmaktadır. Kopula, özne ve yüklem arasında kurduğu bağda adların yüklemle ilişkisini “-dır” üzerinden olmak fiilini bildirmek üzere yapmasından dolayı ontolojik değer kazanmaktadır.³⁷

Kopulanın olmak fiili ile kurduğu ilişki zihinsel bir varlık düşüncesini kuşatmaktadır. Kopula varlığı imlediğinde hayali bir varlık da olsa bir şeyin var olmasına engel bir durum belirtilmemektedir.³⁸ Aristoteles bu şekilde bir önermede bir özne hakkında bildirimde bulunduğu o öznenin varlığına da somut olarak işaret edebilmektedir. Yüklem özneye içerilmektedir ve bu içerilme öznenin varlığıyla ilişkilidir. Bu sebeple, düşünme ve dil varlık kaynaklıdır.³⁹ Aristoteles’in dilin içerisinde özne, yüklem ve kopula ayrımı üzerinden ifadelerin varlıklarla irtibatını açıklaması konuyu mantık alanının bir parçası haline getirmiştir. Kopulanın görevi özne ve yüklem arasında bir bağ kurmaktır.

Bir şey hakkında olumlu bir önerme kurulduğunda bu önerme belirli bir varlık hakkındadır. Bu önermenin olumsuzluğu ise bir şeyin o şey olmayan hali yani varlığın değildir. Bir olumlu önermenin çelişmesi bilinerek o önermenin ne olmayacağı bilinebilir. Bu sebeple bir önermenin değillenmesi çelişmesinin bilinmesi sayesinde. Varlığın değillenmesi o varlığın olmaması gereken durumu ifade etmektedir. Böylece bir varlık kesin olarak bilinebilir.⁴⁰

Aristoteles için kategoriler yaklaşımı varlık hakkında bilgi sahibi olmayı sağlamaktadır. “Sokrates” ve “beyazlık” adları ad olarak var olan bakımından farklıdır. Sokrates birey olarak beyazlık gibi özellikleri taşıyabilmesine rağmen beyazlık Sokrates’ten farklı olarak paylaşılabılır özellik taşımaktadır. Sokrates ise beyazlık kategorisi gibi paylaşılr değildir. Böyle bir yaklaşımda türetilmemiş olan varlıkla, bu

³⁵ Caner Çiçekdağı, “Aristoteles Mantiğinde ‘Belirsiz Adlar’”, *Felsefi Düşün* 7 (2016): 35.

³⁶ Caner Çiçekdağı, “Kopula Üzerine”, *Kaygı* 26 (2016): 132.

³⁷ Çiçekdağı, “Kopula,” s.132-133.

³⁸ Çiçekdağı, “Kopula,” s.138.

³⁹ Çiçekdağı, “Adlar,” s.39.

⁴⁰ Çiçekdağı, “Adlar,” s.43.

varlığın taşıyabildiği özellikler arasında kategoriler yaklaşımı üzerinden bir ilişki kurulmaktadır.⁴¹

Aristoteles'in bu yaklaşımına göre bir varlık hakkında konuşulduğunda elde edilebilen iki temel kategori vardır. Buna göre, bir şeyin cevher kategorisi ve bir şeyin araz kategorisi vardır. Bunlardan daha yüksek bir cins bulunmamaktadır.⁴² Aristoteles özel bir ad taşıyan varlık hakkında belirlenimde bulunmak için kategorilere ihtiyaç duyulduğunu düşünmektedir. Bu kategorilerin iki temel özellik taşımasından yola çıkılarak var olanlar hakkında tutarlı açıklama yapılması yeterli gözükmektedir. Bir şeyin ne olduğunu tanımlamak ve o şeyin hangi niteliklere sahip olduğunu açıklamak bir varlık hakkında bilgimizi genişletmek için yeterlidir. Ayrıca varlık hakkında meşru bilgi elde etmenin yöntemini de sunmaktadır.

Aristoteles idealar yerine fiziksel var olanların temelinde var olanın özünün olması gerektiğini düşünmektedir. Bir fiziksel nesneyi ele aldığımızda örneğin bir portakalı incelediğimizde portakaldan yola çıkarak bir soyut kavram olarak küreye ulaşabiliriz. Küre adını taşıyan şey bir soyutlama faaliyetinin sonucunda oluşmuş ve fiziksel nesneden bağımsız olmayan bir nesnedir. Soyut bir kavramın merkezinde bir fiziksel nesnenin bulunduğu unutulmamalıdır.⁴³ Bir ismin adlandırdığı varlık onun cevheri bakımından bilinebilir ve tanımı verilebilir. Bu cevherin taşıdığı yüklemeler de olabilir. Bunlar varlığın arazları olmaktadır. Varlığın cevher ve araz bakımından kuşatılmasını ve bunun sonuçlarını bir sonraki bölümde tartışacağız.

1.3. Aristoteles'in cevher düşüncesi ve sonuçları

Aristoteles var olan hakkında düşünmek ve var olan hakkında konuşmak için cevher ve araz sınıflandırmasını yapmıştır. Bu sınıflandırmanın temel gerekçesi varlığın birçok anlama gelmesini temellendirmektir. Aristoteles bu düşüncüyü *Metafizik* eserinde öne çıkarmıştır: “Varlık birçok anlama gelir.”⁴⁴ Aristoteles bu çokluğu çerçevelendirmek üzere *Kategoriler* eserinde başta cevher olmak üzere var olan hakkındaki diğer yüklemeleri tanımlamıştır. Aristoteles bu çabasıyla asıl varlık ve asıl varlıktan bağımsız

⁴¹ Christopher Shields, *Aristoteles*, çev. M. Masum Gökyüz, İstanbul: Alfa Yayınları, 2022, s.243-244.

⁴² Shields, *Aristoteles*, s.248-249.

⁴³ Çevik, *Matematik*, s.46-47.

⁴⁴ Aristoteles, *Metafizik*, s.190[1003a30-35].

olarak var olmayan nitelikler arasında ayrım yapmaktadır. Böylece gerçek nesneyi bileceğimizi düşünmektedir.⁴⁵

Kategoriler'de Aristoteles nasıl düşündüğümüzü ve dilimizin kullanımını varlık bilimine yönelik olarak çerçevelendirmektedir.⁴⁶ Aristoteles varlığa yüklenen kategorilerinin olduğunu düşünmektedir. Kategoriler varlık hakkında temel özellikleri vermektedir. Aristoteles birbirine indirgenemeyen bu özelliklerin varlık türleri olarak görülmesi gerektiğini ifade etmektedir. Özellikle cevher kategorisi bu fikri en açık şekilde sunan kategoridir: "Varlığın ne olduğu sorunu aslında cevherin ne olduğu sorunudur."⁴⁷

Cevher kategorisi bir şey hakkında tanımla açığa çıkarılan öz ve o şeye yüklenebilen arazlar arasında ontolojik ilişkiyi göstermektedir. Özü taşıyan cevher yüklemi o şeyi kendi başına var kılmaktadır. Şeye gelen diğer yüklemeler ise ona araz olarak yüklenmektedir.⁴⁸ Aristoteles pay alma ilkesi yerine varlık hakkında sabit bir dayanak noktası olarak cevher kategorisini kullanmaktadır. Bu kategori, varlık hakkında değişimden etkilenmeyen bir özü taşımaktadır. Cevher varlığın kendisinden başka bir şey değildir.

Aristoteles'e göre en temel kategori cevherdir. Bireysel varlıklara tanımını veren bir sabit dayanak bulunur. Bu cevherdir. Cevher "gerçeğin gerçeği" olarak görülebilir.⁴⁹ Aristoteles'in düşüncesinin bu hali onu bir mantıksal pozisyon sahibi kılarak Sokrates ve Platon çizgisinden de ayırtmaktadır.⁵⁰ Varlık hakkında cevherden daha temelde veya varlıktan bağımsız bir şey aranmamaktadır. Cevher bu bakımdan varlığın tanımını vermektedir. Bu tanımdan yola çıkarak bir varlık hakkında anlamlı konuşmak mümkündür. Mantıksal nesne bakımından adların işaret ettikleri varlık hakkında taşıyıcından bağımsız halde bulunan ve varlığın kendisi olan bir kategori olarak cevher vardır.

Ontolojik olarak Aristoteles için önce gelen ve asıl olan somut bireysel varlıklardır. Belirli bir insandan bahsetmeksizin bir insan cinsinden bahsedilemez. Belirli

⁴⁵ Şaman, "Cevher", s.496-497.

⁴⁶ Shields, *Aristoteles*, s.226-228.

⁴⁷ Aristoteles, *Metafizik*, s.307[1028b].

⁴⁸ Zeynep Duran, "Aristoteles'in Kategoriler'i Formlar Teorisini Nasıl Eleştirir?", *Felsefe Arkivi* 58 (2023): 120.

⁴⁹ Charlotta Weigelt, "The Relation Between Logic and Ontology in the "Metaphysics", *The Review of Metaphysics* 60(3) (2007): 515.

⁵⁰ Weigelt, "Logic," s.524-525.

bir insanı ifade eden cevherler birincil cevherlerdir. Kategoriler ve kategorilerin yüklem olması somut bireylerin varlığına bağlıdır.⁵¹ İkincil cevherler ise tümeller olarak kabul edilmektedir: “birincil cevherler Sokrates gibi bireylerdir; ve ikincil cevherler, bu bireyler üzerindeki, sözelimi insan gibi bir türe tekabül eden tümeller gibi görünmektedir...”⁵²

Aristoteles varlığın sabit noktası olarak tanımladığı cevher kategorisini ikiye ayırarak birincil cevherlerin somut bireysel varlığın kendisini ifade ettiğini, ikincil cevherlerin ise kırmızılık gibi başka şeylere yüklenebilen tümellerin kendiliğini açıkladığını vurgulamaktadır. Tümeller de somut bireyler gibi cevher özellikleri taşımaktadırlar. Ancak somut bireyler daha önceliklidir. *Metafizik* eserinde Aristoteles cevheri varlığın kendisini içinde bulundurmayan beyan olarak tanımlamaktadır:

Her varlığın mahiyeti, onun özü, doğası gereği olduğu şeydir. (...) Ancak bir şeyin doğası gereği olduğu her şey de onun mahiyeti değildir. (...) O halde her varlığın mahiyetini belirten gerçek beyan, tanımlanan varlığın doğasını ifade eden, ancak bu varlığın kendisini içinde bulundurmayan beyandır.⁵³

Bir ontolojik hamle olarak taşıyıcı içinde olmak (*hypokeimenon*) önermelerin genel özelliklerini vermektedir.⁵⁴ Bunlar sözleri taşırlar ya da taşımazlar. Bir taşıyıcıya yüklenmeyenler kendi başınadırlar. Yüklenenler ise araz halindedirler. Aristoteles bu konuyu şu şekilde ifade etmektedir: “O halde bir taşıyıcıya yüklenmeyenlere ‘kendi başına,’ bir taşıyıcıya yüklenenlere ‘araz’ diyorum.”⁵⁵

Taşıyıcı düşüncesi varlık hakkındaki önermelerin varlığın kendisine dair bir inceleme alanı olabileceğini düşünmektedir. Ancak esas varlık yani somut bireysel varlık bu incelemede taşıyıcıdan dolayı elde edilenlerden ayrılan ve bu incelemeleri geçerli kılan bağımsız bir varlıktır. Taşıyıcıdan dolayı ifade edilebilir olanlar arazlardır. Taşıyıcıda elde edilmeksizin taşıyıcıda kendisi olanlar ve söylenenler cevherlerdir. Aristoteles’e göre ilk varlıklar olmadığında bir başka nesnenin olması olanaksızdır.”⁵⁶

⁵¹ Hülya Altunya ve Mustafa Yeşil, “Aristoteles’in Kategoriler Kuramının Ele Alınış Biçimleri,” *Beytulhikme An International Journal of Philosophy* 2(6) (2016): 94.

⁵² Shields, *Aristoteles*, s.596.

⁵³ Aristoteles, *Metafizik*, s.313-314[1029b].

⁵⁴ Aristoteles, *Kategoriler*, çev. Saffet Babür, Ankara: İmge Kitabevi, 2002, s.8-9[1a-1b].

⁵⁵ Aristoteles, *İkinci Çözümlemeler*, çev. Ali Houshiary, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005, s.15[73b].

⁵⁶ Aristoteles, *Kategoriler*, s.15[2b].

Taşıyıcıya dair “hakkında olmak” ve “içinde olmak” türünden ikişer farklı durumla değerlendirme yapılmaktadır. Bunları söyleme biçimlerimiz olarak değerlendirebiliriz. İki durum dört türü temellendirmektedir (bknz. Tablo-1). Taşıyıcı hakkında olanlar sınıfının üyeleri; taşıyıcı için söylenen ikincil cevherler ve tümel arazlardır. Taşıyıcı için söylenmeyenler, birincil cevherler ve tikel arazlardır. Taşıyıcı içinde olmayanlar, birincil cevherler ve ikincil cevherlerdir. Taşıyıcı içinde olanlar, tikel arazlar ve tümel arazlardır. Taşıyıcı içinde olmasına rağmen taşıyıcı için söylenmeyenler tikel arazlardır. Bu durumda birincil cevherler ne taşıyıcı için söylenir ne de taşıyıcı içinde değildir. İkincil cevherler taşıyıcı içinde değildirler ama taşıyıcı için söylenenlerdir. Birincil cevherler bu haliyle somut bireysel varlıktır. Taşıyıcıda kendini bağımsız olarak en iyi şekilde gösteren cevher aynı zamanda bağladığı yüklemeler ya da kategoriler bakımından da diğer nesnelerle iş görmektedir. “Aristo için ahşap veya taşın bağımsız bir tümel “ev” yoktur, dolayısıyla suret olarak ev, asıl cevher olsa da bu ancak somut, gösterebileceğimiz bir evde mevcut olmalıdır.”⁵⁷

Tablo 1. Taşıyıcıdaki durumlar

	Bir taşıyıcı için söylenmez	Bir taşıyıcı için söylenir
Bir taşıyıcı içinde değil	Birincil cevherler Belirli bir insan	İkincil cevherler İnsan
Bir taşıyıcı içinde	Tikel arazlar Belirli bir kırmızı renk	Tümel arazlar Kırmızı renk

Kaynak: Zeynep Duran, “Aristoteles’in Kategoriler’i Formlar Teorisini Nasıl Eleştirir?”, *Felsefe Arkivi* 58 (2023): 118.

Ross’a göre cevher kategorisinin taşıdığı üç öncelik onu diğer kategorilerden ayırmaktadır. İlk olarak cevher bağımsız olarak var olandır. İkinci olarak, cevher tüm tanımlarda var olmak zorundadır. Üçüncü öncelik ise bir şeyin cevher kategorisini elde etmek bilgi bakımından en çok bilinmesi gereken şeyi bildiğimiz anlamına gelmektedir.

Bu sebeple, cevher “bir özne hakkında tasdik edilmeyip her şeyin kendisi hakkında tasdik edildiği şey” demektir.⁵⁸ Cevherin bu konumu mantık çalışmalarında istenen bir şey hakkında doğru bilgiye ulaşmak için öncelikle o şeyin varlığının tanımını

⁵⁷ Şaman, “Cevher,” s.503-505.

⁵⁸ David Ross, *Aristoteles*, çev. Ahmet Arslan, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2011, s.47.

vererek o şeyin ne olduğunu açıklayan öz bilgisine yani cevher kategorisine ihtiyaç duyulduğuna işaret etmektedir.

Aristoteles'in cevher düşüncesi somut bireysel varlığın başka herhangi bir şeye ihtiyaç duyulmaksızın var olan olduğunu göstermektedir. Taşıyıcıda olanları ve taşıyıcı için söylenenleri çıkardığımızda elimizde kalan bu belirli varlık cevher düşüncesi için araştırmanın esas konusu olmaktadır. Cevherin somut bireysel varlığın özü olması ve aynı zamanda kategorilerdeki konumu sayesinde varlık hakkında bilgimizi genişletmesi onun varlık ve mantıksal nesne arasında aracı rolüyle ilgilidir. Aristoteles bu düşüncesiyle varlık hakkında temel dayanak noktasını somut bireysel varlık yaparak ifade edilebilir varlık cümleleri ile varlığın özü arasında ilişki kurmuştur. Bunu gerçekleştirmek üzere kullanılan kategoriler anlayışı Platon'da matematiksel nesnelere atfedilen bir temel işleve ve pay alma ilkesine başvurmadan gerçekleşmektedir. Bir sonraki bölümde Aristoteles'in mantık anlayışını belirleyen cevher düşüncesinin Kant'la birlikte felsefe tarihinde kazandığı anlamı ve konuya yönelik getirilen bir eleştiri olarak Frege'nin fonksiyon – argüman temelli dil anlayışını sunacağız.

İKİNCİ BÖLÜM: FREGE’NİN MANTIKSAL NESNE ANLAYIŞI

2.1. Kant’ın transandantal düşüncesinde mantıksal nesne

Transandantal düşünce Kant’ın *Saf Aklın Eleştirisi*’nde ortaya koyduğu yeni bir nesne anlayışını içermektedir. Kant bu düşünce etrafında öznelliği, tecrübeyi ve a priori bilgiyi yeniden konumlandırmak istemektedir. Nesnelerin düşüncemizle ilişkisi hakkında Aristoteles’in klasik anlayışını tekrar çerçevelendirmek gerektiğini düşünmektedir. Özellikle metafiziğin varlık düşüncesi içerisindeki transandant konumunun tespiti edilmesi ve bu durumdan kaçınmanın yollarının aranması söz konusudur. Kant transandant unsurlar hakkında olumsuz tutuma sahiptir. Kant’a göre transandant olan tecrübeyle bilinmeyen şeydir. Transandantal unsurlar ise tecrübemizin zorunlu koşulları yoluyla bildiğimiz şeyleri ifade etmektedir. Transandantal çıkarımlar elde ettiğimizde bir nesne hakkında düşünmenin imkânı olduğunu anlarız.⁵⁹

Kant kendinden önceki metafiziği geleneksel metafizik olarak kabul etmektedir. Geleneksel metafiziğin odağı varlık hakkında nitelikleri varlıklarla ilişkilendirmek üzere bir ontoloji geliştirmektir. Bu ontolojide varlığın kendi başına bulunduğu düşünülmektedir.⁶⁰ İdealar, formlar ve cevherler aracısız kavranabilecek transandant nesneler olarak tanımlanmaktadır. Kant’a göre bu nesneler metafiziksel nesnelerdir. Kant’ın teklif ettiği transandantal felsefe metafiziksel nesnelerin kaynağını saf akla ve deneyime olanak sağlayacak şekilde düzenlemektedir.⁶¹

İdeal doğrular hakkında araştırma yapmak düşüncüyü transandant nesneler dünyasında temellendirmektedir. Bunun yerine düşüncenin temellerine düşünen öznenin kendisini yerleştirmek mümkündür.⁶² Transandantal felsefe, tecrübenin kendisini merkeze alarak tecrübenin nasıl mümkün olduğunu konu edinmektedir.⁶³ Bu sebeple, varlık hep orada varmış gibi kabul edilemez. Varlık hakkında objektif bilgiyle bu bilginin

⁵⁹ Gamze Keskin, “Kant’ın Transsental Mantık Anlayışı” (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011), s.24.

⁶⁰ Ernst Cassirer, *Kant’ın Yaşamı ve Öğretisi*, çev. Doğan Özlem, İstanbul: Notos Kitap, 2017, s.201.

⁶¹ H. Bülent Gözkan, *Kant’ın Şemsiyesi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018, s.10-11.

⁶² Cassirer, *Kant*, s.243.

⁶³ Allen W. Wood, *Kant*, çev. Aliye Kovanlıkaya, İstanbul: Alfa Basım Yayın, 2020, s.65.

elde edilmesindeki objektiflik arasında bir teorik çerçeve gereklidir.⁶⁴ Kant'ın transandantal felsefe görüşüne göre zorunlu olan nesnenin doğası değildir. Zihnin doğası zorunlu bilgiyi taşımaktadır. Bu hamle bilgiyi verili kabul etmemekle genel mantıktan ayrılmaktadır. Bilginin kaynağını başlangıç noktası yapmaktadır.⁶⁵

Wood, Kant'ın bilgi anlayışını şu şekilde çerçevlendirmektedir:

Tamamen tecrübenin sınırları içinde kalan bizim bilgimiz, almaya yönelik edilgen yetimizi ve düzenlemeye yönelik etkin kabiliyetimizi verilere uygulamamızdan başka bir şey değildir. [...] Kant a priori bilginin yetilerimizi ampirik olarak verili olana uygulamaktan, bilme sürecine etkin bir şekilde katılmaktan başka bir şey olmadığını düşünür. *Saf Aklın Eleştirisi* kendimizi bilme projesi olarak mümkündür, çünkü saf aklın yaratıcıları akıllı varlıklar olarak bizizdir. Dolayısıyla ne yaptığımızı, nasıl yaptığımızı anlama kabiliyetine de sahibizdir.⁶⁶

Kant'ın bilgi elde etmek için kabul ettiği ilkeler saf a priori olanlardır. Bunlar, zihnin gereği olarak tecrübeye karşımıza çıkmaktadırlar. Kant, tecrübenin analizinde karşımıza çıkan saf a priori ilkelerle nesne ve tecrübe arasındaki zorunlu uyumu konu edinmek üzere transandantal mantığı tanımlamıştır. Transandantal mantık bilginin kavram ve tecrübeye elde edilmesinin zorunluluğunu açıklamaktadır.⁶⁷ Kant'ın transandantal mantık anlayışında deneyimden önce bir bilgi olamaz. Bilgiden söz edildiğinde bu bilginin deneyim hakkında olması gereklidir:

“Tüm bilgimizin deneyim ile başladığı konusunda hiçbir kuşku yoktur; çünkü bilgi yetisi eğer duyularımızı uyararak bir yandan kendiliğinden tasarımlar yaratan, öte yandan bunları karşılaştırmak ve bağlayarak ya da ayırarak duysal izlenimlerin ham gerecini nesnelerin deneyim denilen bir bilgisine işlemek için anlak etkinliğimizi devime geçiren nesneler yoluyla olmasaydı başka hangi yolla uygulamaya geçirilebilirdi? Öyleyse zamana göre bizde hiçbir bilgi deneyimi öncelemez ve tüm bilgi deneyimle başlar.”⁶⁸

⁶⁴ Cassirer, *Kant*, s.202

⁶⁵ Keskin, “Transsendental Mantık”, s.32.

⁶⁶ Wood, *Kant*, s.66

⁶⁷ Keskin, “Transsendental Mantık,” s.2.

⁶⁸ Immanuel Kant, *Saf Aklın Eleştirisi* (SAE), çev. Aziz Yardımlı, 6.baskı, İstanbul: İdea Yayınları, 2019, 39-40[B1].

Buna göre, deneyim bir önermenin bilgisini sunabilecek durumda olduğunda o önerme a priori olarak bilinebilir.⁶⁹ A priori bilgiyi, nesnelerin inşasındaki durumları kendi düşüncemizden yola çıkarak elde ettiğimizde bilebiliriz.⁷⁰ Bu sebeple, bilgi sentetik a priori olarak tanımlanır. Bunun anlamı, a priori bilgilerin kaynağının nesnelerin kendilerine ait olmamasıdır. A priori bilgilerin kaynağı yetilerimize bağlıdır.⁷¹

Kant'a göre transandantal yaklaşım deneysel bilgiyi kullanmanın yolunu açmaktadır. Nesne deneysel bilginin koşullarına göre deney bağlamında bilinebilir.⁷² Nesne bu konumda bir fenomen olarak algılanır ve mümkün deney nesnesi olarak düşünce formları ve görü sayesinde bilinebilen bir şey haline gelir. Nesnenin içeriği ise deneyle oluşabilir. Bu bakımdan deney “akıl eleştirisinin duyarlık ve anlık, saf görü ve saf düşünme olarak göstermiş olduğu iki temel etkinin kendilerine özgü karşılıklı etkileşimine dayanır.”⁷³

Anlak nesneler hakkında düşünmemizi sağlamaktadır. Duyusallık ise nesnelerin bize verilişini konu edinmektedir. Duyusallığın zemininde kendinde şeyin bulunduğu bilgisine erişmek imkansızdır. Kant'a göre duyusallık yoluyla verilen ve bizde nesneyi oluşturan görünüştür.⁷⁴ Bu sebeple, duyu bilgisine indirgenen herhangi bir bilgi bir başka bilgi türüyle ilişki kurarak veya bir kategori marifetiyle varlığın kendisini elde edememektedir ya da varlıkla böyle bir ilişki kuramamaktadır.

Kant'a göre genel mantık tüm nesneler hakkında düşünebilmenin kurallarını aramaktadır. Bu sebeple düşünceden nesnelerin özelliklerini soyutlayarak tüm nesnelere uygun düşünmenin yollarını aramaktadır. Bu yaklaşımda nesneler hakkında düşünmek nesnelerin içeriği yerine nesnelerin formuna dayalıdır. Nesnelerin formuna dayalı olduğu için de genel mantık bilgisi formel mantıktır.⁷⁵ Aristotelesçi klasik mantıkta da nesnenin kendisine ulaşmak için öncelikle kendiliğe dair bir cevher kategorisine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu sebeple analitik a priori bir bilgi etrafında tecrübeden önce kabul edilmesi gerekli görülen bir kategori söz konusudur. Cevher kategorisi varlığın kendisi hakkındadır ve bu varlık anlayışı varlığa dışarıdan bir müdahaleyi gerekli görmektedir.

⁶⁹ Wood, *Kant*, s.62.

⁷⁰ Cassirer, *Kant*, s.217.

⁷¹ Wood, *Kant*, s.64.

⁷² Cassirer, *Kant*, s.280-283.

⁷³ Cassirer, *Kant*, s.286-287.

⁷⁴ Yücel Dursun, *Felsefe ve Matematikte Analitik/Sentetik Ayrımı*, Ankara: İmge Yayınları, 2015, s.65-67.

⁷⁵ Keskin, “Transsendental Mantık”, s.20.

Kant’a göre ise cevher gerçek olanın zamandaki kalıcılığıdır.⁷⁶ Cevher, ilk neden, imkân, zorunluluk ve uzay ve zaman gibi kavramlar saf anlık kavramları olarak kabul edilmektedirler.⁷⁷ Kant bu kavramları transandantal düşüncesi içerisinde kullanmaktadır:

Zaman ve uzay, büyüklük ve sayı, töz ve ilk neden vb kavramlara ancak “sübjektiflik” bir imkan verebilir ve vermek zorundadır. Bu “sübjektiflik”, Kopernikusçu dönüşümün genelinde ifade ettiğinde başka bir anlam taşımaz. Çıkış yolunun objede değil, belirli bir objektiflik formuna (ister teorik ister etik isterse estetik tarzlarda olsun) dayanması gereken özel bir bilgi yasallığında (akıl düzeninde) aranması gerekeceğini gösterir.⁷⁸

Kant, transandantal mantıkta nesneyi içeriğinden ayırmadan sentez içerisinde incelemek istemektedir. Genel mantıktan bu haliyle ayrılmaktadır. Çünkü genel mantık nesneyi içeriğinden ayırarak formunu dikkate almaktadır. Nesnenin içeriğini ve formunu birlikte ele almak sentetik a priori düşünmeyle mümkündür.⁷⁹ Sentetik a priori bilgi türü deney yargılarının zorunluluğunu bildirmektedir.⁸⁰

Transandantal mantığın görevi düşünce temelli saf a priori unsurlar yoluyla bilgi elde etmektir. Nesneler hakkında bilgimiz için gerekli a priori unsurlar uzay ve zamandır. Uzay ve zaman saf formlardır. Saf form olmaları empirik koşullardan arındırılmış olmaları anlamına gelmektedir.⁸¹ Bunlar görünün saf a priori formlarıdır ve sentetik a priori bilginin kaynağıdır. Bu süreç, sentez, görü formları ve transandantal koşullarla gerçekleşmektedir.⁸² Kant’a göre “nesnelerin uzaysal düzeni” bir nesnellik formudur. Bu düzeni elde etmek için mutlak uzay kavramı yerine geometrik yasaları analiz etmek gereklidir.⁸³ Sentetik a priori düşünme saf unsurları kullanarak düşünce süreçlerini işlettiği için düşündüğümüz şeyi soyutlama veya maddesinden ayırma gibi bir hamleyi gerekli görmemektedir.⁸⁴

Kant nesnelliği bilgi kaynaklı olarak görmektedir. Bilginin kaynağı nesne temelli olmak yerine özne temelli olmalıdır. Bilgiye sahip olan öznenin hangi bilgiye sahip

⁷⁶ Wood, *Kant*, s.106.

⁷⁷ Cassirer, *Kant*, s.163.

⁷⁸ Cassirer, *Kant*, s.209.

⁷⁹ Keskin, “Transsendental Mantık”, s.5.

⁸⁰ Dursun, *Analitik/Sentetik*, s.38.

⁸¹ Keskin, “Transsendental Mantık”, s.31.

⁸² Dursun, *Analitik/Sentetik*, s.88.

⁸³ Cassirer, *Kant*, s.206.

⁸⁴ Keskin, “Transsendental Mantık”, s.32.

olması gerektiğini bilmesi gerekmektedir. Bilgimizin gereken şartları sağlaması ise bilimlerin kurallarına uygun olarak düşünmekle alakalıdır. Bu sebeple, varlığın kendisini bilen bir bilim olarak metafizikten neşet eden tüm zorunlu bilgilerin aslında kaynağında varlık yerine bilgi olmalıdır.⁸⁵

Kant, a priori bilgiyi deneyden bağımsız görmemektedir. Bu sebeple, analitik ve sentetik ayrımından önce a priori ve a posteriori ayrımını yapılmaktadır. Kant’a göre uzay ve zaman nesnelerin özellikleri olduklarında verili ve bağımsız kabul edilmemelidir. Uzay ve zaman nesnelerle ilgili olarak işletilen düşünme ve görü sürecinde dolaysız bilmenin imkanını sağlamaktadırlar. Nesnelerle ilgili olarak bir nesnenin görüsünden yola çıkarak o nesneyi bilme sürecinde o nesnenin kapladığı yer saf uzayın formuna ait düşünülmektedir. Zaman da aynı şekilde bilincine varılan anın zaman akışından dolayı zamanın bütününe aittir.⁸⁶

Kant’ın uzay ve zaman formlarını konumlandırışı şu şekildedir:

Uzay ve zaman görülediğimiz tüm nesnelere dair görümüzü şartlamaları bakımından formel görülerdir. Nesnelere ve nesnelerde meydana gelebilecek değişimlere ilişkin bir bağıntı sistemine zemin teşkil ederler. [...] Kant bir nesnenin (uzaydaki) ve bir olayın (zamandaki) yerinin Newtoncuların sandıklarının aksine “mutlak” konumlar olmadığı, bunların uzay ve zamandaki yerlerinin yalnızca diğer nesne ve olaylara bağlı olarak belirlenebileceği hususunda Leibniz’i takip eder.⁸⁷

Aristoteles’in işaret ettiği “sabit, maddi veya maddi olmayan cevherler” yerine “aklın kendine içkin” zorunlulukları söz konusudur. Nesnellik “bizzat aklın kendi içinde olan, temel yönelimlerindeki ve soru sormalarındaki (*Fragestellungen*)” karşılaştığı akıl öğeleridir. Nesnelliğin geçerliliği akıl hakkındaki bilgimizi genişleterek ve etkili kullanarak mümkündür.⁸⁸

Kant’a göre zaman a priori olarak bulunmaktadır. A posteriori olan maddeden önce gelmektedir. Önce gelen a priori zaman Kant’a göre maddenin görünüşünün a priori olduğunu göstermektedir. A priori ve a posteriori arasındaki ilişki, zamanın görünüşlerinin biçimi olarak maddeye önceliği sunmaktadır.⁸⁹ Burada devreye giren

⁸⁵ Keskin, “Transsendental Mantık”, s.26-27.

⁸⁶ Wood, *Kant*, s.78-79.

⁸⁷ Wood, *Kant*, s.79.

⁸⁸ Cassirer, *Kant*, s.208.

⁸⁹ Dursun, *Analitik/Sentetik*, s.36-37.

transandantal kavramı, cevher ve ilk neden gibi kavramları nesneler hakkında bilgi elde etmenin yöntemi olarak açıklamaktadır. Buna göre, transandantal kavramlar a priori olarak elde edilmek üzere nesnenin kendisine müracaat etmek yerine nesnellik formuna dayalı ve aklın düzenine göre bilgi yasalarına bağlı bir öznellikten çıkmaktadır.⁹⁰

Öznelliğin bu yeni durumunda ortaya çıkan şey bilginin somut, koşulsuz ve görüsel olarak mümkün olduğudur. Nedensellik ve karşılıklı etkileşimi sağlayan kategoriler öznenin organizma koşulları yerine transandantal alana taşınmaktadır.⁹¹ Cevher düşüncesi ise nesnenin içinde veya dışında değildir. Cevher nesnenin zaman içerisindeki sürekliliğidir. Cevher nesneye zamansal süreklilik ve kalıcılık yüklenmesidir.⁹² Kant cevherin tüm zamanlarda “bu kalıcılığı görüngülerin tüm değişimlerinin dayanağı olarak” kabul edildiğini tespit ettiğini vurgulamaktadır.⁹³

Transandantal analitik “...uzayda yer alıp zamana bağlı olarak değişen, özellikleri ve değişimleri matematiksel ölçümlere tabi olan maddi nesnelerin dünyası” hakkında bir incelemedir.⁹⁴ Bu yaklaşıma göre “...nesnelerin tümü belirlenimleri değişen fakat miktarı azalıp çoğalmayan cevher tarafından oluşturulur.”⁹⁵ Cevherlerin miktarının azalıp çoğalmaması zamanın belirlenimiyle alakalı olmasındandır. Aristoteles’in cevher anlayışı varlığın kendisi olmak ve varlığa tanımını vermekle ilgilidir. Kant’la birlikte cevher nesneyi bilmek için zamandaki sürekliliğin ve kalıcılığın sağlanmasının koşuluna dönüşmektedir.

Kant, Transandantal Mantığı, “Transandantal Analitik” ve “Transandantal Diyalektik” olarak ikiye ayırmaktadır. Transandantal Analitikte kategorileri veya ilkeleri incelemektedir. Bir nesnenin düşünülmesi için kategoriler veya ilkeler gereklidir. Yargının oluşturulması için nesne ve kategori arasında ilişki kurulmalıdır. Doğruluk nesne ve kategori arasındaki uyumdur. Bu sebeple düşünceyle nesne birbirlerine uygun olmalıdır.

Uygunluk ilkesi Kant’la birlikte bir metafizik dönüşüm yaşayarak nesnelerin düşüncemize uyması gerekliliği olarak değerlendirilmektedir.⁹⁶ Transandantal mantık

⁹⁰ Cassirer, *Kant*, s.209

⁹¹ Cassirer, *Kant*, s.210

⁹² Cassirer, *Kant*, s.288.

⁹³ Kant, *SAE*, s.164[A185 B228].

⁹⁴ Wood, *Kant*, s.82-83.

⁹⁵ Wood, *Kant*, s.83.

⁹⁶ Keskin, “Transsendental Mantık”, s.40.

doğruluk mantığı olarak da okunmaktadır. Nesneyle kurulan ilişkinin saf formlarla gerçekleşmesinde elde edilen bir transandantal mantığa işaret etmektedir.⁹⁷ Kant'tan önce bir bilgi kendi nesnesine ait olarak düşünülmektedir. Kant'la birlikte nesneler kendi başlarına değil bizim bilgimizle var olmaktadır. Ayrıca bu nesneler bizim bilme yöntemimize bağlıdır. Bu noktada Kant'ın kendinde şeyin iptaline dair görüşü baskın çıkmaktadır. Sentetik a priori bilginin imkanıyla nesnenin bilgisi yerine bilginin nesnesi bilme yöntemimizin sonucu olarak görülmektedir. Bu yaklaşımın doğurduğu sonuçlar idealizm ve şüphecilik yaklaşımı olarak görülmektedir. Maddi nesneleri ve uzayı verili olmayan kavramlar olarak görmek idealizmin reddi, kendinde şeyi bilinemez görmek de şüpheciliğin tezahürü olarak okunmaktadır.⁹⁸ Aslında Kant kendinde şeyi açık bir şekilde tarif ederek bu tartışmaları sonlandırmak istemektedir:

“Bu belirtilenlerin biricik amacı uzay açısından ileri sürülen ideallığın renkleri, tatlar vb. gibi büyük ölçüde yetersiz örnekler yoluyla açıklanabileceği sanısının önüne geçmektir, çünkü bunları şeylerin özellikleri olarak görmek doğru değildir; tersine, bunlar yalnızca öznemizin değişimleri olarak görülebilir ki, değişik insanlar için değişik olabilirler. Çünkü bu durumlarda kökensel olarak kendisi salt bir görüngü olan bir şey -örneğin bir gül- görgül anlamda bir kendinde şey olarak geçerlidir ki, gene de rengi söz konusu olduğu sürece her göze başka türlü görünebilir.”⁹⁹

Transandantal mantıkta üç kavram öne çıkmaktadır. Bunlar; işlev (fonksiyon), kavram ve yargıdır. Bir şeyin fonksiyonu o şeyin yaptığı en iyi işin tanımıdır. Örneğin kulağın işitme işlevi kulağın fonksiyonudur. Bir şeyin fonksiyonu ile o şeyin formu özdeşler. Yargı ve kavram ise anlama yetisinin prensipleridir. Bilmek kavramlarla mümkündür. Kavramlar yoluyla bir şeyin bilinmesi yargı vermektir. Yargı vermenin formları yargı vermenin işlevleriyle ortaya çıkmaktadır.¹⁰⁰ Bu sebeple Kant varlığın gerçek bir yüklem olması hususunda negatif bir söylem geliştirmektedir. Varlığın bir yüklem olamayacağı ama bir şeyin belirlenimiyle alakalı olduğu düşünülebilir.¹⁰¹ “Varlık

⁹⁷ Michael Friedman, *Kant ve Kesin Bilimler*, çev. Sibel Şan Öget, İstanbul: Alfa Basım Yayım, 2015, s.147.

⁹⁸ Wood, *Kant*, s.67-68.

⁹⁹ Kant, *SAE*, s.63[A30/B45].

¹⁰⁰ Keskin, “Transsendental Mantık”, s.47.

¹⁰¹ Risto Vilkkio ve Jaakko Hintikka, “Existence and Predication from Aristotle to Frege”, *Philosophy and Phenomenological Research* 2 (2016): 366.

açıktır ki olgusal bir yüklem [*reale Pradikat*], e.d. bir şeyin kavramına eklenebilecek herhangi bir şeyin kavramı değildir. O yalnızca bir şeyin, ya da onun kendisindeki belli belirlenimlerin konutlanmasıdır [*Position*].”¹⁰² Analitik önermelerde olduğu gibi öznenin yüklemi taşıması, vardır yüklemine özneye taşınması söz konusu değildir. Kant bu süreci sentetik bir a priori faaliyet olarak açıklamaktadır. Sentetik a priori faaliyete göre bir şeye vardır yüklemine yerleştirmek sadece kavramsal bir durum değildir. Uzay ve zamanda var olmalarını da sağlamalıdır. Bu sebeple, vardır yüklemi hem bilgi hem varlık koşullarını sağlamalıdır.¹⁰³

Aristoteles’ten farklı olarak Kant nesnelerin düşüncemize uygun olması beklentisini taşımaktadır. Aristoteles’te olduğu gibi nesnelerden dolayı bir düşünce süreci tarif etmeyi kabul etmemektedir. Kant’a göre “düşüncenin köken bakımından “nesnelerin doğası” ile uygunluğuna” dayalı düşünülerek varlık hakkında bilgiye dair süreçte mantık ve metafizik birlikte kullanılmıştır. Kant’ın bu ele alış tarzında gördüğü problem şu şekildedir:

Nesneler hakkındaki belli bir ilişkiye “objektiflik” yükleriz; hatta bu “objektiflik”i bir varlık modusu ve kategorisi olarak kabul etme hakkını bize veren şeyin ne olduğu düşünülüyor, bir önermenin doğruluk ve objektif geçerliği hakkındaki bilgimizin neye dayandığı sorulmuyordu; bu bilginin kendisinin nerede gerçekleştiği soruluyordu.¹⁰⁴

Kant’ın ele alışında ise bilgi bize verili şeylerden ayrı olarak değerlendirilmelidir. Bize verilmiş şeyler doğrudan nesneler değildirler. Bilginin kesinliği sağlandıktan sonra nesne hakkındaki bilgimize geçebiliriz.¹⁰⁵ Kant bu durumu Kopernik devrimine benzetmektedir:

Gök cisimlerinin devimlerini bütün bir yıldızlar kümesinin gözlemcinin çevresinde döndüğü varsayımı altından açıklamada iyi bir sonuç alamadığını görünce, Kopernik gözlemcinin kendisini döndürüp, buna karşı yıldızları dinginlikte tuttuğu zaman daha başarılı olup olamayacağını araştırmıştı. Metafizikte nesnelerin sezgisi açısından benzer bir yol denenebilir. Eğer sezgi kendini nesnelerin yapılarına uydurmak

¹⁰² Kant, *SAE*, s.372[B627].

¹⁰³ H. Hicret Gültekin, “Kant ve Frege’de Varlık Yüklemi”, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020), s.28-30.

¹⁰⁴ Cassirer, *Kant*, s.203.

¹⁰⁵ Cassirer, *Kant*, s.204.

zorundaysa, bunlar üzerine herhangi bir şeyin nasıl a priori bilinebileceğini düşünemiyorum; ama nesne (duyu nesnesi olarak) kendini sezgi yetimizin yapısına uydurmalıysa, o zaman bu olanağı kolayca anlayabilirim.¹⁰⁶

Kant'ın felsefesinde Aristotelesçi cevher kavramının hatalı görünmesinin bir başka gerekçesi idealist tavrın bu türden anlayışlardaki örtük konumuyla ilgilidir. Kant'ın yürüttüğü idealizm ve realizm tartışmasına göre iki pozisyon ortaya çıkmaktadır. Kant'la birlikte idealizm ve realizm tartışması, karşısında “görgül idealist” ve “görgül realist” pozisyonlarına dönüşmüştür. Kant bu tartışmada transandantal idealist olanı kendi düşüncesinin göstergesi olarak belirlemiştir:

Öyleyse aşkınsal idealist bir görgül realisttir ve görüngü olarak özdek için öyle bir edimsellik kabul eder ki, çıkarsanmaz ama dolaysızca algılanır. Buna karşı transandantal realizm zorunlu olarak güçlüklerle düşer ve görgül idealizmi kabul etmek zorunda olduğunu görür, çünkü dış duyuların nesnelerini duyuların kendilerinden ayrı bir şey olarak ve salt görüngüleri bizim dışımızda bulunan bağımsız varlıklar olarak görür; bu durumda, bu şeylerin tasarımlarına ilişkin en iyi bilincimizde bile, tasarım var olduğu zaman ona karşılık düşen nesnenin de varolup olmadığı pek in değildir.¹⁰⁷

Kant'a göre bu yaklaşımlar doğru ayrımlara tabii tutulmadığı sürece kendinde şey ve görünüşler arasında sanki kendinde şeyi araştırdığını düşünme hatası kalacaktır.¹⁰⁸ Bu tehlikeye düşen grup görgül olanda idealist olup bunu realizm yorumu olarak sunanlardır. Bir başka ifade ile nesneyi olgulardan elde ederken araya ideal özellikler eklenmesi (bu bağlamda cevher denebilir) ve elde edilmiş nesnenin kendinde nesne anlayışına bağlı olduğunu aktarmak düşünme hatasıdır.

Kant'a göre kategoriler yargılarla alakalıdır. Bunlar tecrübeyi de olanaklı hale getiren kavramlardır. Kategoriler nicelik, nitelik, bağıntı ve modalite olmak üzere dörde ayrılmaktadır. Ampirik verilerle kategoriler arasında da fark vardır. Veriler kategorilerin altına düşen örneklerdir. Kategoriler ise tecrübenin olduğu yerde bizden dolayı bulunması gereken kavramlardır. Kant'ın a priori kategorilerle tezahürler arasındaki ilişkiyi şemalarla açıkladığı görülmektedir: “Bir kavramın şeması o kavramın altına düşecek olan

¹⁰⁶ Kant, SAE, s.25[B XVII].

¹⁰⁷ Kant, SAE, s.256-257[A370-A372].

¹⁰⁸ Kant, SAE, s.261[A380].

nesneyi hayal etmemizi sağlayan kalıplardır.”¹⁰⁹ Kant’da bulunan kategoriler fikri Aristoteles çizgisini eleştiren bir tavra sahiptir:

Salt akıl kavramlarının hepsi belli sayıdaki kategorilere taşınabilir; ama Aristoteles’in yaptığı gibi değil. Aristoteles kavramları önünde bulduğu gibi, yani yüklem kalıpları (*Praedikamente*) içinde basit bir ortalamayla birbirleri yanına konmuştur; oysa bu kavramlar bizzat anlığın az sayıdaki birkaç temel yasası olarak sınıflara ayrılabilir.¹¹⁰

Kant’ın elde etmek istediği genel pozisyon şu şekildedir: “Şimdi deney objeleri olarak nesnelerin zorunlu yasalara nasıl dayandıklarını sormadan önce, deney objelerinin bizzat deneyin kendisindeki zorunlu yasallık altında nasıl bilinebildiklerini sormalıyız.”¹¹¹ Kant’a göre klasik mantığın kategoriler anlayışında yer alan yargıların nicelik, nitelik, bağıntı ve kiplik kategorilerine ayrılması artık zihnin kavramları olarak bulunmaktadır. Bu sebeple, nicelik ana kategorisi birlik, çokluk ve bütünlük, nitelik ana kategorisi gerçeklik, olumsuzlama ve sınırlandırma, bağıntı ana kategorisi töz, nedensellik ve karşılıklı bağıllık, kiplik ana kategorisi ise imkân, olma ve zorunluluk türlerine ayrılmaktadır.¹¹² Buradaki cevher kategorisi bireysel varlıkların özü ve taşıyıcı olmak bakımından bir içeriğe sahip değildir. Nesneye yüklediğimiz kalıcılık ve süreklilik ilkesini karşılamaktadır.¹¹³

Kant’a göre kavramın durduğu bir transandantal yer vardır. Bir de Aristoteles’in kullandığı mantıksal yer vardır. Kavramlar yoluyla elde edilen bilgilerin mantığın konusunu oluşturması ve bilimizin genişletilmesi bu yere bağlıdır. Kant bu iki yer arasında ayrım yapmaktadır. Bunun için nesneleri kategorilerine göre bir ayrıma tabii tutma yerine kavramları önceleyen tasarımları karşılaştırma gereklidir. “...karşılaştırılacak şeylerin tasarımlarının ait oldukları yerlerin bir belirlenimini, arı anlak tarafından mı düşünülüyor yoksa görüngüde duyarlık tarafından mı veriliyor olduklarının saptanmasını gerektirir.” Transandantal yer iddiası kavramlardan nesnelere geçişte “anlak ve duyarlık” düzeyinde bir karışıklık yaşamamak için kritiktir. Çünkü

¹⁰⁹ Yalçın Koç, “Matematığın Ontolojisi Bakımından Kant ile Frege Karşılaştırması,” *Felsefe Arkivi* 30 (1997): 51.

¹¹⁰ Cassirer, *Kant*, s.232.

¹¹¹ Wood, *Kant*, s. 88

¹¹² Cassirer, *Kant*, s.235-236.

¹¹³ Cassirer, *Kant*, s.348.

kavramlardan nesnelere geçmek yanlış anlaşıldığında “aşkınsal[transandantal] amfiboli” söz konusudur. Bunun sebebi anlağa karşı duyusallığın karmaşık olmasıdır. Görünüşleri duyusallık üzerinden açmadığımızda görünüşlerle kendinde şey arasında bağlantı kurma hatası karşımıza çıkmaktadır.¹¹⁴ Kant’a göre klasik mantıkta olduğu gibi ruhun bilme gücüyle kategoriler nesneye uygulanamaz. Aklın kavram üretimi ve deneyimi kuşatan tarafı öne çıkmaktadır:

O zaman bizi daha öteye götüremeyen deneyim kavramı (edimsel olarak ruh olanın kavramı) yerine us tüm düşüncenin görgül birliğinin kavramını alır ve bu birliği koşulsuz ve kökensel olarak düşünerek ondan yalın bir töze ilişkin bir us kavramı (idea) üretir ki, kendinde değişmezdir (kişisel özdeşlik) ve dışındaki başka edimsel şeyler ile topluluk içinde durur; tek bir sözcükle, yalın bir bağımsız anlık ideasını üretir.¹¹⁵

Kant’a göre cevher, şey ve nitelikler arasında bağ kurmaktadır. Aristoteles’in cevher düşüncesinde olduğu gibi birincil cevherler ve ikincil cevherler ayrımı yoktur.¹¹⁶ Şey ve nitelik arasındaki bağlantı bilinç için zorunludur. Kategoriler fenomenlerin nesnellik amaçlı bağlandığı koşullardır.¹¹⁷ “...bilinç tüm tasarımları düşünceye dönüştüren ve içinde bu arada tüm algılarımızın transandantal özneye uymak zorunda olduğu biricik şeydir ve biz, Ben’in bu mantıksal anlamı dışında, tüm düşüncelerin sanki taşıyıcısı olarak temelde yatan kendi başına bir şey olarak özne hakkında hiçbir şey bilmeyiz.”¹¹⁸ Bu sebeple bir şeyin cevher olduğu yargısı ancak ve ancak düşünceye ait bir cevher olmasıdır.

Kant, öznenin analitik tanımında yer alan içerme ve düşünülme ilişkisini aktaran öznenin yüklemdeki kavramı içermesi ve öznenin bu yolla düşünülmesi anlayışını dışlamaktadır. Kant “öznenin kavramına yüklem yoluyla” bir şeyin katılamayacağını düşünmektedir. Sentetik yargılarda yargı bildiren yüklem öznenin kavramında bulunmamaktadır. Bu sentetik yargılar öznenin parçalarına ayrılmasıyla da elde edilmemektedir. Özne kavram olarak düşünüldüğünde bu kavram hakkında yargı bir tasarım olarak nesnenin dolaylı bilgisini vermektedir. Kavram burada öne çıkmaktadır.

¹¹⁴ Kant, SAE, s.211-212[A269 B325/A271 B327].

¹¹⁵ Kant, SAE, s.410 [A682 B710].

¹¹⁶ Keskin, “Transsendental Mantık”, s.51.

¹¹⁷ Keskin, “Transsendental Mantık”, s.54

¹¹⁸ Cassirer, *Kant*, s.271.

Kavram tasarımları tutma ve henüz belirlenmemiş bir yargıdaki nesnenin tasarımını tutma olanağına sahiptir.¹¹⁹ Aristoteles'te ise varlık yükleme ile kategorileri taşımaktadır. Bilen öznenin müdahalesi olmaksızın yükleme analitik a priori ilkelerle öznde bilinmektedir. Var olanın ne olduğunu sunmak için gerekli olan şey onun tanımını vermektir. Kant'a göre sentez için bilinç bağlantı kurmak zorundadır. Fenomenler de bu bağlantılara göre şekillenmektedir. Empirik koşullar yerine transandantal koşullara geçmektedir. Kant'a göre düşünmek zihnin temsillerin bağlanmasını sağlayan aktif bir işlevdir. Temsili bizde sağlamak üzere nesneden etkilenmeye duyarlı olanın bizdeki görü faaliyeti olduğunu açıklamaktadır. Akıl ise düşünme ve görü faaliyetiyle oluşan bağlantılardan yola çıkarak nesnenin kavramsallaştırılmasını sağlamaktadır. Görü bilgide yer alan bireysel nesnenin verili olmasını sağlayan alıcıdır. Kavramsallaştırma ise düşünmeyle gerçekleşir. Düşünme zihnin temsillere bağlanmasıdır.¹²⁰

Kant'a göre transandantal mantığın yetkinliği tecrübeyi kavramlarla birlikte kullanabilmesidir. Sentetik a priori düşünmeyi içermeyen bir yapıda sadece kavramlarla işlemler yapılmaktadır. Kavramlarla yapılan işlemler ise bilgiyi yanılsamadan kurtaramamaktadır.¹²¹ Transandantal mantık kendinde şeyi dışlayan bir konumdadır. Kant, tecrübe ve aklın yetileri bakımından nesnenin sentetik koşullarının elde edileceğini düşünmektedir.

Sonuç olarak, varlık yüklemine kritiğiyle Aristoteles'in gerçek bir yüklem olarak gördüğü varlık ve cevher kategorisi tartışmalı hale gelmiştir. Varlığın gerçek bir yüklem olmadığı düşünülmektedir. Varlık yüklemi ancak bir şeyin belirlenmesini sağlamaktadır. Bu bakımdan belirli bir insanın varlığını kendinde şey olarak kabul ederek bilginin kaynağı yapmak transandantal felsefeyle uyumlu değildir. Bilginin varlığın önüne geçtiği bir yaklaşım olarak transandantal düşünce herhangi bir transandantal durumu kabul etmemektedir. Varlığın saf unsurlarla açıklandığı ve bilginin elde edilmesindeki prensiplerin varlığın açıklanmasını sağladığı transandantal yaklaşım varlık hakkındaki bilgiyi tecrübenin şartlarını sağlayan bir anlayışa taşımaktadır. Sentetik a priori bilgi bilen öznenin nesnel bilgisi olarak elde edilmektedir. Bu şartlar altında analitik a priori bilginin savunulması Kant'ın varlık hakkında yaptığı genel mantık eleştirisinin ve yerine geçen

¹¹⁹ Dursun, *Analitik/Sentetik*, s.40-42.

¹²⁰ Wood, *Kant*, s.69-70.

¹²¹ Keskin, "Transsendental Mantık," s.58.

transandantal mantık anlayışının değerlendirilmesini gerektirmektedir. Matematiksel nesnelerin de sentetik nesneler olduğu düşüncesi ve görüye bağlı olarak elde edilmesi fikrine güçlü bir itiraz modern mantığın kurucu ismi Frege'den gelmiştir. Frege matematiksel nesnelerin aslında birer mantıksal nesne olarak içlerinde halen analitik ilkeler barındırdığını düşünmektedir. Frege'nin özne ve yüklem anlayışına getirdiği eleştiri ve tekrar matematiksel nesneleri gündeme alan yaklaşımı mantıksal nesne tartışmalarını analitik a priori ilkelerle bilme açısından harekete geçirmektedir. Bir sonraki bölümde Frege'nin mantık anlayışı etrafında mantıksal nesnenin analitik a priori imkânı ve cevher düşüncesi bakımından sonuçları tartışılacaktır.

2.2. Frege'nin düşünce – yargı – önerme sınıflandırması arka planında mantıksal nesneyi bir fonksiyonun değeri olarak sunması

Modern mantığın kurucusu olarak takdim edilen Frege'nin en önemli buluşu dilin fonksiyon ve argüman ilişkisi bakımından incelenmesinin mümkün olduğunu gösteren *Kavram Yazısı* formatındaki dil anlayışıdır. Bu format, aritmetiğe yakın gözükmesine rağmen Frege'ye göre aslında dilsel bir durumdur. Aritmetik ifadelerin temelinde mantık ilkelerinin olduğu düşüncesine göre inşa edilmiş bir yaklaşımı içermektedir. Aritmetiği mantığa indirgeme projesi olarak çağrılan bu temel iddia, nesnelerin kavramsal düzeyde elde edilmesinin anlam ve gönderim farkına göre olduğunu sunmaktadır. Anlam ve gönderim anlayışı ve fonksiyon ve argüman ilişkisiyle bağlantı kurulduğunda, Frege'nin döneminde doğal dil eleştirisi olarak kabul edilen bir mantık anlayışı ortaya çıkmaktadır.

Frege'ye göre doğal dilin üstünü örtmesi sebebiyle görülemeyen bir dil mantığı bulunmaktadır. Bu mantık, sentetik a priori ilkeleri kullanmak yerine analitik a priori ilkeleri kullanarak varlık hakkında kendinde şey ve görünüş yaklaşımını belirleyecek temel ilkeleri sunabilmektedir. Aristoteles'in dil çözümlemelerinde önermelerde yer alan nicelemelerin işlevini açık şekilde ortaya koyamaması dildeki işlemleri açığa çıkarmak noktasında eksiklik oluşturduğu için nicelemeleri farklı şekilde devreye alan Frege, bu bakış açısıyla doğal dilin arkasında bir mantıksal alanın olduğunu sunmak istemiştir. Ayrıca Frege matematiğin temelinde yer alan ve denklemleri değişkenlerle ilişkilendiren fonksiyon yaklaşımının tüm dillerin temelinde olduğunu düşünmektedir.¹²²

¹²² İlhan İnan, *Dil Felsefesi*, ed. Demet Taşdelen, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2018, s.44.

Sembolik dil, bir yargının kavramsal içeriğini ifade ederek ona a priori karakter kazandırmaktadır. Sembolik dil aritmetiğin yasalarındaki a priori karakteristiğe kaynak sağlamak üzere çıkarımların bir dil olarak sunulmasını ve bu dilin aritmetiğin temellerine yönelik aksiyomatik bir yöntemle elde edilmesini ispatlamaktadır. Özellikle aritmetiğin işleyişinde karşımıza çıkan analitik bir ilke olarak bir nesnenin bir başka nesneyi takip etmesi ilkesi dilde bir teorem olarak ispatlanmaktadır. Böylece mantığı ve aritmetiği analitik a priori mantık anlayışında birleştirmek mümkün hale gelmektedir. Sonuçta dil, saf düşüncenin dili olmaktadır. Frege'nin bu yaklaşımıyla Leibniz ve Kant çizgisini birleştirmeyi başardığı düşünülebilir.¹²³

Frege'nin yeni yargı düşüncesi *Kavram Yazısı*'nda açıklandığı gibi fonksiyon – argüman ilişkisidir. Fonksiyonların değerlerini elde etmek için bu yaklaşım modern niceleyici anlayışı etrafında şekillenmektedir. Bu gelişmeyle birlikte yeni notasyonlarla niceleme örnekleri verilerek önermelerin aritmetik veya hesaplama düşüncesi üzerinden anlam analizi gerçekleştirilmektedir. Özne-yüklem temelli ayırım ise doğal dilin yanıltıcılığında kalmaktadır. Özne – yüklem temelli yaklaşımlar klasik yargı düşüncesi olarak kabul edilmektedir.¹²⁴

Kavram Yazısı, Aristoteles'in *Birinci Analitikler* eseriyle karşılaştırılmaktadır. *Kavram Yazısı*'nın *Birinci Analitikler*'i ilgilendiren tarafı dilsel ifadelerin sembolik kullanımı bakımından benzerlik olarak açıklanabilir. Bu benzerlik, bir önermenin incelenmesinde bir işlemde diğerine geçişi sembolik olarak sunmak ve analitik bir sistemle önermelerin kurulumunu göstermektir. Bu çaba mantıksal işlemleri birer operatör olarak tanımlamak, değişkenlerle sabiteleri tanımlamak, aksiyomlarla kuralları ve yasaları birbirinden ayırtmak ve ifade etmeyi öne çıkarmak şeklindedir.¹²⁵ Kavramın tanımının verilmesi, kavramın işleyişinin aktarılması ve bu işleyişin mantıksal ilkelere göre olduğunun kabul edilmesi bir analitik mantık anlayışının temel özellikleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Aşağıdaki işlemler (bkz. Şekil 2) takip edildiğinde kanıta dayalı bir dilde a ve b önermelerinin “ $a \rightarrow b$ (a ise b)” şeklinde elde edilmesi gösterilmektedir. Bu durumda a'dan b'yi elde eden bu işlemde b'nin elde edilmesi için

¹²³ Hans Sluga, *Gottlob Frege*, Routledge, 1999, s.67-68.

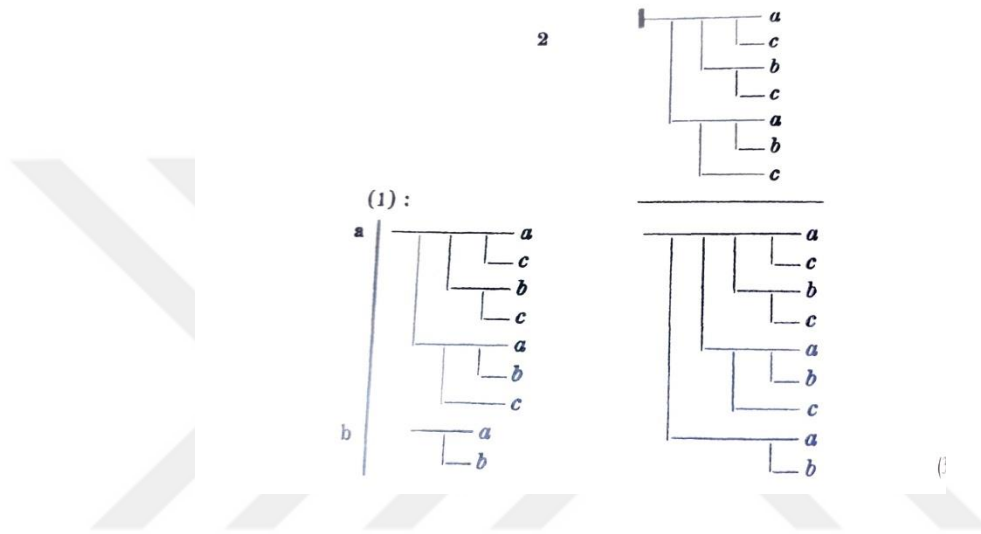
¹²⁴ Mustafa Yıldırım, “Frege'nin Fonksiyon-Argüman Ayrımı ve Genel Önermelere İlişkin Analizi”, *Beytulhikme An International Journal of Philosophy* 2(6) (2016): 126.

¹²⁵ I. M. Bochenski, *A History of Formal Logic*, ed. Ivo Thomas, USA: University of Notre Dame Press, 1961, s.268.

hem a hem de b için bir c önermesi kullanılmıştır. Hem a'nın hem de b'nin fonksiyon – argüman ilişkisi gereği taşıyabildiği bu c önermesi ortak olunca dilin kuralları gereği aslında a ve b önermeleri “ise” koşulu etrafında da birleşmiştir. Bu durumda olduğu gibi önermelerin nesneyle ilişkisi bağıntı temelli ve kanıta dayalıdır.¹²⁶

Şekil 2

Bağıntı Temelli Kanıt

Kaynak: Gottlob Frege, *Kavram Yazısı*, çev. Mustafa Özdemir, İstanbul: Külliyyat Yayınları, 2019, s.66.

Aristotelesçi klasik mantık yaklaşımında önermelerin gramatik formu yeterli görülmektedir. Frege ise mantığı gramatik formun ötesinde mantıksal formun olduğu kapsamlı bir analize taşımak istemektedir.¹²⁷ O yargıların kavramsal analizinde özne ve yüklem arasında kopula ile kurulan yargıyı yeni bir yargı biçimine taşımıştır.¹²⁸ Klasik mantıkta “Ahmet insandır” cümlesi özne, yüklem ve kopula üzerinden ele alınmaktadır. Frege’nin yeni yargı düşüncesinde bu önerme “Ahmet” argüman ve “Fx insandır” fonksiyonu şeklinde çözümlenmektedir. Böylece kopulanın varlıkla kurduğu başat ilişki elenmektedir.

¹²⁶ Gottlob Frege, *Kavram Yazısı*, çev. Mustafa Özdemir, İstanbul: Külliyyat Yayınları, 2019, s.66.

¹²⁷ Jean-Gerard Rossi, *Analitik Felsefe*, çev. Atakan Altınörs, 2.baskı, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2020, s.16.

¹²⁸ Diler Ezgi Tarhan, “Frege’de Yargıların Formel Mantıksal Analizi ve Düşünceler Üzerine”, *Felsefe Arkivi* 51(2019): 236.

Fregeci yaklaşımın yargı düşüncesine getirdiği yeniliğin bazı avantajları vardır. Bağlantı cümlelerinde geniş içerik oluştuğunda bütünsel olarak bir önerme analiz edilebilmektedir. Örneğin; Ali Ayşe'den kısadır cümlesinde fonksiyon “x, y'den kısadır” anlamını taşımak üzere “Rxy” şeklinde formüle edilebilir. Dilin ne ifade etmek istediği açık kılınmaktadır. Bir başka katkı niceleme düzeyindedir. “Tüm”, “bazı” gibi ifadelerin yer aldığı cümlelerde fonksiyon yaklaşımı analiz kabiliyeti açısından başarılıdır. “Tüm öğrenciler ders çalışsınlar” cümlesinde tüm nicelemesi Frege'ye göre “tüm x'ler için, eğer x öğrenciyse ders çalışmalıdır” biçiminde değerlendirilmektedir. Böylece cümlenin analiziyle aslında cümlenin mantıksal içeriği açığa çıkarılmaktadır. Hem muğlaklık hem de cümlelerin karmaşık yapısı çözümlenmektedir.¹²⁹ Doğal dilin evrensel nicelemelerle ilgili olarak tikel evetleme ile benzer yaklaşım sergilemesinin ötesinde Frege tikel evetlemeyi var oluş bildirme, evrensel nicelemeyi ise en az bir var olanın olduğu evetleme olarak kabul etmektedir. Bu sebeple, bir cümlede neyin fonksiyon olduğu ve neyin kavram olduğu bilindiğinde neye varlık atfedileceği ve bu varlığın bir fonksiyonun argümanı olması neticesinde alacağı doğruluk değeri saptanabilir.

Niceleme mantığının temel işlevi gramatik form ile mantıksal form arasında farklılığı göstermektir. Gramatik form bazı cümlelerin çözümlenmesinde etkili olmayabilir. Gramatik form açısından “Hasan felsefe öğrencisidir” cümlesi ile “Bütün insanlar felsefe öğrencisidir” cümlesi aynı içerikte değerlendirilebilir. Özne yüklem ilişkisine göre ‘bütün insanlar’ ve ‘Hasan’ özne olarak kabul edilmektedir. Frege'ye göre bu cümlelerde kapsam ve altında sıralanma şeklinde iki temel ilişki vardır. Bütün insanların felsefe öğrencisi olma durumu bir insan olmakla bir felsefe öğrencisi olmak arasında ilişkinin olduğunu göstermektedir. Evrensel niceleyici içeren cümle aslında bir insan türündeki tikel niceleyici taşıyan diğer cümleyi de içermektedir.¹³⁰

Frege'den önce matematik ve felsefe alanında *Kavram Yazısı* formatında bütüncül bir dizge anlayışı ve çıkarım kuralları biçimi şeklinde benzer araştırmalar denenmiştir. Özellikle Boole, Leibniz ve bazı matematikçilerin çalışmalarının *Kavram*

¹²⁹ Barry Lee, *Dil Felsefesi*, ed. Osman Baran Kaplan, Ankara: FOL Yayınları, 2019, s.55-57.

¹³⁰ Lee, *Dil Felsefesi*, s.58.

Yazısı'na benzediği düşünülmektedir. Ancak Frege'yle beraber modern mantığın anlamını ortaya çıkaran bir bütünlük söz konusudur.¹³¹

“...Esasen amacımın Boole’inden farklı bir şey olduğu göz ardı edilmiştir. Formüller içinde soyut bir mantık sunmak istemedim, aksine bir içeriği, mümkün olduğunca sözcüklerle, daha açık ve özlü bir şekilde yazılı imler aracılığıyla ifade etmek istedim. Aslında, Leibnizci yaklaşım anlamında, bir salt “*calculus ratorator*” (mantıksal hesaplama) değil, aksine, yine mantıklı hesaplamaların çıkarımlarına dayalı hesaplamaların, bir Kavram-Yazısı’nın gerekli bileşeni olduğunu kabul ederek, bir “*lingua characterica*” (dil karakteristiği) oluşturmak istedim.”¹³²

Dil karakteristiği, önermeler mantığının dizgesel ve doğruluk değerleri bakımından fonksiyonel tam sistemi, değişken ve niceleyici operatörlerinin temsili, birden fazla önerme eklemenin iç içe geçmesinin analizi ve mantığın formel sisteminin elde edilmesi şeklindedir.¹³³ Frege sadece bir hesaplama mantığı geliştirmek istememiştir. Dilin mantığını da ortaya çıkarmak istemiştir. *Kavram Yazısı*’nda elde edilen bu dil karakteristiği formel ve kavramsal bir dil olarak şekillenmektedir. Böylece matematiksel nesnelerin kaynağına formel mantığı yerleştirmektedir. Bu durum matematiksel dilin evrensel olmasını sağlamaktadır.¹³⁴

Frege’nin aritmetiğin temellerinin mantıksal olduğunu düşünmesi felsefe tarihi açısından da kritiktir. Varlık hakkında yapılan tartışmalarda ayrıcalıklı bir konuma sahip olan matematiksel nesnelerin kaynağında mantıksal ilkelerinin olduğunu iddia etmekle Frege aslında var olanların kaynağında dil karakteristiğini gördüğünü ima ediyor olabilir. Kendisinden sonraki dönemde analitik felsefenin temel gayesini “dile dönüş” çatısında birleştirmesi bu okumayı güçlendirmektedir. Çalışmamızın sınırı bakımından değinilmeyen bir konu olarak “dile dönüş” hamlesi Frege sonrası analitik felsefenin temel ilerleyişini betimlemektedir. Bununla ilgili olarak özellikle Wittgenstein’in *Tractatus*’un önsözündeki açıklamalarından sonra gelen Frege’ye atfı dikkat çekmektedir: “Kitap, böylece, düşünmeye bir sınır çizmek istiyor, ya da daha çok – düşünmeye değil,

¹³¹ Michael Dummett, *Frege: Philosophy of Language*, New York: Harper&Row Publisher, 1981, s.xxiv-xxv.

¹³² Frege, *Kavram Yazısı*, s.144.

¹³³ Peter M. Sullivan, “Frege’s Logic,” *Rise of Modern Logic: From Leibniz to Frege*, ed. Dov M. Gabbay ve John H. Woods, North-Holland Publishing, 2004, s.662.

¹³⁴ Diler Ezgi Tarhan, “Frege’nin Matematik Felsefesinin Husserl Fenomenolojisi Açısından Değerlendirilmesi”, *Felsefe Arkivi* 44 (2016): 52.

düşüncelerin dile getirilişine: Çünkü düşünmeye bir sınır çizmek için, bu sınırın iki yanını da düşünebilmemiz gerekirdi (yani düşünülmeğe elvermeyeni düşünebilmemiz gerekirdi). [...] Yalnızca şunu belirtmek istiyorum ki, Frege'nin büyüklü yapıtlarına ve dostum Bay Bertrand Russell'ın çalışmalarına, düşüncelerimin uyarılmasının büyük bir bölümünü borçluyum.”¹³⁵

Bir cümlemin analizinde yargı düşüncesinin konumu dile dair temel yaklaşımı oluşturmaktadır. Geleneksel yargı düşüncesinde tüm önermelerin özne ve yüklem ilişkisine göre analizleri yapılmaktadır. Yargıyı bildiren yüklem özne tarafından içerilmelidir. Frege ise bu yaklaşımın özellikle aritmetik içeren önermelerde ve doğa bilimlerine dair önermelerde sınırları olduğunu düşünmektedir. Bu sınırı aşmak üzere geliştirdiği düşünce fonksiyon ve argüman ilişkisi temelli önerme analizidir.¹³⁶ Bu analizde, yargı kavramdan önce gelmektedir. Nesneler de yargılara bağımlıdır. Bu sebeple, nesnenin kuruluşu nesnenin yerini tutan adın kendisinden dolayı değildir; bir cümle bağlamındaki konumuna göre elde ettiği gönderim üzerinden açıklanmaktadır.

Özne ve yüklem temelli dilde yani doğal olarak ifade edilen anlayışa göre bir şeyin zaten dilin yapısı olarak (gramatik form) görüldüğü bir duruma örnek şu şekilde verilebilir: “Arşimed, Sirakus’un fethi esnasında hayatını kaybetti.” Bu cümle, mantıksal form bakımından ise *Kavram Yazısı*’nın tasarladığı belirli imlere göre gönderim alma ilkesince şu şekilde kurulabilir: “Arşimed’in Sirakus’un fethi esnasında hunharca hayatını kaybetmiş olması bir gerçektir.” Bu karşılaştırmada ikinci yaklaşıma göre önermenin taşıdığı durum ve bu durumun sonucu olarak oluşan yargının doğruluk değeri sunulmaktadır. Bu durumda olgu vardır ve gerçeklik denetlenmektedir.¹³⁷ Süreç öznenin kabul ettiği bir yükleminden dolayı o önermenin ifade ettiği şeyin varlığına bakmaktan bir durumun mantıksal gerçekliğinden dolayı cümlemin olgusal içeriğinin değerlendirilmesine evrilmektedir.

Frege gönderimi üç farklı şekilde kullanmaktadır: kelimeyle şey arasındaki ilişkinin dayanağı olarak, belirli bir şeyin dayanağı olarak ve kelimenin dayanağındaki şeyin kendisi olarak. Gönderim genel olarak belirli bir şeyi temsil etmek anlamına

¹³⁵ Ludwig Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus*, çev. Oruç Aruoba, 7.baskı, İstanbul: Metis Yayınları, 2020, s.11-13.

¹³⁶ Yıldırım, “Fonksiyon-Argüman”, s.127.

¹³⁷ Frege, *Kavram Yazısı*, s.32.

gelmektedir. Bu sebeple, kavramın temsil ettiği şeyin kendisi olarak da kullanılmaktadır.¹³⁸ Gönderimin nesnelliği kullanılan kavram değişse bile var olmaktadır.

Kavramlar, yargılardan yola çıkarak elde edilen gönderime bağlı nesnelliği ifade etmektedir. Bu sebeple, kavramları her şeyden önce varsaymak gerekli değildir. “Kavramların biçimlenmesinin yargıya öncelikli olduğuna inanmıyorum, çünkü bu, kavramların bağımsız varlığını ön varsaymayı gerektirirdi; düşünüyorum ki, bir kavram, yargının olanaklı içeriğini kısımlara ayırarak ortaya çıkmaktadır.”¹³⁹ Öznenin yükleme karşı ayrıcalıklı konumu yerine yargı baştan kabul edilmektedir. Öznenin kendinde varlığının anlaşılmasına gerek duyulmaksızın bir cümlenin bağlamında analiz edilebilir. İçerik olarak cümlenin tamamının önemli olduğu bir dil anlayışı söz konusudur.

Frege’ye göre yargı, bir nesnenin bir kavramın kaplamında içerilmesinden dolayı elde edilen doğruluk değerlendirmesidir.¹⁴⁰ Frege kavramın kaplamı yaklaşımıyla kavramlar arası ilişkilerden nesneler arası ilişkilere geçişi temellendirmektedir. Bir kavramın kaplamına ait olan şeyin bir mantıksal nesne olarak belirlenmesinin ve argüman haline getirilmesinin imkânı kaplamdaki diğer ifadelerle arasında kurulan anlam tartışmasıdır. Kavramların kaplamaları üzerinden aynılık gibi bağıntıları kullanarak kaplamdaki nesneler arasında ilişki kurulmaktadır.¹⁴¹ Bir şeyin bir başka şeyin aynısı olduğunu düşünmek gönderimlerinin aynı olmasından dolayı mümkündür. Ancak bu iki şey anlam bakımından farklılaşabilir. O halde aynı olduklarını bildiren yargıya göre kavramlar gönderimlerine bağlı olarak eşitlik yargısının konusu olmaktadır.

Frege *Kavram Yazısı*’yla birlikte yargıyı öne çıkardığını, yargı olmaksızın bir önermenin konumunu ise açık tuttuğunu ve yargılanabilir içerik olarak değerlendirdiğini açıklamaktadır:

Aslında bu, Boole’unkiyle benim yaklaşımım arasındaki en önemli farklardan biridir ve kavramlardan değil, aksine yargılardan hareket ettiğim için, muhtemelen, Aristoteles’in yaklaşımından da farkımın burada olduğunu ekleyebilirim. (...) $2+3=5$ gibi, yargılanabilir bir içeriğin ifadesinden önce, içeriğin uzunluğu, eksi işaretinden, uzunlukta farklı olan, daha uzun bir yatay çizgi yerleştiriyorum. $-2 + 3 = 5$. Bu çizgi

¹³⁸ Dummett, *Philosophy of Language*, s.93-94.

¹³⁹ H. Bülent Gözkan, “Frege ve Aritmetiğin Temelleri,” *Aritmetiğin Temelleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020, s.35.

¹⁴⁰ Gözkan, “Frege ve Aritmetiğin Temelleri”, s.21.

¹⁴¹ Gözkan, “Frege ve Aritmetiğin Temelleri”, s.63-64.

üzerinde, bunun ardından gelen içeriğin, böylece diğer imlerin ona yönlendirilebilmeleri için, bir araya getirildiğini varsayıyorum. Buna göre, $-2 + 3 = 5$ 'de, henüz bir yargı gerçekleşmemiştir; bu nedenle, herhangi bir yanıla düşmemek adına, $-4 + 2 = 7$. şeklinde yazılabilir. Bir içeriğin, doğru olduğunu ileri sürmek istiyorsam, o zaman içerik çizgisinin sol ucuna yargı-imini yerleştiririm: $\vdash 2 + 3 = 5$.¹⁴²

Frege, yargıyla birlikte kavramsal içeriğe de odaklanmaktadır. Önermeler farklı cümleler olarak inşa edilseler bile aynı kavramsal içeriğe sahip olabilirler.¹⁴³ *Kavram Yazısı*'nda tam olarak fonksiyon, argüman ve fonksiyon – argüman ilişkisi şöyle ele alınmaktadır:

Hidrojen gazının karbonik asit gazından daha hafif olduğu gerçeğinin denklem dilimizde ifade edildiğini düşünürsek, bu durumda hidrojen gazı imi yerine oksijen gazı veya azot gazı imini yerleştirebiliriz. Bu sayede duyum/anlam, “oksijen gazı” ya da “azot gazı”nın, daha öncesinde “hidrojen gazı”nın içinde olduğu bağıntıda bulunduğu durumun yerini almasıyla değişir. Bu şekilde, bir ifadenin değişken olduğu düşünüldüğünde aynı ifade, bağıntıların bütününe tanımlayan ve başkaları tarafından değiştirilebilir olarak görülen imlere ve yine bu bağıntıların içinde olan nesne anlamına gelen, kalıcı bir bileşene dönüşür. İlk bileşeni fonksiyon, sonucunu ise fonksiyonun argümanı şeklinde adlandırıyorum.¹⁴⁴

Kavramsal içeriğin konumu bir cümlemin temeli gibidir. Bu içeriğe yüklenen şeyler cümlemin anlamlı olmasını korumakla ilgilidir. Kavramsal içeriğin analizi yeni bir dil anlayışını ve bu dilin mantığını vermektedir. Bu mantık Aristoteles mantığının devamı değildir. Frege için Aristoteles mantığı aritmetik önermeleri matematiksel nesnelerin ayrıcalıklı tarafından bahsetmediği için işlevsel kılmamaktadır. Matematiksel nesneleri dilin mantıksal işlemlerinde kullanamamaktadır. Fregeci mantık kavramsal içerikle beraber formelliği sağlamaktadır.¹⁴⁵ Formel olmak dilsel koşullardan soyutlanmayı çağırıştırmamaktadır. Frege'ye göre formel koşulların varlığının kaynağı dildir.

“ “Platea'da Yunanlılar Persleri yenilgiye uğrattı.” ve “Plataea'da Persler Yunanlılar tarafından yenilgiye uğratıldılar.” şeklinde iki önerme, birincisine göre [özne ve yüklem

¹⁴² Gottlob Frege, “Kavram Yazısı'nın Amacı Üzerine,” *Kavram Yazısı*, çev. Mustafa Özdemir, İstanbul: Külliyyat Yayınları, 2019, s.148.

¹⁴³ Yıldırım, “Fonksiyon-Argüman,” s.129.

¹⁴⁴ Frege, *Kavram Yazısı*, s.47.

¹⁴⁵ Özgüç Güven, “Kant, Bolzano ve Frege'de Yargıların Temellendirilmesi ve A Priorilik Sorunu”, (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012) s.140-141.

ayrımına göre]¹⁴⁶ birbirinden ayrışır. Duyumda ufak bir farklılık görülse de örtüşme ağır basar. Buna göre, her iki önermede de aynı olan içerik bölümünü, kavramsal içerik olarak adlandırıyorum.”¹⁴⁷ Bu örnekte olduğu gibi öne çıkarılmak istenen kavramsal içerik olduğu için argümana ve fonksiyonun bu argümana verdiği değere odaklanılmaktadır.

Frege aritmetikte bir sayının kaplamında ortaya çıkan koşullardan esinlenerek kavramın kaplamını ve bu kaplamı kuşatacak bir fonksiyonu dilin mantığı olarak teklif etmiştir. Bununla ilgili olarak da bir yargı düşüncesi geliştirmiştir. Anlam ve gönderim temeline dayalı olarak ise kavramın kaplamı ile cümlenin bağlamını entegre etmiştir. Bu yeni dil anlayışı dilin mantığını aritmetiğin temellerinin mantıksal olduğunu sunarak elde etmiştir. Böylece bir yargıdan önce bir kavramın varlığına gerek olmaksızın yargının elde edilmesini sağlayan düşünceler üzerinden kavramsal ilişkilere geçilmektedir. Mantığın görevi de kavram üzerine çalışarak anlamın ortaklığını elde etmektir.¹⁴⁸ Bu bir süreç gerektirmektedir. Bu süreci; içeriğe dönüşmek olarak okumak mümkündür. İçeriğe dönüşmek kavramın nesneye döndürülmesidir. Bu döndürme “kavram sözüyle imlediğimiz bir nesneyle temsil” koşuludur.¹⁴⁹ Frege’nin dil anlayışında açığa çıkan fonksiyon – argüman ilişkisinin kavram ve nesne ilişkisiyle irtibatı bir sonraki bölümde değerlendirilecektir.

2.2.1. Fonksiyon ve argüman ayrımı ve kavram – nesne ilişkisi

Fonksiyon ve argüman ayrımı bir önermede sabit olanın fonksiyon olduğunu ve bu fonksiyonu çeşitlendirebilen şeylerin de nesneler olduğunu iddia eden bir yaklaşımdır. Buradaki nesneler ise nesnel değil öznel bir perspektife sahiptir. Çünkü argümanı kuran kişinin o argümana yaklaşımı önemlidir.¹⁵⁰

Frege’nin fonksiyon düşüncesinden kavram düşüncesine geçişine baktığımızda fonksiyonlardaki açıklığı yani fonksiyonda yer alan denklemin tanım kümesine göre değer alarak bir sonuca ulaşmasını merkeze aldığı görülmektedir. Böylece tıpkı

¹⁴⁶ Köşeli parantez içerisindeki ifade bana ait.

¹⁴⁷ Frege, *Kavram Yazısı*, s.31

¹⁴⁸ Gottlob Frege “Kavram ve Nesneye Dair,” *Fonksiyon, Kavram, Anlam*, çev. M. Sami Türk, İstanbul: Ketebe Yayınları, s.65-66.

¹⁴⁹ Frege, “Kavram ve Nesneye Dair,” s.66.

¹⁵⁰ Yıldırım, “Fonksiyon-Argüman,” s.130.

fonksiyonlarda ortaya çıkan değişkenler gibi kavramların da açık olabileceğini düşünmektedir. Kavramlar değişkenler gibi düşünülmektedir. Bu kavramları kapalı hale getirmek için onlara değer verilebilir. Ayrıca Frege'nin özgün noktası olan niceleyiciler üzerinden de kavramların değer alması sağlanmaktadır.¹⁵¹ Kavramlarla ilgili yapılabilecek iki türlü değer vermeyi şu şekilde açıklamak mümkündür:

Frege, kavramları [...] denklemdeki gibi ($x+3=4$) açık önermeler cinsinden ele almakta ve onlara “tamamlanmamış simgeler” adını vermektedir. Bir bakıma kavramlar, kendilerini sağlayan nesneler tarafından doldurulacak boşluk veya (ya da ikili ve daha çoklu bağıntılar söz konusu olduğunda) boşluklar içerirler. Örneğin “dünyanın uydusu” kavramını “x dünyanın uydusudur” biçiminde açık bir önermeyle ifade edebiliriz. Söz konusu açık önermeyi dünyanın uydusu “ay” sağlamaktadır.¹⁵²

Bu sebeple, fonksiyonlar doymamış yapılar gibidir. Kavramlarla birlikte değer kazanırlar. Frege, fonksiyonların argümanlarının niceleyici içeren ifadeler de olabileceğini düşünmektedir. Bu durumda niceleyicinin belirttiği duruma dair bir kavramsal içerik analizi yapılmalıdır. Argüman ise bir duruma özgü olabilir. Böyle durumlarda fonksiyonun değeri açıktır.¹⁵³ Frege fonksiyon – argüman ilişkisini doymuş ve doymamış ayrımı üzerinden açmaktadır. Buna göre, fonksiyon değer aldığı anda doymuş formunda olarak doğruluk değeri almaktadır. Doymamış bir fonksiyon sembolik olarak “x mavidir.” gibi boşluklu bir yapıdadır.

Niceleme işlemiyle açık önermelere değer alarak kapalı hale geçirilmektedir. Böylece önermeler doğruluk değeri taşımaktadırlar. Örneğin; Fx fonksiyonunda x dünyanın uydusu olarak tanımlanmıştır. X'in değer alması “tüm” veya “bazı” niceleyicileri üzerinden mümkündür. “Tüm” nicelemesine göre değer alan önerme tümel önerme, “bazı” nicelemesine göre değer alan önerme tikel önermedir.¹⁵⁴

Mantıksal yaklaşım, dilin analizindeki karmaşayı çözerek önermenin anlamını netleştirmektedir. Bundan sonra bir konu hakkında önermenin taşıdığı yargı ve sonuçları elde edilebilir. Böylece dilsel çözümlemeler felsefi problemleri açıklayabilir. Niceleyici

¹⁵¹ A. Ayhan Çitil, *Çağdaş Felsefe I*, ed. Semiha Akın, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2018, s.35-36.

¹⁵² Çitil, *Çağdaş Felsefe*, s.36.

¹⁵³ Yıldırım, “Fonksiyon-Argüman,” s.135.

¹⁵⁴ Çitil, *Çağdaş Felsefe*, s.36.

yaklaşımıyla ilgili bu yenilik mantığın epistemolojiyle yer değiştirmesi olarak görülebilir.¹⁵⁵

Değer alan fonksiyonlarda kavramlar kaplam kazanmaktadır. Bu durumu Frege bir küme kuramı olarak açıklamaktadır. Kaplamı nesnelerden oluşan kavramlar birinci düzey kavramlardır. Kaplamı kavramlardan oluşan kavramlar ise ikinci düzey kavramlardır. İkinci düzey kavramlar birinci düzey kavramlara yüklenebilirler. Birinci düzey kavramlar nesnelere yüklenirler. Fonksiyon ve argüman ilişkisi bu şekilde kaplamaları kullanarak bir kümenin kaplamında olduğu gibi önermelere yaklaşmıştır. Bu sebeple, önermelerle ilgili analizlerde görüsellik devreye alınmamıştır.¹⁵⁶

Frege, yüklemler mantığının tikel ve tümel niceleyicilerinin ikinci düzey kavramlar olduğunu bu bağlamda belirtmektedir. Tikel veya varlıksal (*existential*) niceleyicinin, kavramların altına düşen nesnelerin olduğunu bildirerek onların bir özelliğini dile getirmeleri gibi, tümel niceleyici de, söz konusu kavramın, altına düşen tüm nesneler için geçerli olduğunu ifade ederken, o kavram hakkında bir özelliği dile getirmekte, yani ikinci düzey bir kavram olmaktadır.¹⁵⁷

Frege'nin görüş eleştirisi kendi felsefi pozisyonunu doğrudan dil ve dilin mantığına yerleştirmekle alakalıdır:

Görü, ister Platoncu ve Plotinosçu biçimiyle idealarla karşı karşıya kaldığımız ve onlara temas ettiğimiz bir arayüz olarak, ister Kantçı biçimiyle matematiksel nesneleri inşa ettiğimiz mekân olarak anlaşılın, dilsel ve mantıksal olanın dışında kalan, dilsel-mantıksal olana önceliği olan bir nesnellik alanına gönderme yapmaktadır.¹⁵⁸

Frege'ye göre kavramlar nesneldirler. Nesnelliklerini verilmiş olmalarından alırlar. Bu sebeple kavramların öncelikle öznel olmadıkları bilinmektedir. Kavramların nesnelerden farkı bağıntıda elde edilmeleridir. Kavram bir yargı içeriğinde var olmaktadır. Kavram doymamış yapısından dolayı altına düşen yargı içeriğiyle birlikte var olur. Kavramın gönderimi ise nesneyle kurulan ilişkidir. Bu sebeple, kavram ve nesne ilişkisinde kavram doymamış olmasıyla nesneden ayrılır. Nesnelerin yapısı içeriklidir.

¹⁵⁵ Dummett, *Philosophy of Language*, s.15

¹⁵⁶ Tarhan, "Düşünceler Üzerine," s.236-238.

¹⁵⁷ Gözkan, "Frege ve Aritmetiğin Temelleri", s.48.

¹⁵⁸ Çitil, *Çağdaş Felsefe*, s.39.

Mantıksal olarak kavram ve nesne arasında birbirinin yerine kullanılamayacak bir ilişki söz konusudur.¹⁵⁹

Frege'ye göre matematiksel nesneler doğrudan mantık yasalarına göre açıklanabilir. Sayı kavramı görüden ayrılabilir. Sayı düşüncesi Kant'ın düşüncesinde olduğu gibi deneye dayalı ve aklın ilkelerine göre belirlenen bilgiye uymak zorunda olan bir nesne değildir. Bunun yerine matematiksel nesneler aritmetiğin temellerine dayalıdır. Aritmetiğin temelleri de mantıksaldır. Bu durumda sayılar gibi matematiksel nesneler mantıksal nesnelerdir. Sonuç olarak bu nesneler hem a priori hem de analitik özellikler taşımaktadırlar.¹⁶⁰ Frege'nin bu yaklaşımı "Platonculuk" eleştirisi üzerinden de okunmaktadır. Dummett'in ifadelerine göre Frege'nin sayı anlayışında öznel bir sayı inşası yoktur. Sayılar bizden bağımsızdırlar. Sayılarla ilgili tespit edilen ilişkisellik, sayıların art arda gelmesi veya sayıların kaplamaları gibi nesnelerle kurdukları ilişkiler öznenin kanıtlamasına ihtiyaç duymamaktadır.¹⁶¹ Sayının kavram olması ve bağımsız olması ontolojik realist bir pozisyona işaret edebilir. Bu durum Platon'un idealist yaklaşımıyla karşılaştırılmaktadır. Kavramların tamamlanmamış olmaları itibarıyla mantıksal kalan taraflarının olması iki düşünce arasındaki temel farktır. Kavramların mantıksal nesne hüviyeti fonksiyon ve argüman ilişkisine göre fonksiyonun boşluklu yapısından dolayı açığa çıkmaktadır.¹⁶²

Fonksiyon ve argüman analizi yargılardan kavramlara geçişi sağlamaktadır. Bu geçişle birlikte kavramların kaplamaları üzerinden kavram ve nesne ilişkisi kurulmaktadır. Frege için kavram "mantıken basit" olandır. Bunu kimyadaki basitlerle ilişkili kullandığını da ifade etmektedir. Kavramının tanımlanması ise zorunlu olarak onu yani kapladığı işlevi adlandırmaktır.¹⁶³ Kavramların kaplamaları nesnelerdir.¹⁶⁴

Kavram ve nesne ilişkisi anlam ve gönderim ilişkisiyle çözümlenmektedir.¹⁶⁵ Frege, anlam ve gönderim farkını ortaya koyarken dış dünyanın nesnelerini kendileri olarak kabul etmek yerine Kant'ın nesnelerin düşüncelerimize uygun olarak sunuluşlarını

¹⁵⁹ Güven, "A priorilik", s.153-155.

¹⁶⁰ Gözkan, "Frege ve Aritmetiğin Temelleri", s.19.

¹⁶¹ Dummett, *Philosophy of Language*, s.20

¹⁶² Çevik, *Matematik*, s.69.

¹⁶³ Frege, "Kavram ve Nesneye Dair," s.61-62.

¹⁶⁴ Gözkan, "Frege ve Aritmetiğin Temelleri", s.47.

¹⁶⁵ Tarhan, "Düşünceler Üzerine", s.238.

dikkate almaktadır. Frege'ye göre nesnelerin kendilerini sunuşları birden fazla olabilir. Bunlar anlam (*Sinn*) şeklinde kavramsallaştırılmaktadır:

Bir nesneyi düşünebilmemiz, onu adlandırıp, dil aracılığıyla o nesne hakkında konuşabilmemiz için o nesnenin bize kendisini bir şekilde sunması gerekir. Bu sunuş biçiminden yararlanarak o nesneye bir ad verdiğimizde, o sunuş biçimi o adın anlamı haline gelir. Ancak anlamlar aracılığıyla nesnelerden bahsetmemiz ve onlara gönderme yapmamız olanaklı olur.¹⁶⁶

Gönderim fonksiyonun doğruluk değeridir. Bu değerler alanı birer nesne olarak kabul edilmektedir:

Fonksiyonun boşluğunu dolduran argümanlar, fonksiyonun göndereceği değeri belirlemekte ve ifadenin doğruluk değeri, fonksiyonun gönderdiği bu değer üzerinden belirlenmektedir. Frege, fonksiyon değerinin de o değer üzerinden ifadenin aldığı doğruluk değerinin de yine kavramın kaplamı olan değerler kümesi gibi bir mantıksal nesneye karşılık düştüğünü savunmaktadır.¹⁶⁷

Mantıksal nesne fonksiyona yerleşen argüman sonucunda elde edilen doğruluk değeridir.¹⁶⁸ Fonksiyona yerleşen argümanın sağladığı gönderim sonucunda bu fonksiyonun bir işlev kazanmasından dolayı ilgili argümanın taşıdığı anlam nesne hüviyeti kazanmaktadır. Bu türden nesneler elde edilme süreçlerinden dolayı mantıksal nesnelerdir. Nesne *Kavram Yazısı*'nın formatına göre "F kavramının altına düşen her nesne, G kavramının altına düşen bir nesneyle q bağıntısı içindedir; ve G kavramının altına düşen her nesne için, F kavramının altına düşen ve onunla q bağıntısı içinde olan bir nesne vardır." şeklinde tanımlanmaktadır.¹⁶⁹ Mantıksal nesnelerin bağıntı içindeki konumu ile gönderim üzerinden kazandıkları anlam arasındaki ilişkide düşüncelerin önemi bir sonraki bölümde incelenecektir.

¹⁶⁶ İnan, *Dil Felsefesi*, s.41.

¹⁶⁷ Tarhan, "Düşünceler Üzerine", s.238.

¹⁶⁸ Tarhan, "Düşünceler Üzerine", s.240.

¹⁶⁹ Frege, *Aritmetiğin Temelleri*, s.170.

2.2.2. Anlam ve gönderim ayrımının düşüncelerle ilişkisi

Mantıksal nesne bir kavramın gönderimi ve anlamı olduğunda ortaya çıkmaktadır. “Yuvarlak kare” gibi anlamı olan ama gönderimi olmayan durumlarda mantıksal nesne bulunmamaktadır. Mantıksal nesne için bir kavram ve bu kavramın yargı taşıyan içeriği olmalıdır. Bu sebeple, anlam ve gönderim bulunmalıdır. Ancak gönderimle birlikte bir kavramın anlamı değer kazanmaktadır. Elemanı olmayan bir kavram olmamaktadır:

Frege’nin birinci ve ikinci-düzy kavramlar olarak adlandırdığı kavram türleri, kaplamının boş küme olmadığı kavramlar olarak hem *Sinn*’i hem de *Bedeutung*’u olan sözcüklerdir. Birinci-düzy kavramların altına nesneler düşmekteyken; ikinci-düzy kavramların altına kavramlar düşmektedir. Yani ikinci-düzy kavramlar, sayı tümcelerinde sayıların teşhis edilebilmesini sağlayan ve altına birinci-düzy kavramların düştüğü kavramlar olarak aritmetiğin anlam temellerinin saptanmasını sağlamaktadır.¹⁷⁰

Böylece hem anlamı hem gönderimi olduğu için kavramlar mantıksal nesne statüsü kazanmaktadırlar. Frege’ye göre gönderimi olan kavramlarda anlam değişse bile doğruluk değeri değişmediği için mantıksal nesne aynı kalmaktadır.¹⁷¹

Frege’nin anlam ve gönderim kuramına göre dil ve dünya arasında doğrudan bir ilişki yoktur. Anlamla bir nesnenin bize sunuluş tarzını ifade ederiz. Bu ifade edişle birlikte bir nesneyi zihnimizde temsil edebiliriz. Bu temsilden sonra o nesnenin gönderimini inceleyebiliriz. Gönderimine bağlı olarak nesnenin anlamını nesnellığe taşıyabiliriz.¹⁷² Nesnellik Frege açısından üç aşamada ele alınmaktadır. Bunlar; sözcüğün gönderimi, sözcüğün anlamı ve o sözcüğün anlamının kavranmasıdır.¹⁷³

Frege şu örneği vermektedir:

Birisi teleskopla aya bakıyor olsun. Ben ayın kendisini, anlamına benzetirim, ay teleskopun içindeki objektif camının tasarladığı gerçek resim ile bakan kişinin retinası üzerinden aktarılan gözlemin nesnesidir. Objektifin camını anlama, retinayı ise bakışa benzetirim. Teleskoptaki resim gerçeği tek taraflıdır, nerede durulduğuna bağlıdır ama bakan çok sayıda kişinin işini görebilmesi bakımından yine de objektiftir. Teleskobu

¹⁷⁰ Tarhan, “Matematik Felsefesi”, s.58.

¹⁷¹ Tarhan, “Matematik Felsefesi”, s.58.

¹⁷² İnan, *Dil Felsefesi*, s.41-42.

¹⁷³ İnan, *Dil Felsefesi*, s.42.

aynı anda birçok kimsenin kullanması öyle veya böyle temin edilebilecektir. Oysa herkesin retinasına düşen resim kendisinin olacaktır.¹⁷⁴

Gönderim nesnenin kendisinden ayrı düşünülmemektedir. Gönderimi olan şey nesnedir ve bu nesne gönderiminden dolayı herkes için geçerlidir. Bu sebeple, anlam bakımından nesneyle kurulan ilişki de gönderime bakılarak nesneldir. Tüm anlamlar gönderime sahip olan nesneden kaynaklanmaktadır. Kişinin kendi anlamını o nesneden kaynaklı olarak ifade etmesi ise öznelidir.¹⁷⁵ Ancak anlam ve gönderim bakımından yakalanan nesnellik sayesinde insanlar arası iletişimde bir nesne hakkında düşünmek mümkün hale gelmektedir. Çünkü bir nesne gönderiminden dolayı kendi anlamını sağlama imkanına sahiptir.

Frege'ye göre düşünceler cümlelerde ortaya çıkan doğruluk değerlerinin taşıyıcısıdır. Böylece düşünce ve doğruluk değeri arasında bir ayrım yapılmaktadır. Düşünceler, doğruluk değeri almanın imkanını sağlamaktadır.¹⁷⁶ Cümleler karşılıklarını dilin dışında yer alan nesneler üzerinden elde etmemektedirler. Bunun yerine cümleler karşılıklarını doğruluk değeri olarak dilin analizinden elde etmektedirler.¹⁷⁷

Düşünce kendinde yani deneyimden bağımsız bir haldedir. Deneyime ihtiyaç duymamaktadır: "...gözlerimizi kapattığımızda Güneş nasıl ortadan yok olmuyorsa, bir tümcenin doğruluğu da, ben onu düşünmeyi bıraktığımda doğru olmaktan çıkmıyor."¹⁷⁸ Aynı zamanda düşünceler nesneldirler ve bu nesnelliklerinin kaynağı gönderimlerin insanlarda ortaklık sağlayacak bir noktaya ulaşmasıdır.¹⁷⁹

Frege düşüncelere dair yaklaşımını ontolojik olarak ilerletmek istemiştir. Yaptığı iç dünya ve dış dünya ayrımında iç dünyayı öznel tasarımlar olarak, dış dünyayı ise uzay ve zaman içindeki şeyler olarak tasarlamaktadır. Frege dış dünyayı iç dünyadan bağımsız görmemektedir. Dış dünyayı iç dünyanın malzemesi olarak okumaktadır: "Ancak dış

¹⁷⁴ Gottlob Frege, "Mana ve Anlama Dair", *Fonksiyon, Kavram, Anlam*, çev. M. Sami Türk, İstanbul: Ketebe Yayınları, 2022, s.38.

¹⁷⁵ İnan, *Dil Felsefesi*, s.42-43.

¹⁷⁶ Tarhan, "Düşünceler Üzerine", s.239.

¹⁷⁷ Mustafa Yıldırım, "Frege'nin Anlam ve Gönderim Ayrımı", *Beytulhikme An International Journal of Philosophy* 7(2) (2017): 171.

¹⁷⁸ Frege, *Aritmetiğin Temelleri*, s.82.

¹⁷⁹ Merve Çekirge, "Kant'ta ve Frege'de Yargıların Kaynağı Meselesi," (Yüksek Lisans Tezi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023), s.74.

dünyadaki şeylerle ilgili tasarımlar, öznel tasarımlardır; bunlar, tasarımların sahibi olana bağlı olarak değişkenlik gösterirler, yani nesnel düşünceler değildir.”¹⁸⁰

Frege’ye göre bir kavramın nesnesi kavramın fonksiyonda bir argüman olarak durumudur. Bir kavram zorunlu olarak bir argümana bağlı ve zorunlu olarak doğruluk değeri kazanmayabilir. Kavram ve nesne ilişkisi mantıksal olarak farklı argümanlarla işleyebilen bir fonksiyon – argüman ilişkisi olmaktadır. Böylece bir kavram hakkında konuşmanın yolu o kavramı hangi argümanla fonksiyon değeri kıldığımıza bağlı olarak değişmektedir. Frege için bu süreçte kavramın fonksiyona ait olması mantıksal form olarak değerlendirilmektedir.¹⁸¹

Frege’ye göre kavramla nesne birbirinden ayrı tutulmalıdır.¹⁸² Bir sayısı, “sayı nesnesi” değil “sayı kavramı” şeklinde kabul edilmektedir. Çünkü sayı hakkında yapılan işlemler kavramsal düzeyde gerçekleşmektedir. Bu sebeple de cümlelerin bağlamı genel dayanak olarak kabul edilmektedir. Kant’a göre nesnenin mekânı arı usun faaliyetidir. Frege’nin saf aklın faaliyetine müdahalesi dilin konumunu öne çıkarmakla ilgili olabilir. Kavramların mekanları dediğimizde görgül olandan teorik olana geçişle birlikte bir farklılık oluşmaktadır. Deneyim temel olarak sürece karıştırılmamaktadır. Bunun yerine dil devreye alınmaktadır. Frege nesnel olanı “dokunulabilir, uzaysal ve fiili gerçek (*Wirklichen*) olandan” ayırmaktadır. Nesnel olan “yasalara tabi olan, kavranabilir ve yargıda bulunabilir olan, sözcüklerle ifade edilebilir olan” şeklinde öne çıkarılmaktadır:

Nesnellikten, bizim hissetmemizden, görü edinmemizden ve tasarımılamamızdan ve de belleğimizde yer alan önceki duyularımızdan meydana gelen içsel imgelerden bağımsız olmayı anlıyorum; ancak akıldan bağımsız olmayı değil, çünkü hangi şeylerin akıldan bağımsız olduğu sorusuna yanıt vermek, yargıda bulunmadan yargıda bulunmak ya da postu ıslatmadan yıkamak gibi bir şeydir.¹⁸³

Frege kavramın nesnelliğini psikolojik olan durumlardan ayıracak bir nesnellik tanımı vermeye çalışmaktadır. Mantıksal nesneleri düşünceler alemi olarak adlandırdığı üçüncü bir gerçeklikte görmektedir.¹⁸⁴ Düşünceler Frege’ye göre cümlelerdedir. Yargı

¹⁸⁰ Gözkan, “Frege ve Aritmetiğin Temelleri”, s.36.

¹⁸¹ Tarhan, “Düşünceler Üzerine,” s.242

¹⁸² Frege, *Aritmetiğin Temelleri*, s.85.

¹⁸³ Frege, *Aritmetiğin Temelleri*, s.119-121.

¹⁸⁴ Diler Ezgi Tarhan, “Husserl ve Frege’de Anlam Sorunu,” (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), s.207.

vermeden de düşünülebilir. Ancak düşüncenin elde edilmesi için cümlelerin gönderimi gereklidir.¹⁸⁵ Aynı zamanda düşünceler kendi gerçekliklerini taşıdıkları için cümlelerden bağımsız durumdadırlar.¹⁸⁶ “Sonuç olarak biz düşünmek faaliyetini (düşünceyi elde etmek olarak), yargı edimini (düşüncenin hakikatini) ve evetlemeyi (yargının ifade edilirliliği) ayırdık.”¹⁸⁷

Üçüncü gerçeklik olarak düşünceler yargı yoluyla kavranmalarının dışında da vardır. Düşüncelerin var olmaları nesnel oldukları anlamındadır: “Frege’ye göre düşünceler, kuşun elde olması gibi zihinde değildir, düşünceler kemik ve kasın elde olması gibi zihinde yer almaktadır. Nesnel olan zihne yabancı ya da dışsal olan bir şey değildir, ama zihnin oluşturucusudur.”¹⁸⁸ Bu şartlar altında Frege düşünceleri mantıksal kendilikler olarak kabul etmektedir. Mantıksal kendilik, matematiksel nesnelerin nesnelliklerini kendi içlerinde tanımlamaktır. Bu nesneler düşünceler dünyasına aittirler.¹⁸⁹ Bir sonraki bölümde özdeşlik üzerinden nesneler ve adlar arasındaki ilişki tartışılacaktır.

2.2.3. Nesneler arası ilişkileri kuran özdeşlik yaklaşımı ve dilin yapısı

Frege özdeşlik ilişkisini nesneler arası ilişki veya adlar arası ilişki olarak belirlemenin imkanını sorgulamaktadır. Frege’ye göre mantıkta görülen özdeşlik durumunun ortaya çıkışını gerekçelendirmek mantığın işleyişine dair önemli bir gelişmeye sebep verebilir.¹⁹⁰

Kavram Yazısı’nda özdeşlik adlar arası ilişki olarak düşünülmektedir. Frege anlam ve gönderim ayrımını yaptıktan sonra ise bu ilişki nesneler arası ilişki olarak kabul edilmiştir. Anlam bir önermenin hangi düşünceyi açıkladığının cevabıdır. Gönderim ise bir önermenin doğruluk değeridir.¹⁹¹ Bu sebeple, özdeşlik tartışması gönderime bağlı olarak nesneler arası bir konudur. Özdeşlik anlam ve gönderim ayrımını dikkate almak şartıyla iki fonksiyonun eşitliğidir.

¹⁸⁵ Güven, “A Priorilik”, s.190-191.

¹⁸⁶ Güven, “A Priorilik”, s.196.

¹⁸⁷ Gottlob Frege, “Thought,” *The Frege Reader*, ed. Michael Beaney, Blackwell Publishing, 1997, s.329.

¹⁸⁸ Gözkan, “Frege ve Aritmetiğin Temelleri”, s.36-37.

¹⁸⁹ Tarhan, “Matematik Felsefesi”, s.56.

¹⁹⁰ Frege, *Aritmetiğin Temelleri*, s.107.

¹⁹¹ Çitil, *Çağdaş Felsefe*, s.40.

Özdeşlik problemi önermeye hangi argümanı desteklemek üzere bir değişkenin dahil edildiğiyle ilgilidir. Nesneler arası ilişki olarak özdeşlik, bir kavramın kaplamının belirlenmesinden sonra kaplama katılacak yeni bir argümanın aynı kaplamda olması sebebiyle kavramın değerini değiştirmemesidir. Bu sebeple, tüm argümanlar için kavramın aynı sonucu verdiği düşünülmektedir.¹⁹²

Nesneler arası ilişki kurmak için yapılması gereken gönderimlere bakmaktır. Gönderimleri aynı olan ifadelerde görülen farklı adlandırmalar anlam farklılığıdır.¹⁹³ Özdeşlik bir nesnenin kendisini vermektedir. Herhangi bir koşulda bir şeyin bir başka şey olmadığını ve o şey olduğunu idrak etmemiz özdeşlik bilgisidir. Özdeşlik aynılık kavramına ulaşmak için farklılık kavramının kullanımıdır.¹⁹⁴ Eşitlik ilişkisiyle ilgili bir kavramsal konu olarak özdeşliğin mantıksal anlamı elde edilmektedir.

Sonuç olarak, Frege *Kavram Yazısı* ile başlayan süreçte doğal dilin muğlaklıklarından kurtularak yeni bir formellik ve formel dil tanımı elde etmiştir. Bunun sonucunda varlık hakkında mantıksal ilkeler ve bu ilkelerin açıklayabildiği mantıksal nesne belirlenmiştir. Frege *Aritmetiğin Temelleri* çalışmasında analitik koşullarla birlikte mantıksal nesnelerin matematiksel nesnelerle ilişkisinin kurulmasını sağlayarak matematiksel nesneleri metafiziksel nesneler olmaktan kurtarmıştır. Bu nesneleri mantıksal zeminde açıklamayı başarmıştır.¹⁹⁵ Düşüncelerle ilişki kurmak veya düşüncelerin tecrübemize konu olması Frege açısından bağımsız bir durum değildir. Düşünceler üçüncü gerçeklik gibidir ve içerisinde herhangi bir psikolojik faktör bulunmamaktadır. Bu sebeple aslında düşüncelerin varlığı gerçektir. Bu gerçeklikte etkili bir analiz yapıldığında nesnel düşünce ve nesneler arası ilişki kurmak için analitik bir çerçeve mümkündür. Transandant olan veya transandantal olan bir anlayışa gerek olmadan matematiğin nesnelerini kuşatmak mümkündür. Tüm nesnelerin birer kavram olduklarını ve gönderimlerinin bu kavramları belirli bir nesne kıldığı kabul edilmektedir. Farklı anlamların bir kavram hakkında ortaya çıkması bir kavramın nesnelliğini değiştirmemektedir. Özneler arası ilişkiyi nesnel düzeyde tutan düşünceler nesnelliği sağlamaktadır. Frege yargılardan önce bir kavram analizini ve yargılardan bağımsız bir

¹⁹² Yıldırım, “Anlam ve Gönderim”, s.165.

¹⁹³ Tarhan, “Anlam Sorunu”, s.131.

¹⁹⁴ Ayhan Dereko, “Duyum, Gönderge ve Yer Üzerine”, *Posseible Düşünme Dergisi* 1 (2012): s.57.

¹⁹⁵ Tarhan, “Anlam Sorunu”, s.130.

nesne anlayışını kullanmayarak Aristotelesçi cevher düşüncesine dair bazı sonuçlar elde edilmesini sağlamıştır.

2.3. Frege’de klasik cevher fikrinin elenmesi ve sonuçları

Frege’nin yeni mantık anlayışına göre var olanın mantıksal açıklamasının verilebileceği sunulmuştur. Frege’nin analitik a priori yargı anlayışına bakışı, yargının içeriğinden ziyade yargının gerekçelendirilmesidir. Kanıtlama bir mantıksal ilkeye başvurmak olarak düşünülebilir. Mantık kurallarına göre elde edilen bir kanıt varsa bu bilgi analitik bir bilgi olarak kabul edilmelidir:

İmdi, a priori/a posteriori ve analitik/sentetik ayrımlar, gördüğüm kadarıyla, verilen yargının içerdiği kavramla ilgili değil, yargının gerekçelendirilmesiyle ilgilidir. Gerekçelendirme yoksa bu tip ayrımlar zaten kaybolur [...] Problem o zaman verilen önermenin kanıtının bulunmasıdır ve bu kanıt sonunda en basit doğrulara dayanır. Eğer kanıt sadece mantık kurallarını ve tanımlarını kullanıyorsa o zaman yargı doğrudur ve analitiktir. Aksi halde, kanıt eğer sadece genel mantık kurallarına ve tanımlara değil de bilimsel bulgulara dayanıyorsa önerme sentetiktir [...]¹⁹⁶

Frege, Kant’la kurduğu olumsuz ilişkiyi yukarıdaki görüşünde göstermektedir. Bilimsel bulgulara dayanmayan gerçek bilgiler olabilir. Görünün devrede olmadığı saf bilgi, analitik a priori bilgi ile mantıksal nesneler hakkında konuşulabilir. Saf bilginin koşulları tecrübeden bağımsız olarak kanıtların dayanağını veren basit ilkelere dayalı olarak elde edilebilir. Frege bunun ancak mantıkla mümkün olduğunu düşünmektedir. Mantık gerekçelendirme ve kanıtlama için gerekli koşulları sağlamaktadır. Bilimsel yaklaşımı “genel mantık temellerine” yakın kıldıkça deneyime bağlı kesinlikten nesnellığe geçebiliriz. Bu sebeple Frege üç temel ilke tanımlamaktadır:

- i. “Psikolojik olanı mantıksal olandan, öznel olanı nesnel olandan kesin bir biçimde ayırmak;
- ii. Sözcüklerin anlamını/gönderimini [*Bedeutung*] tek başını değil, ancak bir tümce bağlamında [*Satzzusammenhange*] ele almak;

¹⁹⁶ Çevik, *Matematik*, s.68.

iii. Kavramla nesne [*Gegenstand*] arasındaki ayrımı asla gözden kaçırmamak.”¹⁹⁷

Frege *Kavram Yazısı*’nda yargıların kavramlara önceliği olduğunu göstermiştir. Devamında, *Aritmetiğin Temelleri*’nde ise bir cümlemin çözümlemesinde sadece kavramların gönderimlerinin değil aynı zamanda cümlemin bağlamının da gerekli olduğunu ifade etmiştir.¹⁹⁸ Ve bağlam ilkesi, bireyleşmenin imkânı olarak görülmektedir. Bir şeyin diğer şeylerden farkı ve diğer şeylerle kurduğu özdeşlik veya niceliksel ilişkide bağlamın tanınması o şeyin bilinmesini sağlamaktadır.¹⁹⁹

Mantıksal alanın genişlemesi ve dilin gücünün artmasıyla analiz kabiliyeti de artmıştır. Frege’nin fonksiyon yaklaşımı kendisinden önceki özne-yüklem temelli çözümlemelerden daha fazla dilsel koşulları belirgin kılabilmektedir. Kategorilerin kavramsal yönü ve kavramların nesnelerle ilişkisi transandantal analiz yerine düşüncelerin nesnelliği temelinde anlam ve gönderim ayrımına göre değerlendirilmektedir. Bu sebeple, cevher düşüncesi Fregeci modern mantık bakımından kavram ve nesne ilişkisine dönüştürülmüştür.

Frege’nin birincil yaklaşımı özne ve yüklem ilişkisi etrafında anlaşılan cümle yapısının yerini alan fonksiyon ve argüman ilişkisidir. Frege’yle beraber başlayan bu dönüşümle birlikte kavram merkezli bir şekilde cümleler incelenmektedir ve kavramların kaplamaları cümlelerin içeriğini oluşturmaktadır. Kavramı dolduran argüman kavramın bir fonksiyon olmasından dolayı ona eklenmektedir ve fonksiyonun doğruluk değeri bu argümanın sonucunda fonksiyon tarafından belirlenmektedir. Belirlenen şey nesnellik kazanmaktadır. Ancak bu nesnellik o şeyin kendinde şey olmasından dolayı değildir. Belirlenen şeyi bize sunan gönderimi ve cümlemin bağlamında ortaya çıkan anlamıdır. Bu sebeple, doğruluk değeri mantıksal nesne olmaktadır. Bu belirlenen şeyin o şey olduğu veya olmadığı mantıksal nesnenin özelliğidir.

Frege için önermeler fonksiyon ve argüman ilişkisi içerisindedirler. Fonksiyon boşluklu bir yapıdır. Argümanlarla bu boşluk doldurulmaktadır. Frege’ye göre tüm kavramlar birer fonksiyondur. Bu sebeple, Frege’de kavram temelli bir mantık anlayışı

¹⁹⁷ Frege, *Aritmetiğin Temelleri*, s.84-85.

¹⁹⁸ Gözkan, “Frege ve Aritmetiğin Temelleri”, s.52.

¹⁹⁹ Michael Potter, “Introduction”, *The Cambridge Companion to Frege*, ed. Michael Potter ve Tom Ricketts, UK: Cambridge University Press, 2010, s.10.

söz konusudur. Kavramın nesneyle kurduğu ilişki ise dilseldir. Bir önermede bağlamın haricinde varlık ifade eden bir anlam ortaya çıkmamaktadır. Bunun en genel sonucu varlık yüklemine içeriksiz hale getirilmesidir.²⁰⁰ Aristoteles'in vardır yüklemine verdiği önem kopula analiziyle açık kılınmaktadır. Bir şeyin varlıkla ilişkisi onun içerdiği yüklemle alakalıdır. Ancak Frege için kopulanın bir önemi kalmamaktadır. Fonksiyon analizinde önemli olan kavramlardır ve fonksiyonun elde edeceği eşitliklerdir.

Frege için kavram anlam (*Sinn*) bakımından değişkenlik gösterdiğinden doğrudan nesne değildir. Nesne, kavramın kullanımına göre belirlenmektedir. Bu sebeple, kavramın içeriğiyle kavramın kapsamı arasında zorunluluk içerilmemektedir. Bu durum Frege'nin Aristoteles'in cevher anlayışından yine farklılaştığını göstermektedir.²⁰¹ Gönderim koşulları önemli olmaktadır. Aritmetikte olduğu gibi aynı sayıya eşit düşen iki farklı matematiksel işlemin eşitliğini açıklamak üzere gönderimleri arası eşitliği vurgulamak önemlidir. Bu eşitlik eşsayıllık veya eşdeğerlik yerine kaplamsal olarak aynı gönderime sahip olmakla alakalıdır. Örneğin; 2^4 ile 4^2 gibi iki farklı sayının eşitliği gönderime bağlıdır.²⁰² Frege'nin daha önce işaret edilen teleskop örneğinde olduğu gibi düşünceler düzeyinde bir gönderim vardır. Bununla birlikte, öznelerin farklı yaklaşımları da söz konusu olabilir. Ancak özneler arasında gönderime bağlı nesnelliği tutan şey düşüncelerdir. Bunlar, mantıksal ilkelerin analitik yönden geçerliliklerini sağlamaktadır.

Frege'nin dil anlayışındaki bir başka temel eleştirisi Aristoteles'in klasik mantık anlayışında bazı cümlelerin anlaşılır kılınamamasıdır. Özellikle aritmetik önermelerin anlamı belirsiz kalmaktadır. Aynı şekilde bir cümlede “her”, “bazı” gibi nicelemeler olduğunda veya iç içe geçmiş nicelemeler olduğunda klasik mantık doğru işlem yapamamaktadır. Bu sebeple, Frege aritmetiğin mantığa indirgenmesi üzerinden dilin analiz kabiliyetinin geniş olduğunu ve var olanın aslında bir niceleme üzerinden ele alındığını göstererek önermelerde geçen bu türden ifadelerin anlamlı ifadeler olduğunu göstermiştir. Frege aritmetiğin sentetik a priori ilkelerin zeminde yer almadığını düşündüğü için aritmetiğin deneysel koşullara indirgenemeyeceği sonucuna varmaktadır. Frege aritmetiğin temellerini analitik a priori ilkelere bağlı kılmaktadır: “Aritmetiğin

²⁰⁰ Gültekin, “Varlık Yüklemi”, s.52.

²⁰¹ Hatice Başdağ Baş, “Klasik Epistemoloji Yaklaşımıyla Yeni Epistemolojiyi Değerlendirmek”, *Felsefe Dünyası* 66 (2017): 134.

²⁰² Tarhan, “Matematik Felsefesi”, s.57.

doğruları, o halde, tıpkı geometrinin teoremlerini geometri aksiyomlarına bağlı olduğu gibi, mantık doğrularına bağlı olacaktır.”²⁰³ Aritmetiğin nesnellik, çıkarım ve sayı kavramı ilişkilerinde tamamen mantıksal analizin yeterli olacağı bir anlayışı kurmaktadır.²⁰⁴ Bu keşif klasik mantıkla Frege arasındaki en büyük fark olarak görülmektedir.²⁰⁵

Aristoteles’in niceleyici anlayışı ile Frege tarafından teklif edilen niceleyici anlayışındaki temel fark niceleyicilerin Aristoteles için var oluş anlamı taşımamasıdır. Bununla birlikte, Frege’yle devam eden bu anlayıştaki mantıkçılar için var oluş taşıyan niceleyiciler tekil terimleri taşımaktadırlar. Bunun anlamı Frege’nin yeni mantık anlayışında niceleyicinin bir ifade olarak mantıksal önermede yer almadığı aksine var oluş içeren işlev gördüğüdür. Böylece Aristoteles için yükleme ile elde edilen var oluş, modern mantıkçılar için varoluşsal niceleyiciye aktarılmıştır.²⁰⁶ Niceleyici bir tanım kümesine göre çalışmaktadır. Belirli bir tanım kümesinin elemanları başka tanım kümesinin elemanlarından farklılaşmaktadır. Böylece nicelenen elemanlar varlık kazanmaktadırlar. Aynı şekilde önermeler de doğruluk değeri kazanmaktadırlar.²⁰⁷

Frege’ye göre varlık kazanmak, kavramın nesneyle ilişkisi “vardır” gibi bir yükleme değildir. Aksine varlık kazanmak tikel genellemedir.²⁰⁸ Bir şey hakkında yargı bildirmek ve önerme kurmak ise o şeyin bu önermeyle eşitliğini vermektedir. Burada cümlemin bağlamı devreye girmektedir. Bir şey hakkında “bu şey mavidir” dediğimizde aslında burada devreye giren bir yükleme değildir. -dır şeklinde bir kopula söz konusu değildir. O şeyle mavi arasında bir eşitlik verilmektedir Frege’ye göre. Kavramsal bir eşitlik söz konusudur.²⁰⁹ Kopulanın temel işlevini değiştiren eşitlik anlayışı bir önerme ile diğer önerme arasında kavramın gönderime bağlı olarak bir cümle bağlamında ilişki kurmaktadır.

Frege *Aritmetiğin Temelleri*’nde kendisinden önce de tartışma ortaya çıkaran matematiksel nesnelerin varlığına dair bir açıklama getirmiştir. Buna göre, matematiksel

²⁰³ Frege, *Aritmetiğin Temelleri*, s.109.

²⁰⁴ Dummett, *Philosophy of Language*, s.19.

²⁰⁵ Dereko, “Duyum”, s.52.

²⁰⁶ Vilkkö ve Hintikka, “Aristotle to Frege”, s.365 – 366.

²⁰⁷ Oğuz Akçelik, “Nesne Ontolojisi, Varlıksal Öndayanaklar ve Bağımsız Mantıklar”, *Felsefe Arkivi* 51 (2019): s.2.

²⁰⁸ Akçelik, “Nesne Ontolojisi”, s.4.

²⁰⁹ Leila Haaparanta, “On Frege's Concept Of Being,” *The Logic of Being*, ed. Simo Knuuttila ve Jaakko Hintikka, Reidel Publishing, s.272.

nesneler mantığın ve bir dilin mantığının en temel nesneleri olan mantıksal nesnelerdir. Örneğin, 5 sayısından bahsedilmek istendiğinde 5 bir mantıksal nesne olarak beş elemanı olan bir kavramın kümesi olarak kabul edilmektedir.²¹⁰ Frege’ye göre sayının neliği tartışmasından çıkan sonuç “Bir sayı tümcesi bir kavram hakkında bir bildirim içerir” düşüncesidir.²¹¹ Bu durumda aritmetik nesnelerin de adlandırmadan dolayı değişkenlik gösterdiği görülmektedir. Ancak adlandırmanın gerisinde bir sayının kavramsal alanı bulunmaktadır. Sayı ifadeleri bir kavramı nicelemek veya bir kavramın kaplamasını saymak bakımından bildirimler içerebilir. Mantıksal nesnelerin zemininde ise düşünceler vardır. Burada transandantal felsefeden ve Aristotelesçi cevher düşüncesinden farklılaşan veçhe mantıksal nesnenin zemininde düşüncelerin olması ve bu düşüncelerin insanın nesnelliğini sağlamasıdır.²¹²

Frege, psikolojik faktörlere bağlı açıklamaları olabildiğince mantık alanından uzaklaştırmak istemektedir. Bu bağlamda Frege’nin psikolojizm eleştirisi öne çıkmaktadır. Bu eleştiri temel olarak mantıksal işlemleri açıklarken bilişsel kapasiteyi öne çıkaran ve zihinsel yaşantıyı aktaran ilkeleri kullanmayı olumsuz görmektedir.²¹³ Bu noktada, Frege’nin transandantal mantığın prensiplerine karşı negatif tutumu söz konusudur. Zaten matematiğin sentetik a priori bilim olmasını kabul etmeyerek bunu *Aritmetiğin Temelleri*’nde açıklamaktadır. Ayrıca o, klasik mantığın da psikolojik faktörlerden kurtulamadığını düşünmektedir. Frege’ye göre Aristotelesçi özne ve yüklem anlayışında “-dır” kopulası öznenin kurduğu ilişki olarak düşünülür. Ancak öznenin etkisiyle varlığın belirlendiği iddiası açıklanamamaktadır. Kant’ın transandantal felsefesinde de yargıların elde edilmesinde öznenin rolü söz konusudur. Bilincin öznelliği problemi aşılammıştır. Frege’ye göre Kant’ın psikolojik yöntemi transandantal olarak Ben’in yargıların gerisindeki kurucu rolüdür.²¹⁴ Gözkan “Ben”in kuruluşunu sentetik birlik olarak açıklamaktadır. Kant’ın “saf ben”i deneyimin ve aklın faaliyetlerinin temelindedir. Dışsal deneyim “saf ben”in anlaşılmasından sonra mümkündür. Saf ben

²¹⁰ İnan, *Dil Felsefesi*, s.39.

²¹¹ Frege, *Aritmetiğin Temelleri*, s.142.

²¹² Çekirge, “Yargıların Kaynağı”, s.81.

²¹³ Jonathan Cohen, “Frege and Psychologism”, *Philosophical Papers* 1(27) (1998): s.45.

²¹⁴ Çekirge, “Yargıların Kaynağı,” s.86-87.

idraki ise tam algı fiiliyle mümkündür. Bu öncelik mantıksaldır.²¹⁵ Psikolojizm eleştirisi Frege'yi düşüncelerin gerçekliğine yani bir realizme taşımıştır.²¹⁶

Frege'nin Kant'ı psikolojizm üzerinden eleştirmesindeki temel nokta Kant'ın görü düşüncesini elemektir. Bu eleme yargıyı yargı verenden bağımsızlaştırmaktadır. Böylece yargı dile ait olacaktır. Dile geçiş ise sayının tanımının verilmesi ve sonrasında matematiksel önermelerin varlığına işaret ederek sağlanmaktadır. Frege'nin dile dönüş hamlesinin göstergesi aritmetiği temellendirme çabasında bulunabilir.²¹⁷

Gözkan'a göre Frege'ye kadarki süreçte gerçeklik hakkında insan aklını aşan ve insan aklının dışında olduğu düşünülen dönem Kant'a kadar devam etmiştir. Bundan sonra Kant'la birlikte gerçeklik özne ve öznenin akıl prensiplerince açıklanmaya başlamıştır. Bundan sonraki süreç ise gerçekliğin dilin ilkelerinde ve dilin içerisinde olduğunu göstermektedir.²¹⁸ Bu durumda dilin mantığı nesnellikle bağlantılıdır. Tıpkı Kant'ın transandantal felsefede genel metafizik eleştirisinden sonra Kopernik devrimi olarak çağrılan yaklaşımıyla nesnelerin idrakini öznenin sentezine bağlamasında olduğu gibi mantık yaklaşımlarında nesnellik tartışması yürütmek düşüncüyü ve dile bakışı derinleştirerek neyin bilindiğinin transandant ilkeler hakkında konuşmaksızın temellendirilmesiyle ilgilidir.

Frege varlığın gerçek yüklem olmaması fikri açısından Kant'la uyumlu bir yaklaşım sergilemektedir. Varlığın yüklem olup olmadığı tartışması özellikle Kant'ın Aristoteles'in mantık anlayışında yakaladığı büyük felsefi problemdir. Kant'a göre varlık gerçek bir yüklem değildir. Bu sebeple de varlığın ne olduğunu belirleyen şey yüklem olamaz. Varlık görü ve anlam yetisi etrafında kendisini belli eden ve hakkında işlem yapılan bir şeydir. Kant, varlık hakkında konuşulan bir şeyden varlığın kendisine geçişi temsil eden kategoriler fikrini eleştirmektedir. Varlık hakkında bir şeyin kendisi veya özü gibi kategorik yaklaşımlar geçersizdir. Varlık sentez faaliyeti sonucunda oluşan ve tecrübeden bağımsız olmayan sentetik a priori faaliyettir. Kant'ın düşüncesinden çıkarılabilecek sonuç yükleme ilişkisinin Aristoteles'teki durumuna olumsuz bakılmasıdır. Özne ve yüklem arasında -dır kopulası üzerinden kurulan ilişkide varlığın

²¹⁵ Gözkan, *Kant*, s.115-117.

²¹⁶ Güven, "A Priorilik", s.192.

²¹⁷ Güven, "A Priorilik", s.134

²¹⁸ Gözkan, "Frege ve Aritmetiğin Temelleri", s.14.

bir yüklem olmasıyla ilgili geçiş aslında sağlanmamaktadır. Kant’a göre kategoriler anlağın saf kavramları olmalıdır. Bu kavramlar görüdeki nesnelere a priori uygulanır. Aristoteles’te olduğu gibi kategoriler varlığın cinsleri değildir. Bu durumda, var oluş yüklem üzerinden elde edilememektedir.²¹⁹ Frege’nin mantık anlayışında bu problem çözülmüştür. Bundaki en önemli etkenin ise Frege’nin Kant’a bağlılığı olduğu düşünülmektedir.²²⁰ -dır koşacının yeni yorumunda Frege özdeşlik ilkesini kullanmıştır ve bunu dönüştürmüştür: “Frege’nin kendi örneğinde “Akşam Yıldızı Sabah Yıldızı’dır” dediğimizde, tümcenin sonundaki -dır sonekiyle yine iki şeyin özdeş olduğunu söylemiş oluruz. [...] özdeşlik dilsel imler, ya da kendi deyimiyle nesnelerin “adları” arasındaki bir ilişkidir.”²²¹ Frege *Aritmetiğin Temelleri*’yle birlikte aritmetikte eşittir yargısının aslında bir özdeşlik olduğunu düşünmüştür. Frege için bir nesnenin kendisiyle özdeşlik üzerinden ilişki kurması o nesnenin mantıksal boyutudur.

Frege varlık yüklemelerinin ikinci düzey kavramlar olarak kullanılması gerektiğini düşünmektedir. Var olma yüklemi bir nesnenin kendisine yüklenecek bir yüklem değildir. Var olma yüklemi kavramlara yüklenebilir. Bu türden yüklemelerin Frege’nin dilindeki karşılığı niceleyicilerdir. Onlar bir şeyin var olup olmadığının ifadesinde kullanılmaktadırlar:

“Var olma yüklemi bir niceleyicidir, çünkü bir kavramın kaç tane nesne için doğru olduğunu ifade eder. “Kutupta penguenler vardır” dediğimizde, kutuptaki penguenler kavramının en az bir nesne için doğru olduğunu söylemiş oluruz. “Ejderha yoktur” dediğimizde ise ejderha kavramının hiçbir nesne için doğru olmadığını, yani bu kavramın altına düşen nesnelerin sayısının sıfır olduğunu söylemiş oluruz.”²²²

Frege, dili mantık içerisinde ifade ederek Kant’la başlayan kategoriler tartışmasına bir çözüm teklif etmek istemiştir. Matematiksel önermelerin analitik önermeler olduğunu kanıtlamak istemiştir. Bu çaba, analitik önermenin mantıksal koşullarını ve doğruluğunu sağlamak üzere mantıksal dizgeyle gösterimin bir aritmetik işlemiyle yakından ilişkili olduğunu belirlemektir.²²³ Bu sebeple Frege analitik bir mantık

²¹⁹ Vilkkko ve Hintikka, “Aristotle to Frege”, s.368-369.

²²⁰ Vilkkko ve Hintikka, “Aristotle to Frege”, s.370.

²²¹ İnan, *Dil Felsefesi*, s.40.

²²² İnan, *Dil Felsefesi*, s.46.

²²³ Gültekin, “Varlık Yüklemi”, s.34.

anlayışının matematiğin temelinde olduğunu düşünerek Kant'tan farklılaşmaktadır. Buna ilaveten, Frege aksiyomların mantıksal çıkarımlar olduğunu düşünmektedir. Mantıksal analizin içerisinde geçen aksiyomların analitik a priori olarak elde edilmesinin meşru gerekçesinin mantığın ilkelerince gösterilmesi olduğunu düşünmektedir:

Frege örneğin Peano aksiyomlarının aydınlatılması için uygun olduğunu ne de böylesi bir aksiyomlaştırmanın kendisi bakımından, aritmetiğin hakikatiyle herhangi bir işi olduğunu düşünür. En temelde, böyle bir aksiyomlaştırma tek başına, Frege için, aritmetiğin analitiğini kurmak için elbette yeterli değildir. Öte yandan bunlara ilk önce nesne ve nesnel anlam sağlayan *Begriffsschrift*'in mantıksal çerçevesiyle birlikte yalnızca, Frege'nin aritmetiğin kavramlarına ilişkin tanımlarıdır, aynı çerçeve içinde bunların analitik olmasını tesis eden, Peano aksiyomlarının bu temelden türetilmesidir.²²⁴

Dili ön plana çıkaran Frege'nin dilin kaynağı olarak mantıksal bir yapıya işaret etmesi bu anlayışın önemli bir değişimini ifade etmektedir. Buna göre, Frege'nin Aristoteles'in kategorilerinde olan cevher kategorisi içerisinde bir şeyin neliğini veren somut bireysel varlıkla irtibatını kurduğu kendi başına varlık alanı hakkında kategorilere ihtiyacı kalmamıştır. Çünkü dil bir fonksiyonun analizine bağlıdır. Kavramın kendisinin ise düşünce olduğunu söyleyerek düşüncenin bizim için tanımı verilemeyecek kadar gerçek olduğunu ifade etmiştir. Frege mantıksal alanda mantıksal nesneleri teklif ederek diğer nesne türlerinden (fiziksel ve zihinsel) onları ayırmaktadır. Mantıksal nesneler düşüncelere bağlıdır.²²⁵ Düşüncenin tanımı verildiği ölçüde Frege için mantıksal olanın anlamı ve nesnenin neliği belirgin olacaktır. Düşünce yargının zemininde yer alarak onu ontolojik olarak tutmaktadır. Yargı ise önermelerin işleyişini belirlemektedir. Önermelerin doğruluğu ise anlam ile ilgilidir. Bu sebeple Frege düşünceleri bir organın içindeki kas gibi anlatmaktadır. Düşünceler olmadan bir mantıksal anlayıştan bahsedilmesi anlamlı değildir.

Frege'ye göre anlam ve gönderim ayrımının sunduğu içerikler psikolojik hallere indirgenemez. Öznel değildirler. Anlamın gerçekliği düşüncelerden dolayısıdır. Bu sebeple insanlar arası iletişim geçerlidir.²²⁶ Dünyaya dair gerçeklik kendinde bir gerçeklik olan

²²⁴ Friedman, *Kant*, s.149.

²²⁵ Gültekin, "Varlık Yüklemleri", s.35.

²²⁶ Dereko, "Duyum", s. 53-54

düzenlilik yerine dilin doğal dille arasındaki farkı anlayarak sağlanabilir. Bu gerçeklik, dilin mantığının kurulması sonucunda ortaya çıkan “dil kendi mantığının dünyaya yüklediği öğelerle ortaya çıkan bir gerçeklik”tir.²²⁷ Gerçeklik için insana özgü bilişsel süreçleri tarif etmek anlamlı değildir. Mantıksal koşullara bağlı olarak gerçeklik nesneldir. Öznel anlamlar ise düşüncelerin nesnelliğini değiştirmemektedir.

Frege’nin teklif etmiş olduğu mantıksal yaklaşımın sonucunda aklın kullanımında duyuşsal içeriklere gerek olmadan nesnellik sağlanabilmektedir. Kant’ın görü anlayışında ortaya çıkan ilkeleri kullanmaksızın bir bilginin içeriği saf mantıksal ilkelerle çözümlenebilmektedir. Frege transandantal mantık anlayışı ve sentetik a priori bilginin mantık açısından kullanılamayacağını düşünmektedir. Bunun yerine aritmetiğin temellerinin verilmesinden dolayı mantığın temel düşünce olmasını anlamlı görmektedir. Frege’nin yaklaşımının sorunlu olabilecek tarafı ise çıkarım ilişkilerinin mutlaklaştırılmasıdır. Görüye ve transandantal koşullara ihtiyaç duyulmaması, tamamen mantıksal işlemlerin sonuçlarına göre hareket edilmesi kuramının zorluk barındıran tarafıdır.²²⁸

Sonuç olarak Frege doğal dil anlayışının örttüğü dilin yapısını öne çıkartarak aritmetikteki önermelere benzer şekilde dildeki yargıların incelenmesini sağlamıştır. Matematiksel nesneler hakkında sayı kavramının tanımını vererek dilin mantıksal tarafını öne çıkarmıştır. Mantıksal ilkelerin kullanımı matematiksel nesnelerin görü faaliyetine başvurmaksızın analitik a priori ilkelerce belirlendiğini göstermektedir. Frege’nin transandantal mantık anlayışı ile ilgili yaklaşımı deneyime önceliği olan mantıksal ilkelerin önemini ortaya çıkarmaktadır. Kavramların ve nesnelerin temelinde de düşüncelerin olduğunu düşünerek kavramların tanımlarını verilmesi yerine kavramların işlevini öne çıkaran fonksiyon-argüman anlayışını teklif etmiştir. Ayrıca Frege cevher düşüncesine yönelik elde ettiği sonuç tikel niceleyici operatörünün veya evrensel niceleyici operatörünün bir nesneye varolan değeri katabileceğidir. Sayı nesnesini sayı kavramına dönüştüren yaklaşımında olduğu gibi bir nesneden bahsetmek kavramsal bir süreçtir. Önermenin dikkatlice çözümlenmesi gereklidir. Bir önermede yer alan argümanın hangi fonksiyonun işlevini yerine getirmesi gerektiğini bildikten sonra bir nesne hakkında doğruluk değeri saptaması yapmak mümkündür. Mantıksal analiz

²²⁷ Gözkan, “Frege ve Aritmetiğin Temelleri”, 15.

²²⁸ Gözkan, “Frege ve Aritmetiğin Temelleri”, 68-69.

ontolojik durumları dilin mantığından bağımsız bir konuma taşımamaktadır. Aksine mantıksal analiz mantıksal olmayan ilkelere ihtiyaç duymaksızın yargının belirli bir nesneyi bildirmesini sağlamaktadır. Cevher düşüncesini saf mantık ilkelerine indirgeyen Frege ayrıca bu koşulları psikolojik olarak açıklamamaktadır. Saf mantık ilkeleri bizden bağımsız olarak vardır. Bunlar birer düşüncedirler. Düşüncelerin insanda var olması nesnelliğin kaynağıdır. Saf mantık ilkeleri bu temelden yola çıkarak düşünceleri ortaya koyan önermeleri analiz ederek mantıksal nesnelerin varlığını bir önermenin içerisinde gösterebilmektedir.

SONUÇ

Aristotelesçi klasik mantıkta bir varlığa tanımını veren ve o varlığın ne olduğunu belirleyen cevher kategorisi mantıksal nesne bakımından varlık ve varolan arasındaki ilişki üzerinden incelenmiştir. Bu inceleme araştırmanın temel problemi olarak mantıksal nesne bakımından cevher düşüncesinin nasıl dönüşüme uğradığını sunmayı sağlamıştır. Felsefe tarihi açısından önemli bir yere sahip olan cevher kategorisi Aristoteles'te somut bireysel varlığın bilgisini kullanmaktadır. Bu sebeple, Aristotelesçi klasik mantık anlayışında cevher kategorisi kendisinden bağımsız olarak mevcut bulunan varlığa tanım vermektedir. Ayrıca diğer kategorilerin bu varlığa yüklenmesinin de sabit dayanağı olmaktadır. Aristotelesçi klasik mantık bakımından cevher kategorisi üzerinden somut bireysel varlığa ulaşan bir mantıksal nesne anlayışı söz konusudur. Cevher fikrinin Aristotelesçi klasik mantık açısından kazandığı bu önemin Fregeci mantıkta mantıksal nesne bakımından yaşadığı dönüşüm süreci Kant'ın transandantal düşüncesi dikkate alınarak tartışılmıştır.

Kant'ın transandantal düşüncesiyle birlikte Aristotelesçi yaklaşımın eleştirisi sunulmak istenmiştir. Buna göre, transandantal felsefenin bilgisi dahilinde nesneler bizden bağımsız bir şekilde var olan şeyler değildir. Düşüncelerimize uyan, yetelerimizin idrak ettiği nesneler vardır. Kant bu durumu Kopernik devrimine benzeterek *Saf Aklın Eleştirisi*'nde işlemektedir. Bu düşünüş tarzı sentetik a priori bilginin meşruluğunu kullanarak öncelikle duyusallık üzerinden nesnelerin görünüşlerinin bize verilmesini idrak etmektedir. Bununla birlikte anlama yetisinin saf formları sayesinde bir nesnenin geçerli bilgisinin elde edilebileceğini göstermektedir. Bu durumda analitik a priori bilgilerin geçerliliği tartışmalı hale gelmiştir. Kant'ın kritiği Aristotelesçi cevher kategorisini geçersiz görmektedir. Transandant bir pozisyona indirgenen cevher kategorisi varlığın tanımını vermek noktasında tartışmaya açılmıştır. Sentetik a priori bilginin geçerliğini sağlayan saf formlar olarak uzay ve zaman ve cevher kategorisi a priori formlar olarak objektif nesnel formlar şeklinde düşünülmüştür. Bu sebeple Kant'ta cevher düşüncesi “nesnenin içinde ve ardında aradığımız bir şeyi” karşılamamaktadır.²²⁹

²²⁹ Cassirer, *Kant*, s.288.

Frege *Kavram Yazısı* ile analitik işlemlere sahip bir dili ve o dilde yargının elde edilmesini göstererek sıralı/dizgesel bir şekilde işlem yapmanın imkânı olduğunu ispatlamıştır. *Aritmetiğin Temelleri*'nde ise sayının kavramsal olarak elde edilebileceği sunulmuştur. Bu haliyle cevher kategorisi yerine kavramsal düzeyde bir mantıksal nesneden bahsedilmesi meşru olarak değerlendirilmektedir. Dilin mantıksal formunu kullanarak nesnelerin gönderimlerini konu edinmek üzere bir mantıksal nesne bir mantıksal doğruluk olarak kabul edilmektedir. Bu sebeple, düşüncelerimizin bir gerçeklik anlayışı sunduğu düşünülmektedir.

Kant sonrası mantıksal nesne tartışmaları bakımından Frege önemli bir yerde durmaktadır. Frege Kant'ın sentetik a priori düşünme tarzını matematiksel nesneler açısından eleştirerek sayının kavramsal tanımının mantıksal olarak verilebileceğini savunmuştur. Frege sayı kavramının mantıksal ilkelere göre açıklamasının verilebileceği ve aritmetiğin işlemlerinin mantığın temelinde olduğunun gösterilebileceğini iddia etmektedir.

Geldiğimiz bu noktada cevher kategorisinin çeşitli aşamalardan geçerek bir dönüşüm yaşadığı görülmektedir. Varlığın tanımını vermesi ve varlığın kendisini açıklaması bakımından somut bireysel varlıkla çalışan bir kategori olarak cevher düşüncesinde varlıkla kategori arasındaki ilişki kurulması meşrudur. Kant'ın transandantal düşüncesiyle birlikte varlığın gerçek bir yüklem olamayacağı eleştirisi üzerinden nesne hakkında sentetik a priori ilkelerin haricinde bir yöntem iddia etmek noktasında tartışma yaşanmaktadır. Bu sebeple, cevher kategorisinin ilk dönüşümü Kant'ın transandantal düşüncesi bakımından transandant ve transadantal ayrımıyla ilgilidir.

Aristoteles'in cevher düşüncesinin mantıksal sonuçları cevherin bağımsız bir kategori olması, tüm tanımlarda içerilen varlığın kendisinin bilgisini taşıyan bir tanım olması ve bilgi açısından varlık hakkında en çok bilinmesi gereken kategori olması şeklindedir. Bu bakımdan cevher düşüncesi Aristotelesçi klasik mantık açısından dil ile varlık arasında ilişki kuran temel bir kategoridir. Kant'ın transandantal düşüncesine göre tecrübeden bağımsız olarak bir şeyin bilinmesi mümkün olmadığı için öncelikle tecrübenin zorunlu koşullarının açıklanması gerekmektedir. Bu sebeple, cevher kategorisi gibi yaklaşımlar saf akla ve deneyime olanak sağlayan nesnelere dönüştürülmelidir. Aksi

halde transandant nesneler olarak ancak metafizik nesneler olabilirler. Metafizik nesneler ise bilгимizle alakalı olarak bir katkı sunmamaktadırlar.

Kant transandant ve transandantal ayrımıyla nesnenin doğasının zorunlu bilgisini zihnin doğasına yönelik olarak değıştirerek varlığın verili olmadığını iddia etmektedir. Buna göre, bilginin kaynağını araştırmak a priori ilkeleri ortaya çıkarmayı sağlamaktadır. Bilginin kaynağı nesnelerin bilgisinin ön koşulu olarak düşünölmektedir. Transandantal mantık nesne ve tecrübe arasındaki zorunlu uyumu açıklamaktadır. Saf a priori ilkeler bilginin kaynağında ortaya çıkan ve zihnin gereğı olarak elde edilen ilkeler olarak bilginin sentetik a priori süreçlerle elde edileceğini ortaya çıkarmaktadır. Yetilerimiz bilme süreçlerimizde kullandığımız sentetik a priori ilkelerdir. Bu sebeple, nesne hakkında içeriğı soyutlamak ve forma dayalı olarak nesneyi incelemek gerekli değildir. Nesne içerik ve form açısından birlikte değeriendirilebilir.

Kant'ın bu yaklaşımı bağlamında transandant açıdan eleştirdiğı cevher fikrinin dönüşümünde “aklın kendine içkin” durumunda cevherlerden bahsedileceğı sonucu karşımıza çıkmaktadır. Kant'a göre zamanın a priori bilgisi görünüşün a priori olmasıyla ilişkilidir. Cevher düşüncesi kategori olmak yerine bu bağlamda nesnellik formu ve aklın düzeni bakımından düşünülebilir. Bu bakımdan varlığın gerçek yüklem olmaması eleştirisi Kant tarafından varlığın bir yüklem olmak yerine bir belirlenim olarak düşünülebileceğini açıklamaktadır. Varlık yüklemi, özne- yüklem ilişkisinde olduğı gibi yükleme üzerinden değil varlığın belirlenmesi, ‘burada bir şey vardır’ şeklinde bir şeye var denmesinin gerekçesi olarak görölebilir.

Frege'nin modern mantık anlayışında öncelikle dil anlayışı bakımından Aristotelesçi klasik mantığın değıştirildiğini görüyoruz. Burada *Kavram Yazısı* etrafında fonksiyon ve argüman ilişkisine dayalı analitik bir dil söz konusudur. Bu dilde sayının tanımının verilmesinden dolayı sentetik a priori düşüncesinin matematiksel nesnelerde ve mantıkta geçerli olmadığı iddiası taşınmaktadır. Kavramın öne çıktığı ve kavramın anlamının gönderimle sabitlendiğı bir düşünce gerçekliğı söz konusudur. Frege'yle birlikte cevher kategorisine ihtiyaç kalmaksızın dilin kullanımı düşüncenin gerçekliğini sağlamaktadır. Kavram ve nesne ilişkisi anlam ve gönderim ilişkisiyle nesnel şekilde aktarılmaktadır. Anlam ve gönderimin geçerliğı ise düşüncelerin gerçekliğine dayalı olarak sunulmaktadır.

Frege dilin yapısından mantıksal formun çıkarılabileceğini düşünmektedir. Aristotelesçi anlayış ise gramatik formun sınırında kalmaktadır. Bu sebeple, özne ve yüklem ilişkisinden daha derin bir yapı olarak fonksiyon – argüman ilişkisi söz konusudur. Frege'nin mantıksal nesne anlayışı fonksiyon – argüman ilişkisinde argümanın fonksiyonda elde ettiği doğruluk değeridir. Argüman nesnenin gönderimini belirten nesnel bir içerik olarak fonksiyonun işlevini sağlamaktadır. Bu sebeple, doğruluk değeri sonucunda kazanılan değer doğru veya yanlış olarak o argümanın taşıdığı nesnel anlamı oluşturmaktadır.

Frege'nin niceleyici anlayışına göre var oluş belirtmek için dilin karakteristiği yeterlidir. Buna göre, tikel veya evrensel niceleme üzerinden bir önermede kavramın kaplamı belirlenebilir. Kavramın kaplamı sayesinde de önermenin argümanı netleştirilebilir. Kavram ve nesne ilişkisini belirlemek için yargının önceliği gereklidir. Bu sebeple cümlelerin bağlamını kuran yargıdır. Kavramın kaplamıyla önermenin mantıksal nesnesi yargıda açığa çıkmaktadır. Aristotelesçi klasik mantıkta cevher kategorisinin yargıya öncelikli olarak her bir özneye tanımını vermesinden farklı olarak Frege'nin dil anlayışında yargının kavrama önceliği söz konusudur.

Frege sayıların da mantıksal nesneler olduklarını düşünmektedir. *Aritmetiğin Temelleri*'nde bir sayısının kavram olarak elde edilmesinin mümkün olduğunu düşünmektedir:

Bizim 1 sayısı tanımımızın, kendi nesnel meşruluğu için herhangi gözlemlenmiş bir olguyu gerektirmediğini belirtmek sanırım yersiz olmaz; çünkü tanıma ulaşmayı mümkün kılmak için, bazı öznel koşulların sağlanmış olması gerektiği ve duyusal algıların bizi buna sürüklediği konusunda kolayca karışıklık doğabilir. Bununla birlikte, bu koşullar, türetilen tümceler a priori olmalarını değiştiremez.²³⁰

Nihai olarak Fregeci modern mantığın temel dayanak noktası düşüncelerle ilgili görüşlerde ortaya çıkmaktadır. Frege'ye göre düşünceler doğruluk değerlerinin taşıyıcısıdır. Psikolojik faktörlerden etkilenmemektedir. Mantıksal açıklamalar, cümlelerin bağlamı ve kavramın nesneyle ilişkisi şeklinde temel adımlarla mantıksal alandaki işlemler düşünen benin yetilerinden ayrıştırılmaktadır. Bundan dolayı, düşünceler üçüncü gerçeklik olarak idealardan ve dış dünya gerçekliğinden ayrı olarak bulunmaktadır. Bu

²³⁰ Frege, *Aritmetiğin Temelleri*, s.172.

sebeple, öznenin koşullarından bağımsızdır. Nihai olarak, mantıksal nesnenin meşruluğu düşünceler alanına ait olmasıdır.

Fregeci anlamda düşüncelerin gerçekliği görüşü yeni bir realizm tartışması olarak karşımıza çıkmaktadır. Dummett Frege sonrası dönemi “analitik felsefe post-Frege’ci felsefesidir” şeklinde tanımlamaktadır. Buna göre, analitik felsefe dili “realitenin kavranmasında bir aracı olarak” tanımlamaktadır. Mantıksal bakış açısı bu özellikleriyle birlikte dilin ayrıcalıklı bir konuma taşınmasını kabul etmektedir.²³¹ Bu noktada realizm bakımından Dil Felsefesi’nin güçlenen konumu başlamaktadır. Dummett’a göre Fregeci realizm anlamın nesnelliğine önem vermektedir. Ancak dilin doğasını öne çıkaracak bir realizm aslında dilin kullanımına yönelmelidir. Bu bakımından kamusalılık içerisinde dilin kullanıma bağlı bir realizm dil felsefesi olarak kabul edilebilir. Gerçeklik de bununla ilgili olarak öznel arası bir tartışmaya ait kılınmalıdır.²³² Ve dilin kullanımı da rasyonel faaliyet olarak kabul edilmelidir.²³³ Analitik felsefenin Frege sonrası gelişimi dilin ve dilin mantığının felsefi problemleri çözmek için yeterli bir kaynak olduğunu göstermektedir.²³⁴

Bu tezde öncelikle mantıksal nesnenin tanımı yapılarak genel veya özel adın adlandırdığı nesnelerin önermelerdeki statüsü hakkında felsefi açıklamaların gerekliliğinden bahsedilmiştir. Birinci bölümde Aristoteles’in özellikle özel adlarla adlandırılan nesnelerin varlıkla kurduğu ilişkiyi cevher düşüncesini kullanarak açıklamasına işaret edilmiştir. Cevher düşüncesinin sonucu olarak mantıksal nesnelerin somut bireysel varlığın bilgisine dayalı olarak anlam taşıdıklarına vurgu yapılmıştır. İkinci bölümün ilk kısmında Kant’ın Aristoteles’in cevher düşüncesini geçersiz bulduğu iddiası öne çıkarılmıştır. Kant’ın transandantal düşüncesi bakımından anlık ve duyusallık yetilerine göre bir nesnenin bilgisinin elde edilebileceğine değinilmiştir. Bu sebeple, nesne hakkında varlıksal koşulların önceliğini taşıyan cevher kategorisi yerine bilgimize uyan nesnelerin bilinebileceği sonucu elde edilmiştir. Kant’a göre cevher kategorisi kalıcılık ve süreklilik ilkelerini açıklamaktadır. İkinci bölümün ikinci kısmında ise Fregeci mantık kapsamında dil anlayışının eleştirisi ve anlam ve gönderim ilişkisi

²³¹ Rossi, *Analitik Felsefe*, s.13.

²³² Weiss, “Dummett,” *Dil Felsefesi*, ed. Barry Lee, Ankara: FOL Yayınları, 2019, s.315-316.

²³³ Weiss, “Dummett,” s.331.

²³⁴ Çitil, *Çağdaş Felsefe*, s.38.

bakımından düşüncelerin nesnelliği içerisinde bir mantıksal nesnenin analitik a priori olarak bilinebileceğine değinilmiştir. Bu gelişme sonucunda Aristotelesçi klasik mantıktan Fregeci modern mantığa geçildiğinde cevher kategorisi kullanılmaksızın mantıksal nesnelerin düşünceler aleminde bir fonksiyonun doğruluk değerine dönüştüğü yargısına varılmıştır.

Sonuç olarak, Aristotelesçi klasik mantıkta bir kategori olarak işlev gören cevher düşüncesi somut bireysel varlığı öne çıkarmaktadır. Burada varlık yüklemi gerçek bir yüklem olarak düşünülmektedir. “Vardır” bir adın kopulasıyla birlikte dışarıdaki gerçek nesneyle ilişki kurmaktadır. Bu bağlantı özne yüklem formunun gramatik form olarak varlıkla irtibatını varsaymaktadır. Transandantal düşünceyle birlikte Kant’ın duyarlık ve anlama yetilerine öncelik vererek nesnelerin düşüncelerimize uyması gerektiği görüşü etrafında cevher kategorisi yerine ikame edilen nesnellik formu ve saf formlar olarak uzay ve zaman görülmüştür. Bu düşünüş şeklinde nesnenin varlığı düşüncemizin sentetik süreçlerine indirgenmektedir. Bir nesnenin var olması bizim düşünce süreçlerimize uygunluğunu ifade etmektedir. Mantıksal nesne transandant ve transandantal ayrımında transandantal koşulların içerisinde tutulmaktadır. Frege’yle birlikte dilin karakteristiği öne çıkarılmıştır. Mantıksal ilkeler dilde mantıksal form olarak bulunmaktadır. Dilin çözümlenmesiyle kavram – nesne ilişkisi açığa çıktığı için bir mantıksal nesnenin saf mantık ilkelerinden başka bir şey olmadığı düşünülmektedir. Kavramın gönderimi mantıksal nesnenin argümanını sunmaktadır. Fonksiyon ise argümanın doğruluk değerini vermektedir. Doğruluk değerleri birer mantıksal nesne olarak kabul edilmektedir. Düşünceler alemi de mantıksal nesnelerin varlıkla irtibatının mantıksal koşullarla sınırlı kalmasının yeterli olduğunu belirlemektedir. Böylece mantıksal nesneler fonksiyon argüman ilişkisinde ortaya çıkan, bir fonksiyonun aldığı doğruluk değerlerini taşıyan nesneler olmaktadır. Adın adlandırdığı somut bireysel varlığın mantıksal nesne statüsünü veren cevher kategorisi Frege’yle birlikte dilin mantıksal yapısı içerisinde bir kavramın nesneyle anlam ve gönderim ayırımına dayalı olarak kurduğu mantıksal ilişkinin aldığı fonksiyon değerine dönüşmüştür. Somut bireysel varlığın cevher kategorisiyle kurduğu ilişkide kalan transandant durum yerine analitik ilkelerin kullanımıyla birlikte dilin imkanının mantıksal nesneyi açıklamaya yettiği görülmektedir.

KAYNAKLAR

- Akçelik, Oğuz. “Nesne Ontolojisi, Varlıksal Öndayanaklar ve Bağımsız Mantıklar”. *Felsefe Arkivi* 51 (2019): 1-16.
- Aksoy, Neşe. “Sofist Diyalogu: Mantıksal Olanaklılığı Bağlamında ‘Başka’ Kavramı”. *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)* 29 (2020): 409-428.
- Altunya, Hülya ve Yeşil, Mustafa. “Aristoteles’in Kategoriler Kuramının Ele Alınış Biçimleri”. *Beytulhikme An International Journal of Philosophy* 2(6) (2016): 79-108.
- Aristoteles. *İkinci Çözümlemeler*. Çev. Ali Houshiary. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005.
- Aristoteles. *Kategoriler*. Çev. Saffet Babür. Ankara: İmge Kitabevi, 2002.
- Aristoteles. *Metafizik*. Çev. Ahmet Arslan. 5.baskı. İstanbul: Sosyal Yayınları, 1996.
- Başdağ Baş, Hatice. “Klasik Epistemoloji Yaklaşımıyla Yeni Epistemolojiyi Değerlendirmek”. *Felsefe Dünyası* 66 (2017): 131-159.
- Bochenski, I. M. *A History of Formal Logic*. ed. Ivo Thomas. USA: University of Notre Dame Press, 1961.
- Cassirer, Ernst. *Kant’ın Yaşamı ve Öğretisi*. Çev. Doğan Özlem. İstanbul: Notos Kitap, 2017.
- Cohen, Jonathan. “Frege and Psychologism.” *Philosophical Papers* 1(27) (1998): 45-67.
- Çakmak, Cengiz. “Platon’da Gerçekliği Tasvir Eden Önergelerin Yapısı Hakkında Bir Çalışma”. *Felsefe Arkivi* 30 (1997): 123-139.
- Çekirge, Merve. “Kant’ta ve Frege’de Yargıların Kaynağı Meselesi.” Yüksek Lisans Tezi. Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2023.
- Çevik, Ahmet. *Matematik Felsefesi ve Matematiksel Mantık*. İstanbul: Nesin Yayınları, 2019.
- Çiçek, Mehmet ve Elmas, M. Fatih. “Platon’un Sofist Diyalogu Üzerine Bir İnceleme”. *Kaygı* 22 (2023): 804-841.
- Çiçekdağı, Caner. “Aristoteles Mantığında ‘Belirsiz Adlar’”. *Felsefi Düşün* 7 (2016): 33-44.
- Çiçekdağı, Caner. “Kopula Üzerine”. *Kaygı* 26 (2016): 131-141.

- Çitil, A. Ayhan. *Çağdaş Felsefe I.* ed. Semiha Akın. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Dereko, Ayhan. “Duyum, Gönderge ve Yer Üzerine”. *Posseible Düşünme Dergisi*, 1 (2012): 50-69.
- Dummett, Michael. *Frege: Philosophy of Language*. New York: Harper&Row Publisher, 1981.
- Duran, Zeynep. “Aristoteles’in Kategoriler’i Formlar Teorisini Nasıl Eleştirir?”. *Felsefe Arkivi* 58 (2023): 111-133.
- Dursun, Yücel. *Felsefe ve Matematikte Analitik/Sentetik Ayrımı*, Ankara: İmge Yayınları, 2015.
- Frege, Gottlob. “Kavram ve Nesneye Dair,” *Fonksiyon, Kavram, Anlam*. Çev. M. Sami Türk, İstanbul: Ketebe Yayınları, 2022, 61-77.
- Frege, Gottlob. “Kavram Yazısı’nın Amacı Üzerine,” *Kavram Yazısı*. Çev. Mustafa Özdemir, İstanbul: Külliyyat Yayınları, 2019, 143-154.
- Frege, Gottlob. “Mana ve Anlama Dair”, *Fonksiyon, Kavram, Anlam*. Çev. M. Sami Türk, İstanbul: Ketebe Yayınları, 2022, 33-60.
- Frege, Gottlob. “Thought,” *The Frege Reader*, ed. Michael Beaney, Blackwell Publishing, 1997, 325-345.
- Frege, Gottlob. *Aritmetiğin Temelleri*. Çev. H. Bülent Gözkan, 5.baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020.
- Frege, Gottlob. *Kavram Yazısı*. Çev. Mustafa Özdemir. İstanbul: Külliyyat Yayınları, 2019.
- Friedman, Michael. *Kant ve Kesin Bilimler*. çev. Sibel Şan Öget. İstanbul: Alfa Basım Yayım, 2015.
- Gözkan, H. Bülent. “Frege ve Aritmetiğin Temelleri,” *Aritmetiğin Temelleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020, 13-71.
- Gözkan, H. Bülent. *Kant’ın Şemsiyesi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018.
- Gültekin, H. Hicret. “Kant ve Frege’de Varlık Yükleme”. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2020.
- Güven, Özgüç. “Kant, Bolzano ve Frege’de Yargıların Temellendirilmesi ve A Priorilik Sorunu.” Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2012.

- Güzel, Cemal. "Platon'un Bilgi Görüşü". *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 2(20) (2003): 105-115.
- Haaparanta, Leila. "On Frege's Concept Of Being," *The Logic of Being*, ed. Simo Knuuttila ve Jaakko Hintikka, Reidel Publishing, 1986, 269-289.
- İnan, İlhan. *Dil Felsefesi*. ed. Demet Taşdelen. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Kant, Immanuel. *Saf Aklın Eleştirisi*. çev. Aziz Yardımlı. 6.baskı. İstanbul: İdea Yayınları, 2019.
- Keskin, Gamze. "Kant'ın Transsendental Mantık Anlayışı." Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- Koç, Yalçın. "Matematiğin Ontolojisi Bakımından Kant ile Frege Karşılaştırması". *Felsefe Arkivi* 30 (1997): 49-54.
- Kuşlu, Harun. "Çelişmezlik İlkesi Bağlamında Aristoteles'in Sofizme Bakışı". *Felsefe Dünyası* 55 (2012): 274-292.
- Lee, Barry. *Dil Felsefesi*. ed. Osman Baran Kaplan. Ankara: FOL Yayınları, 2019.
- Özlem, Doğan. *Mantık*. 7.baskı. İstanbul: İnkılap Yayınları, 2004.
- Platon. *Devlet*. Çev. Sabahattin Eyüpoğlu ve M. Ali Cimgöz. 20.baskı. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2010.
- Platon. *Diyaloglar*. ed. Mustafa Bayka, 7.baskı. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2010.
- Platon. *Sofist*. Çev. Furkan Akderin. 2.baskı. İstanbul: Say Yayınları, 2015.
- Potter, Michael. "Introduction", *The Cambridge Companion to Frege*, ed. Michael Potter ve Tom Ricketts, UK: Cambridge University Press, 2010, 1-31.
- Ross, David. *Aristoteles*. Çev. Ahmet Arslan. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2011.
- Rossi, Jean-Gerard. *Analitik Felsefe*. Çev. Atakan Altınörs. 2.baskı. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2020.
- Shields, Christopher. *Aristoteles*. Çev. M. Masum Gökyüz. İstanbul: Alfa Yayınları, 2022.
- Sluga, Hans. *Gottlob Frege*. Routledge, 1999.
- Sullivan, Peter M. "Frege's Logic", *Rise of Modern Logic: From Leibniz to Frege*. ed. Dov M. Gabbay ve John H. Woods, North-Holland Publishing, 2004, 659-750.

- Şaman, Esat Burak. “Cevher – Araz”, *Metafizik*, ed. Ömer Türker, İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021, II, 495-513.
- Tarhan, Diler Ezgi. “Frege’de Yargıların Formel Mantıksal Analizi ve Düşünceler Üzerine”. *Felsefe Arkivi* 51(2019): 235-247.
- Tarhan, Diler Ezgi. “Frege’nin Matematik Felsefesinin Husserl Fenomenolojisi Açısından Değerlendirilmesi”. *Felsefe Arkivi* 44 (2016): 49-76.
- Tarhan, Diler Ezgi. “Husserl ve Frege’de Anlam Sorunu.” Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2019.
- Uçak, Özgür. “Felsefi Farklılaşma Sorulardan Değil Cevaplardan Doğar: Sofistler ve Platon”. *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)* 1 (2006): 69-76.
- Vilkko, Risto ve Hintikka, Jaakko. “Existence and Predication from Aristotle to Frege”. *Philosophy and Phenomenological Research* 2 (2016): 359-377.
- Weigelt, Charlotta. “The Relation Between Logic and Ontology in the “Metaphysics””. *The Review of Metaphysics* 60(3) (2007): 507-541.
- Weiss, “Dummett,” *Dil Felsefesi*, ed. Barry Lee. Çev. Ankara: FOL Yayınları, 2019, s.315-345.
- Wittgenstein, Ludwig. *Tractatus Logico-Philosophicus*. Çev. Oruç Aruoba. 7.baskı. İstanbul: Metis Yayınları, 2020.
- Wood, Allen. W. *Kant*. Çev. Aliye Kovanlıkaya. İstanbul: Alfa Basım Yayın, 2020.
- Yıldırım, Mustafa. “Frege’nin Anlam ve Gönderim Ayrımı”. *Beytulhikme An International Journal of Philosophy* 7(2) (2017): 163-183.
- Yıldırım, Mustafa. “Frege’nin Fonksiyon-Argüman Ayrımı ve Genel Önermelere İlişkin Analizi”. *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, 2(6) (2016): 125-141.

ÖZGEÇMİŞ

Adı, Soyadı	Hasan Remzi		EKER
Doğum Yeri ve Yılı			
Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi	İngilizce		İyi
Eğitim Durumu	Başlama – Bitirme Yılı		Kurum Adı
Lise	2008	2012	Borusan Asım Kocabıyık Anadolu Meslek Lisesi
Lisans	2013	2018	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Yüksek Lisans	2020	2024	İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
Doktora			
Çalıştığı Kurum/lar	Başlama - Ayrılma Yılı		Çalışılan Kurumun Adı
1.	2021	Halen	Mardin Artuklu Üniversitesi
2.			
3.			
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar			
Katıldığı Proje ve Toplantılar			
Yayınlar:			
Diğer:			
İletişim (e-posta):			
Tarih İmza Adı Soyadı		03.04.2024 Hasan Remzi EKER	

